ਸੱਤਵਾਂ ਅਧਿਆਇ
'ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ ਯੋਗ'

7.01 ਸ਼ਲੋਕ :

ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨੁ-ਵਾਚ : *श्री भगवानुवाच*

मयि आ-सज्-त-मनाः पार्थ, योगम् युञ्जन् मद्-आ-श्रयः। अ-सम्-शयम् समग्रम् माम्, यथा ज्ञा-स्य-सि तत् श्रृणु॥

ਮਯਿ ਆ ਸਜ੍ਤ ਮਨਾਹ ਪਾਰ੍ਥ! ਯੋਗਮ੍ ਯੁੰਜਨ੍ ਮਦ੍ ਆਸ਼੍ਰਯਹ।

ਅਸਮ੍-ਸ਼ਯਾਮ੍ ਸਮਗ੍ਰਮ੍ ਮਾਮ੍, ਯਥਾ ਗ੍ਯ੍ਰਾ ਸ੍ਯਸਿ ਤਤ੍ ਸ਼੍ਰਣੁ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਮਯਿ : ਮੇਰੇ 'ਤੇ। ਆਸਜ੍ਤਮਨਾਹ : ਮਨ ਦਾ ਜੁੜਨਾ। ਪਾਰ੍ਥ : ਹੇ ਪਾਰਥ। ਯੋਗਮ੍ : ਯੋਗਾ। ਯੁੰਜਨ੍ : ਅਭਿਆਸ ਕਰਦਿਆਂ। ਮਦ੍ਆਸ੍ਰਯਹ : ਜੋ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਮ੍ ਸ਼ਯਾਮ੍ : ਬਿਨਾ ਸ਼ੰਕਾ ਤੋਂ। ਸਮਗ੍ਰਮ੍ : ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ। ਮਾਮ੍ : ਮੇਰਾ। ਯਥਾ : ਕਿਵੇਂ। ਗ੍ਯ੍ਰਾ ਸ੍ਯਸਿ : ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਤਤ੍ : ਉਹ। ਸ਼੍ਰਣੁ : ਸੁਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਭਗਵਾਨ ਬੋਲੇ : 'ਹੇ ਪਾਰਥ! ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਬਣਾ ਕੇ, ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਤੂੰ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੋਂ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋ ਕੇ, ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੰਕਾ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਜਾਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ – ਉਹ (ਵਾਰਤਾ) ਤੂੰ ਸੁਣ।'

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਮਯਿਆ ਸਜ੍ਤ ਮਨਾਹ ਪਾਰ੍ਥ! 'ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਦਾ ਮਨ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜਿਸ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਸਨੇਹ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਮੇਰੀ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਭੁੱਲਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ।' ੦ ਮਯਿਆਸਜ੍ਤਮਨਾਹ : ਜਿਸ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਵਿਨਾਸ਼ਸ਼ੀਲ ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਸਪੱਰਸ਼ ਰੂਪ ਰਸ ਤੇ ਗੰਧ ਦੀ ਖਿੱਚ ਮਿਟ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਇਸ ਲੋਕ ਵਿੱਚ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਆਰਾਮ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਨਾਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਸਵੱਰਗ ਆਦਿ ਤੇ ਪਰਲੋਕ ਦੇ ਭੋਗਾਂ ਨਾਲ ਭੋਰਾ ਵੀ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਕੇਵਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਅਜਿਹੇ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਨਾਂ ਮਯਿਆ ਸਜ੍ਤ ਮਨਾਹ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਦੋ ਢੰਗ ਹਨ 1. ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਮਨ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਭਰੋਸੇ ਬੈਠਣ ਵਾਲਾ, ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ 2. ਭਗਵਾਨ੍ ਸਭ ਜਗਾਹ ਹੈ, ਹਰ ਸਮੇਂ ਹੈ। ਸਭਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਵਸਤਾਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਕਾਲਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਭਗਵਾਨ ਮਾਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਮਨ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰ ਦੇ ਕਣ ਕਣ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਇਸ ਭਾਵ ਦੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਨਾਮ ਜਪ ਕਰੋ। ਸਾਧਕ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਪੂਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ੦ ਮਦ੍ ਆਸ਼੍ਰਯਹ = ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਮੇਰੀ ਹੀ ਆਸ਼ਾ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਹੀ ਭਰੋਸਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਹੀ ਸਹਾਰਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ ਹੀ ਆਸ਼੍ਰਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਦ੍ ਆਸ਼ਰਯਹ ਹੈ। ੦ ਯੋਗਮ੍ ਯੁੰਜਨ੍ – ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਸਦੀਵੀ ਅਖੰਡ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੋਇਆ ਸਿੱਧੀ ਅਸਿੱਧੀ ਵਿੱਚ ਸਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਾਧਕ ਜਪ ਧਿਆਨ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਲੀਲ੍ਹਾ ਤੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਅਟੱਲ ਭਾਵ ਨਾਲ ਲੱਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹੀ ਯੋਗਮ੍ ਯੁੰਜਨ ਕਹਿਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ। ੦ ਅਸਮ੍ਸ਼ਯਮ੍ ਸਮਗ੍ਰਮ੍ ਮਾਮ੍ – ਜਿਸ ਦਾ ਮਨ ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਜੋ ਭਗਵਾਨ ਉੱਪਰ ਆਸ਼੍ਰਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਨੇ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਅਜਿਹਾ ਪੁਰਸ਼ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਸਮਗ੍ਰ ਰੂਪ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਰਗੁਣ ਨਿਰਗੁਣ ਸਾਕਾਰ ਨਿਰਾਕਾਰ ਅਵਤਾਰ ਅਵਤਾਰੀ ਤੇ ਸ਼ਿਵ ਗਣੇਸ਼ ਸੂਰਜ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਆਦਿ ਉਸ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਰੂਪ ਹਨ – ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਉੱਪਰ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ੦ ਯਥਾ ਗ੍ਯ੍ਰਾ ਸ੍ਯਸਿ ਤਤ੍ ਸ਼੍ਰਣੁ – ਏਥੇ ਯਥਾ ਪਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਾਣ ਸਕੇਂ, ਉਹ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵੀ ਕਹਾਂਗਾ ਅਤੇ ਤਤ੍ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਤੂੰ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਏਂ, ਉਸ ਦਾ ਮੈਂ ਵਰਨਣ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਸੁਣ ਵਰਨਣ ਪਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਵਰਨਣ ਸਥੂਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੂਖ਼ਮ ਵਸਤੂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਪਾਣੀ, ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਅੱਗ, ਅੱਗ ਤੋਂ ਹਵਾ ਸੂਖਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਯਥਾ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਕਿ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਵਰਨਣ, ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਦੇ ਚੌਥੇ ਸ਼ਲੋਕ ਤੋਂ ਸੱਤਵੇਂ ਸ਼ਲੋਕ ਤੱਕ ਹੋਇਆ ਹੈ। ੦ ਤਤ੍ – ਦੇ ਭਾਵ ਅਰਥ ਹਨ – ਜੋ ਕੁੱਝ ਸੰਸਾਰ (ਕਾਰਜ) ਦਿਖਾਈ ਦੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਕਾਰਨ ਰੂਪ ਤੋਂ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਨਣ 7.08 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 7.12 ਸ਼ਲੋਕ ਤੱਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਅਸਲ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਨਾਂ ਯੋਗਮ੍ ਹੈ। ਉਸ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਅਖੰਡ-ਭਾਵ ਤੋਂ ਮੰਨ ਲੈਣ ਦਾ ਨਾਂ ਯੰਜਨ੍ ਹੈ। ਯੋਗਮ੍ ਤੇ ਯੰਜਨ੍ ਦੀ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਐਨੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਜਿੰਨੀ ਲੋੜ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੇ ਆਸਰਾ ਛੱਡਣ ਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਚਿੰਤਨ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵੱਲ ਜਿਸ ਦੀ ਖਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਹੈ ਤੇ ਵਸਤੂਆਂ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਅਸਲ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ। ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਆਤਮਪਨ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਪਰਸੰਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਸ਼ਰਣਾਗਤਿ – ਆਸਰਾ, ਅਵਲੰਬਨ, ਅਧੀਨਤਾ ਤੇ ਸਹਾਰਾ ਦੇ ਪਰਾਯਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ੦ ਮਯਿ ਆ ਸਜ੍ਤ ਮਨਾਹ – ਮਨ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾ ਮੰਨ ਕੇ 'ਇਹ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਹੀ ਹਨ' ਅਜਿਹਾ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਮੰਨ ਲੈਣ ਨਾਲ ਸਾਧਕ ਮਯਿਆ ਸਜ੍ਤਮਨਾਹ ਅਤੇ ਮਦ੍ਆਸ਼੍ਰਯਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਮਦ੍ ਆਧ੍ਰਯਹ ਦਾ ਅਰਥ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈਂਦਿਆਂ, ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਅਟੱਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਵੇ। ਸ਼ੁੱਧ-ਅੰਤਹਕਰਣ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ-ਸੰਕਲਪ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਗ੍ਰਮ। ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ੁਹਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਭੁਸੱਤਾ, ਦੈਵੀ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਲਈ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਸਮੁੱਚਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਇਹੋ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਪਿੱਛੋਂ ਸਭ ਜਗਤ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਲੋਕ/ਪਰਲੋਕ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਸੰਭਵ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

7.02 ਸ਼ਲੋਕ :

श्रानम् ते अहम् स-वि-ज्ञानम्, इदम् वच्-स्मामि अ-शेष-तः। यत् ज्ञा-त्वा न इह भूयः, अन्यत् ज्ञा-तव्यम् अव-शिष्यते॥

ਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍ ਤੇ ਅਹਮ੍ ਸਵਿ ਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍, ਇਦਮ੍ ਵਚ੍ ਸ੍ਯਾਮਿ ਅਸ਼ੇਸ਼ਤਹ।

ਯਤ੍ ਗ੍ਯ੍ਾਤ੍ਵਾ ਨ ਇਹ ਭੂਯਹ, ਅਨ੍ਯਤ੍ ਗ੍ਯ੍ਾਤਵ੍ਯਮ੍ ਅਵਸ਼ਿਸ਼੍ਯਤੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍ : ਗਿਆਨ। ਤੇ : ਓਸ ਲਈ। ਅਹਮ੍ : ਮੈਂ। ਸਵਿਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍ : ਅਨੁਭਵ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ, ਸੂਝ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆਨ। ਇਦਮ੍ : ਇਹ। ਵਚ੍ਸ੍ਯਾਮਿ : ਐਲਾਨ ਕਰੇਗਾ। ਅਸ਼ੇਸ਼ਤਹ : ਪੂਰਣ ਰੂਪ ਭਰਪੂਰ। ਯਤ੍ : ਕਿਹੜਾ। ਗ੍ਯ੍ਾਤ੍ਵਾ : ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਇਹ : ਏਥੇ। ਭੂਯਹ : ਵਧੇਰੇ। ਅਨਯਤ੍ : ਜੋ ਵੀ ਏਥੇ ਹੈ, ਹੋਰ ਹੈ। ਗ੍ਯ੍ਾਤਵ੍ਯਮ੍ : ਜੋ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੀਏ। ਅਵਸ਼ਿਸ਼੍ਯਤੇ : ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- 'ਇਹ ਜੋ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਤੈਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨ ਸਮੇਤ ਪੂਰਣ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਸਮਝਾਵਾਂਗਾ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦੂਜਾ (ਗਿਆਨ) ਜਾਣਨ ਯੋਗ (ਵਿਸ਼ਾ) ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ।'

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍ ਤੇ ਅਹਮ੍ ਸਵਿ ਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍ ਇਦਮ੍ ਵਚ੍ਸ੍ਯਾਮਿ ਅਸ਼ੇਸ਼-ਤਹ = ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਹੇ ਭਾਈ ਅਰਜਨ! ਹੁਣ ਮੈਂ ਗਿਆਨ ਸਹਿਤ ਗਿਆਨ ਕਹਾਂਗਾ। ੦ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨ, ਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ - ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਵੱਡਾ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼੍ਯ) ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਛੋਟਾ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ) ਹੋਇਆ। ਪਰ ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਿਗਿਆਨ ਵੱਡਾ ਤੇ ਗਿਆਨ ਛੋਟਾ ਹੋਇਆ। ੦ ਸੰਸਾਰ ਭਗਵਾਨ 'ਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਜਿਹਾ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਪਰ ਸਭ ਕੁੱਝ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਸਭ ਕੁੱਝ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਜਾਣਾ 'ਵਿਗਿਆਨ' ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਪਾਸੋਂ ਗਿਆਨ ਸੰਬੰਧੀ ਸੁਣਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੦ ਏਥੇ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਮੈਂ ਵਿਗਿਆਨ ਸਹਿਤ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਣਤਾ ਨਾਲ ਕਹਾਂਗਾ। ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਾਂਗਾ।' - ਅਸ਼ੇਸ਼ਤਹ - 'ਮੈਂ ਤੱਤਵ ਕਹਾਂਗਾ, ਹੋਰ ਜਾਣਨਾ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ। ੦ ਸੁਰਗੁਣ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਆਪ ਅਥਾਹ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸੋਨੇ ਦੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦਾ ਤੱਤਵ ਇੱਕ ਸੋਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀਆਂ ਅਸੰਖਾਂ ਵਿਭੂਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੱਤਵ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੱਤਵ ਤੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਤੱਤਵ ਸਮਝਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਬਲਕਿ ਅਸਾਡੀ ਜਿਗਿਆਸਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲਈ ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਜਾਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਜੋ ਮਾਨਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਆਪ ਹੀ ਛੱਡ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਉਪਯੋਗੀ ਸਮਝ ਰੱਖਿਆ ਹੈ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਤਿਆਗ ਸਕਦਾ ਹੈ। ੦ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਮੰਨਣਾ ਮੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੰਨ ਕੇ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਕੇ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੂਰਨ ਹੋਣ 'ਤੇ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਏਕਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮਹਾਂਕਾਰਣ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਸਿਵਾਏ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਕੁੱਝ ਭਗਵਾਨ ਹਨ। ਸ੍ਵਯੰ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਸਭ ਕੁੱਝ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ। ੦ 'ਅਪਰਾ ਤੇ ਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਮੇਰੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਦਾ ਮਹਾਂਕਾਰਣ ਹਾਂ। (7.04, 7.05, 7.06)' ਅਜਿਹਾ ਕਹਿ ਕੇ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। 'ਮੇਰੇ ਸਿਵਾਇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸੂਤ ਦੇ ਧਾਗੇ ਵਿੱਚ ਸੂਤ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਮਣੀਆਂ ਦੇ ਵਾਂਗ ਸਭ ਕੁੱਝ ਓਤ ਪ੍ਰੋਤ ਹੈ (7.07) ਅਜਿਹਾ ਕਹਿ ਕੇ ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੱਸਿਆ। ੦ 'ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਸ ਮੈਂ ਹਾਂ। ਚੰਦ ਸੂਰਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾ ਮੈਂ ਹਾਂ। ਸੰਪੂਰਣ ਭੂਤਾਂ ਦਾ ਸਨਾਤਨ ਬੀਜ ਮੈਂ ਹਾਂ। ਸਤੋ ਰਜੋ ਤੇ ਤਮੋ ਭਾਵ ਮੇਰੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਤੇ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਭਾਵ ਸਭ ਕੁੱਝ ਮੈਂ ਹੀ ਮੈਂ ਹਾਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸੱਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।' (7.12) ਅਜਿਹਾ ਕਹਿ ਕੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੱਸਿਆ। ੦ 'ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਨ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਭਗਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। 1. ਅਰਥਾਰਥੀ 2. ਆਰਤ 3. ਜਿਗਿਆਸੂ 4. ਪ੍ਰੇਮੀ। ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੇ ਹਨ। 'ਅਜਿਹਾ ਕਹਿ ਕੇ ਗਿਆਨ ਸੰਬੰਧੀ ਕਿਹਾ। 'ਜਿਸ ਦਾ ਸਭ ਕੁੱਝ ਵਾਸੁਦੇਵ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਹਾਤਮਾ ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਰਲੱਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।' ਅਜਿਹਾ ਕਹਿ ਕੇ 'ਵਿਗਿਆਨ' ਦੱਸਿਆ। ੦ ਵਿਗਿਆਨ ਸਹਿਤ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣਾ - ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਬਾਕੀ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਮੈਥੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਇੱਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ੦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣ ਪਿੱਛੋਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ੦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਆਦਿ ਤੋਂ ਨਹੀਂ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਗਿਆਨ ਦੀ ਬਹੁ ਪੱਖੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਔਖੀ ਹੈ, ਜੋ ਵੀ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਪਰ ਵਿਗਿਆਨ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਯਤਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਵੈ-ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਗਿਆਨ, ਸਾਧਨਾ, ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨ ਪ੍ਰਯੋਗ ਰਾਹੀਂ ਤੱਤਕਾਲ ਸਿੱਧਿਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੀਝ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਰਾਹੀਂ, ਜਦ ਕਿ ਦੂਜਾ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਅੰਤਰ-ਨੀਝ, ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ, ਸਿੱਖਿਆ, ਪੜ੍ਹਾਈ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਦੂਜੇ ਲਈ ਸੰਸਥਾ ਅਥਵਾ ਅਦਾਰੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

7.03 ਸ਼ਲੋਕ :

मनुष्याणाम् सहस्त्रेषु, कः-चित् यत्अति-सिध्-तये। यत्-अताम् अपि सिध्-तानाम्, कः-चित् माम् वेद्-ति तत्त्वतः॥

ਮਨੁਸ਼੍ਯਾਣਾਮ੍ ਸਹਸ੍ਤ੍ਰੇ.ਸ਼ੁ, ਕਹਚਿਤ੍ ਯਤ੍ਅਤਿ ਸਿਧ੍ ਤਯੇ।

ਯਤ੍ਅਤਾਮ੍ ਅਪਿ ਸਿਧ੍ ਤਾਨਾਮ੍, ਕਹਚਿਤ੍ ਮਾਮ੍ ਵੇਦ੍ਤਿ ਤੱਤਵਤਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਮਨੁਸ਼੍ਯਾਣਾਮ੍ : ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ। ਸਹਸ੍ਤ੍ਰੇਸ਼ੁ : ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ। ਕਹਚਿਤ੍ : ਕੋਈ ਇੱਕ। ਯਤ੍ਅਤਿ : ਯਤਨ ਕਰਨਾ, ਘਾਲਣਾ ਕਰਨੀ। ਸਿਧ੍ਤਯੇ : ਪਰਪੱਕਤਾ ਲਈ। ਯਤ੍ਅਤਾਮ੍ : ਜੋ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ। ਅਪਿ : ਭੀ। ਸਿਧ੍ਤਾਨਾਮ੍

: ਸਫ਼ਲ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ। ਕਹਚਿਤ੍ : ਕੋਈ ਇੱਕ। ਮਾਮ੍ : ਮੇਰਾ। ਵੇਦ੍ਤਿ : ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਤੱਤਵਤਹ : ਨਚੋੜ ਵਿੱਚ, ਤੱਤਵ, ਅੰਦਰ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- 'ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਇੱਕ ਹੀ ਮੋਕਸ਼ ਸਿੱਧੀ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਯਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਧਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਇੱਕ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਣਦਾ ਹੈ।'

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਮਨੁਸ਼੍ਯਾਣਮ੍ ਸਹਸ੍ਰੇਸ਼ੁ, ਕਹਚਿਤ੍ ਯਤ੍ਅਤਿ ਸਿਧ੍ਤਯੇ = ੦ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਇੱਕ ਹੀ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ-ਪਨ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਐਸ਼ ਆਰਾਮ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਵੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਵੀ ਨੀਤੀ ਤੇ ਧਰਮ ਉੱਪਰ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਇੱਕ ਸਿੱਧੀ ਵਾਸਤੇ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੁੱਖ ਹੈ। ੦ ਜੋ ਪ੍ਰਲੋਕ ਵਿੱਚ ਸਵੱਰਗ ਆਦਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਉਤਪਤੀ ਵਿਨਾਸ਼ਸ਼ੀਲ ਵਸਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਭਟਕਦਾ, ਨਾ ਭੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਕੇ ਮਾਨ ਵਡਿਆਈ ਵਿੱਚ ਰੁਚੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਇੱਕ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਸਿੱਧੀ ਵਾਸਤੇ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਿੱਧੀ ਵਾਸਤੇ ਯਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਧਿਆਨ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਯਤ੍ਅਤਾਮ੍ ਅਪਿ ਸਿਧ੍ ਤਾਨਾਮ੍, ਕਹਿਚਿਤ੍ ਮਾਮ੍ਵੇਦ੍ਤਿ ਤੱਤਵਤਹ = ਏਥੇ ਸਿੱਧ੍ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਹਕਰਣ ਸ਼ੁੱਧ ਹੈ। ਜੋ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ 'ਮਹਾਤਮਾ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਭਾਵੇਂ 'ਸਭ ਕੁੱਝ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਹੈ।' ਅਜਿਹਾ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਤੱਤਵ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਭੀ (7.19) ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਮਹਾਤਮਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੈਂਤਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਯਤ੍ਅਤਾਮ੍ - ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਮਾਤਰ ਬ੍ਰਹਮ ਚੇਸ਼ਟਾਵਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਤਿ ਸੁਭਾਵਿਕ ਲਗਨ ਹੈ। ਆਦਰ ਹੈ, ਚਿੰਤਨ ਹੈ। ੦ ਕਹਚਿਤ੍ ਮਾਮ੍ਵੇਦ੍ਤਿ ਤੱਤਵਤਹ - ਅਜਿਹੇ ਯਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਇੱਕ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਤੱਤਵ ਤੋਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਯਤਨ ਕਰਨਗੇ, ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਣ - ਸਾਰੇ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰਯਤਨਸ਼ੀਲ ਸਾਧਕ ਵਿੱਚ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਇੱਕ ਹੀ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਇੱਕ ਹੀ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਹੋਰ ਇੱਕ ਹੀ ਤੱਤਵ ਦਾ ਵਿਵੇਚਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਜਾਣਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਹ ਕੀ ਕਹੇਗਾ ? ਕਿਵੇਂ ਕਹੇਗਾ ? ੦ ਇਸ 7.03 ਸ਼ਲੋਕ ਨੂੰ ਤੱਤਵ ਦੀ ਕਠਿਨਤਾ ਵਾਲਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ - ਤੱਤਵ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਠਿਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੦ ਤੱਤਵਤਹ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਸੁਗੁਣ ਨਿਰਗੁਣ ਸਾਕਾਰ ਨਿਰਾਕਾਰ ਸ਼ਿਵ ਸ਼ਕਤੀ ਗਣੇਸ਼ ਸੂਰਜ ਵਿਸ਼ਨੂ ਆਦਿ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਤ ਮੈਨੂੰ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਪੂਰਨਤਾ ਪਰਿਪੱਕਤਾ ਲਈ ਸਿੱਧੀ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਬਹੁਤ ਲੰਮੇ ਚੌੜੇ ਵੀ ਹਨ ਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਕੁੱਖ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਅਰਥ ਭਰੇ ਪਏ ਹਨ। ਪੂਰਤੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਬੀਣਤਾ ਸ਼ਿਸ਼ਟਤਾ, ਪੂਰਣ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ, ਸਮੱਸਿਆ ਸਮਾਧਾਨ, ਪਕਿਆਈ, ਤਿਆਰੀ, ਖੁਸ਼ਹਾਲਤਾ, ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ, ਬਖਸ਼ਸ਼, ਖੂਬਸੂਰਤੀ, ਪੂਰਣ-ਸ਼ੁੱਧੀ, ਤੇ ਮਿਲਣ ਅਤੇ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ - ਸਾਰੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਯੋਗਾ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦੀ ਅਤੇ ਸਿੱਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਈ ਇਹ ਸਾਰੇ ਅਰਥ ਸੀਮਤ ਹਨ। ਲੋਕ ਤਾਂ ਵਧੇਰੇ ਸਿੱਧੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮੰਤਵ ਕੋਈ ਕੋਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ ਸਫ਼ਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਵਿੱਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਉੱਚਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ, ਓਨੀ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਔਕੜਾਂ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਹੀ-ਸੋਚ, ਸਹੀ-ਰਵੱਈਆ, ਸਹੀ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਸਹੀ-ਸਮਝ, ਸਹੀ-ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਤੇ ਸਹੀ-ਯਤਨ, ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ, ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਗਿਆਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਗਿਆਨ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਅਸੱਪਸ਼ਟ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰਸਤੇ ਤੇ ਪਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਰਸਤਾ ਜਿਸਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ - ਤੋਂ ਜੋ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਸੰਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

7.04 ਸ਼ਲੋਕ :

भूमिः आपः अनलः वायुः, खम् मनः बुध्-तिः एव च। अहम्-कारः इति इयम् मे, भिद्-ता प्रकृतिः अष्टधा॥

ਭੂਮਿਹ ਆਪਹ ਅਨਲਹ ਵਾਯੁਹ, ਖਮ੍ ਮਨਹ ਬੁੱਧ੍ ਤਿਹ ਏਵ ਚ।

ਅਹਮ੍ ਕਾਰਹ ਇਤਿ ਇਯਮ੍ ਮੇ, ਭਿੰਨਾ (ਮਿਦੁਤਾ) ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿਹ ਅਸ਼੍ਟ੍ਧਾ।

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਭੂਮਿਹ : ਜ਼ਮੀਨ। ਆਪਹ : ਪਾਣੀ। ਅਨਲਹ : ਅੱਗ। ਵਾਯੁਹ : ਹਵਾ। ਖਮ੍ਮਨਹ : ਆਕਾਸ਼ ਤੱਤ ਤੇ ਮਲ। ਬੁੱਧੁਤਿਹ : ਗਿਆਨ। ਏਵ : ਭੀ। ਚ : ਅਤੇ। ਅਹਮ੍ ਕਾਰਹ : ਜਗਿਆਸਾ। ਇਤਿ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਇਯਮ੍ : ਇਹ। ਮੇ : ਮੇਰਾ। ਭਿੰਨਾ : ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿਹ : ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ। ਅਸ਼੍ਟ੍ਯਾ : ਅੱਠ ਕੋਨਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਧਰਤੀ ਪਾਣੀ ਅੱਗ, ਹਵਾ, ਮਨ, ਬੁੱਧੀ, ਆਕਾਸ਼ ਤੱਤ ਅਤੇ ਜਗਿਆਸਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਠ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਭੂਮਿਹ ਆਪਹ ਅਨਲਹ ਵਾਯੁਹ ਖਮ੍ ਮਨਹ ਬੁਧੁਤਿਹ ਏਵਚ - ੦ ਅਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ - ਧਰਤੀ ਪਾਣੀ ਅੱਗ ਹਵਾ ਆਕਾਸ਼ - ਇਹ ਪੰਜੇ ਮਹਾਂਭੂਤ ਅਤੇ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਹੰਕਾਰ = ਕੁੱਲ ਅੱਠ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਭੇਦਾਂ ਵਾਲੀ ਮੇਰੀ ਅਪਰਾਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਅਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਇਹ ਜੜ੍ਹ ਹੈ (ਚੇਤਨਹੀਣ) ਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ, ਪਰ ਜੋ ਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੈ, ਚੇਤਨ ਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਰਹਿਤ ਹੈ। ੦ ਜਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਇੱਕ ਸੁਭਾਅ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ। ੦ ਜੀਵਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਇਸ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਰੂਪ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਇਸ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਰੂਪ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੱਤ ਸਥੂਲ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਸੂਖਮ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਵਰਨਣ ਵਿੱਚ ਸਥੂਲ ਤੇ ਸੂਖ਼ਮ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਾਰਣ ਰੂਪ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਅਧੂਰਾ ਹੈ। ੦ ਮਨ ਤੋਂ ਹੰਕਾਰ - ਜੋ ਮਨ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ੦ ਬੁੱਧੀ

ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵ ਸਮਸ਼ਟਿ੍ ਬੁੱਧੀ ਹੈ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਲਈ ਹੈ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਏਥੇ ਜੜ੍ਹ ਤੇ ਚੇਤਨ ਦਾ ਵਿਭਾਗ ਦੱਸਣ ਲਈ ਹੀ ਅਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਜੜ੍ਹ ਦਾ ਤੇ ਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਚੇਤਨ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਮੂਲ ਅਸਲੇ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਹੋਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੋਰ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਮੂਲ ਅਸਲੇ ਨੂੰ ਪੰਜ ਗਿਆਨ-ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕੰਨ, ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਦੇ ਹਨ, ਆਵਾਜ਼ ਆਕਾਸ਼ ਆਕਾਸ਼ੀ ਤੱਤ ਦਾ ਚਰਿੱਤਰ ਹੈ। ਸਰੀਰ (ਚਮੜੀ) ਛੂਹਣ ਅਥਵਾ ਚੁੰਮਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਦੀ ਅਨੁਭੂਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਹਵਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਅੱਖਾਂ, ਵੇਖਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅੱਗ, ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੀਭ ਸੁਆਦ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਪਾਣੀ ਲਈ ਹੈ। ਨੱਕ, ਸੁੰਘਣ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆਿ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ਜੋ ਧਰਤੀ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਹੈ। ਇਹੋ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮੂਲ ਪੰਜ ਤੱਤ ਹਨ। ਇਹੋ ਪੰਜ ਤੱਤ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਪੰਜ ਸਰੋਤ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਤੇ ਰਚਨਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵੀ ਇਹੋ ਪੰਜ ਤੱਤ ਹਨ। ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਸੋਚਣ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮਨ ਨਾਲ ਹੈ। ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਉਹ ਹੈ, ਜੋ ਚੰਗੇ ਭੈੜੇ, ਸਹਿਮਤ, ਅਸਹਿਮਤ, ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਜੋ ਕਾਰਨ ਸਬੱਬ ਪੈਦਾ ਕਰੇ, ਉਸ ਤੋਂ ਜਗਿਆਸਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਗਿਆਸਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਿਰਿਆ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਜਗਿਆਸਾ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿੱਤਵ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਜਗਿਆਸਾ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਕੇਵਲ ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਅੱਠ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਸਾਖ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਚੌਵੀ ਭਾਂਤ ਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

7.05 ਸ਼ਲੋਕ :

आ-परा इयम् इत: तु अन्याम्, प्र-कृतिम् विद्-धि मे पराम्। जीव-भू-ताम् महा-बाहो, यया इदम् धार्-यते जगत्॥

ਅਪਰਾ ਇਯਮ੍ ਇਤਹ ਤੁ ਅਨ੍ਯਾਮ੍, ਪ੍ਰਕ੍ਰਤਿਮ੍ ਵਿਦ੍ਧਿ ਮੇ ਪਰਾਮ੍।
ਜੀਭ ਭੂ ਤਾਮ੍ ਮਹਾ ਬਾਹੋ, ਯਯਾ ਇਦਮ੍ ਧਾਰ੍ਯਤੇ ਜਗਤ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਪਰਾ : ਨੀਵਾਂ। ਇਯਮ੍ : ਇਹ। ਇਤਹ : ਇਸ ਤੋਂ। ਤੁ : ਪਰੰਤੂ। ਅਨ੍ਯਾਮ੍ : ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਤਿਮ੍ : ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ। ਵਿਦ੍ਧਿ : ਜਾਨਣਾ। ਮੇ : ਮੇਰਾ। ਪਰਾਮ੍ : ਉਚੇਰਾ। ਜੀਭ ਭੂਤਾਮ੍ : ਜੀਵਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੱਤ। ਮਹਾਬਾਹੋ : ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਥਿਆਰਬੰਦ। ਯਯਾ : ਕਿਸੇ ਦੇ ਰਾਹੀਂ। ਇਦਮ੍ : ਇਹ। ਧਾਰ੍ਯਤੇ : ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਆਪਣਾ ਮਤਲਬ ਕੱਢਣਾ, ਵਰਤਣਾ, ਯਥਾ ਪੂਰਵਕ ਰੱਖਣਾ। ਜਗਤ੍ : ਸੰਸਾਰ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- 'ਇਹ ਮੇਰੀ ਨਿਕ੍ਰਸ਼ਟ (ਧੀਮੀ ਨੀਵੀਂ) ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਹੇ ਮਹਾਬਾਹੋ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਮੇਰੀ ਉਸ ਜੀਵ ਰੂਪਾ ਪਰ (ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ) ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਤੂੰ ਜਾਣ ਲੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਸਮੁੱਚਾ ਸੰਸਾਰ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।'

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ਜੇ ਏਹ ਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਅਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੀ ਸਨਮੁੱਖ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਮੰਨ ਲਵੇ ਤੇ ਅਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਨਾ ਮੰਨੇ ਅਰਥਾਤ ਅਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜ ਕੇ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਬੋਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਪਹਿਲਾਂ ਅਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਕਾਰਨ ਕਾਮਨਾ ਇੱਛਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਹ ਪ੍ਰੇਮ ਅਨੰਤ ਅਗਾਧ ਅਸੀਮ ਆਨੰਦਮਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪ੍ਰਾਪਤਵ੍ਯ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਅਸੰਗ ਰੂਪ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋਣ ਨਾਲ ਗਿਆਤ ਗਿਆਤਵ੍ਯ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਅਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਮਾਤਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲਾ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਮਾਨਵ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਤੇ ਪੂਰਣਤਾ ਹੈ। ੦ ਪ੍ਰਕ੍ਰਤਿਮ੍ ਵਿਦ੍ਧਿ ਮੇ ਪਰਾਮ੍ - ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਅੱਠ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਅਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਕਹੀ ਗਈ ਹੈ ਉਹ 'ਵਯਸ਼ਟਿ ਅਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ' ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵ੍ਯਸ਼੍ਟਿ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਹੀ ਬੰਧਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਮਸ਼ਟਿ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਵ੍ਯਸ਼੍ਟਿ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇਪਨ ਨੂੰ ਜੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਬੰਧਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਵ੍ਯਸ਼੍ਟਿ ਕੋਈ ਵੱਖ ਤੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਮਸ਼੍ਟਿ ਦਾ ਹੀ ਇੱਕ ਅੰਗ ਅੰਸ਼ ਹੈ, ਸਮਸ਼੍ਟਿ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਜੀਵ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਮਸ਼੍ਟਿ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਸਰੀਰ ਹੀ ਵਯਸ਼੍ਟਿ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨਾ ਵੀ ਬੰਧਨ ਹੈ। ਇਸ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਅੱਠ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵ ਰੂਪ ਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੇ ਹੀ ਇਸ ਅਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਧਾਰਣ ਕਰ ਰੱਖਿਅ ਹੈ। ਜੇ ਧਾਰਣ ਨਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬੰਧਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੦ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਲਈ ਬਾਧਕ ਜਾਂ ਸਾਧਕ (ਸਹਾਇਕ) ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸਹਾਇਕ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸਾਧਕ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ, ਅਤੇ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਾਧਕ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਪਨ ਅੰਹਤਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਬੰਧਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ੦ ਅਹੰਤਾ ਵਿੱਚ ਭੋਗ ਇੱਛਾ ਤੇ ਜਗਿਆਸਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਦੂਜੀ ਜਾਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਭੋਗ ਇੱਛਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਜਿਗਿਆਸਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਗਿਆਸਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਭੋਗ ਇੱਛਾ ਦੀ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਕਰਮਯੋਗ ਵਿੱਚ ਭੋਗ ਇੱਛਾ ਮਿਟਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਜਗਿਆਸਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਇੱਛਾ ਦੀ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਅਸੰਗਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਨਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਸਲ ਬੋਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜਨਮ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰਥਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਜੀਵ ਭੂਤਾਮ੍ - ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜੀਵ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਹੈ - ਪਰ ਜੀਵ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੈ। ੦ ਜੀਵ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਸਥੂਲ ਸੂਖਮ ਤੇ ਕਾਰਣ ਸਰੀਰ ਰੂਪ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਸੁੱਖ ਲਈ। ਇਹੋ ਸੁੱਖ ਉਸ ਦੇ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦਾ ਮਹਾਨ ਦੁੱਖ ਬਣਦਾ ਹੈ। ੦ ਮਹਾਬਾਹੋ! 'ਹੇ ਅਰਜਨ! ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਏਂ, ਤੂੰ ਇਸ ਲਈ ਅਪਰਾ ਤੇ ਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਭੇਦ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈ। ਸਮਝਣ ਦੇ ਸੱਮਰਥ ਹੋ ਜਾ। ਤੂੰ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝ।' ੦ ਧਾਰ੍ ਯਤੇ ਜਗਤ੍ - ੦ ਜਗਤ - ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਜਗਤ ਸ਼ਬਦ ਕਿਧਰੇ ਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ (7.13) ਕਿਧਰੇ ਅਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ (7.05) ਕਿਧਰੇ ਪਰਾ ਅਪਰਾ ਦੋਵਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। (7.06) ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜਗਤ ਜਗਤਰੂਪ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ। (ਵਾਸੁਦੇਵਹ ਸਰਵਮ੍) (7.19) ਸਦਸੱਚਾਹਮ੍ (1.19) ਕੇਵਲ ਇਸ ਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ - ਜੀਵ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜਗਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਧਾਰਣ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਜੀਵ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਸੱਤਾ ਮੰਨ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੁੱਖ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲ ਜੀਵ ਦਾ ਬੰਧਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਜੀਵ, ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸੱਤਾ ਨਾ ਮੰਨਦਾ, ਸੰਸਾਰ

ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਭਗਵਤ ਸਰੂਪ ਮੰਨਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ ਮਰਨ ਬੰਧਨ ਕੱਟ ਜਾਂਦਾ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਪਰਾਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਜੀਵਾਤਮਾ ਨੇ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਮਾਨ ਜਗਤ ਨੂੰ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਅਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ, ਧਾਰਨ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਵਿਕਾਰੀ ਜਗਤ ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਸੁੱਖਦਾਇਕ ਮੰਨ ਕੇ 'ਮੈਂ' ਤੇ 'ਮੇਰੇ' ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਧਾਰਨ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ੦ ਜਿਸ ਦੀ ਭੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੀ ਖਿੱਚ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਨਾ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਸੁੱਖਦਾਇਕ ਸੰਸਾਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇਗਾ। ੦ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਹੀ ਖ਼ਾਸ ਬਾਧਕ ਹੈ। ੦ ਸਰੀਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਰਜ ਵੀਰਜ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਲੀਨ ਹੈ ਪਰ ਭੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਸੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਰੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਲੀਨ ਬੁੱਧੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਬਲਕਿ ਰਮਣੀਯ ਬੁੱਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਰਮਣੀਯ ਬੁੱਧੀ ਹੀ ਜਗਤ ਨੂੰ ਧਾਰ੍ਣ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕਿਸੇ ਸੰਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਦੇਖੋ ਮਹਾਰਾਜ! ਇਸ ਨਦੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਪੁਲ ਉੱਪਰ ਮਨੁੱਖ ਵਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੰਤ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, 'ਦੇਖ ਭਾਈ! ਨਦੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਵਹਿ ਰਿਹਾ, ਖ਼ੁਦ ਨਦੀ ਹੀ ਵਹਿ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੁਲ ਉੱਪਰ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪੁਲ ਵੀ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ।' ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਦੀ ਪੁਲ ਮਨੁੱਖ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨਾਸ਼ ਹੋਣ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਇਹ ਧਰਤੀ ਵੀ ਪਰਲੋ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਹਰ ਪਲ ਤਬਾਹੀ ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ੦ ਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਉਤਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਪਰ ਅਪਰਾ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸਰੀਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਉਤਪਤੀ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ ਜਨਮ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਅਪਰਾ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਨਾ ਜੋੜੇ, ਇਸ ਤੋਂ ਵਿਮੁੱਖ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਅਰਥਾਤ ਭਗਵਾਨ ਰੂਪ ਤੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸੱਤਾ ਨਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਜਗਤ ਸਤ੍ ਰੂਪ ਤੋਂ ਦਿਖਾਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ੦ ਇਦਮ੍ - ਪਦ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਤੇ ਸੰਸਾਰ - ਦੋਵੇਂ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰੀਰ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਬਲਕਿ ਧਾਤੂ ਚੀਜ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਭੇਦ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਅਭੇਦ ਹਨ। ੦ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਮੰਨੇ ਹੋਏ ਸੰਬੰਧ ਹਨ, ਉਹ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਹਿੱਤ ਜਾਂ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਹੀਂ। ੦ ਭਗਤੀ ਯੋਗ ਵਿੱਚ 'ਮੈਂ' ਕੇਵਲ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਹਾਂ। ਤੇ ਕੇਵਲ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਮੇਰੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਮੈਂ ਸਰੀਰ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਤੇ ਸ਼ਰੀਰ ਸੰਸਾਰ ਮੇਰੇ ਨਹੀਂ ਹਨ।' ਅਜਿਹਾ ਮਾਨਤਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਵਿਮੁੱਖ ਹੋ ਕੇ ਕੇਵਲ ਭਗਵਤ ਪਰਾਯਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਪੰਜ ਤੱਤ ਵੇਖਣਾ, ਸੁਣਨਾ, ਸੁੰਘਣਾ, ਚੱਖਣਾ, ਛੂਹਣਾ, ਅਗਨੀ, ਆਕਾਸ਼, ਧਰਤੀ, ਪਾਣੀ, ਹਵਾ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹਨ। ਅੰਦਰਲੇ ਅੰਸ਼, ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਜਗਿਆਸਾ ਤੱਤ ਜਦ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕੁੱਲ ਅੱਠ ਮੂਲ ਤੱਤ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਤੁੱਛ ਜਿਹੇ ਹਿੱਸੇ ਹਨ। ਇਸ ਜਗਤ ਜੀਵਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵਿਵੱਸਥਾ ਜਾਂ ਜੀਵਾਤਮਾ ਦਾ ਸਮੁੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਅੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਜਦੋਂ ਅੱਗ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂੰਆਂ ਨਿੱਕਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅੱਗ ਦੀ ਮੱਧਮ੍ ਅਥਵਾ ਨੀਵੀਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਚੰਗਿਆੜੇ ਉਸ ਦੀ ਉਚੇਰੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਚੰਗਿਆੜਿਆਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੱਗ ਦਾ ਮੂਲ ਚਰਿੱਤਰ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਅੱਗ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਧੂੰਏ ਵਿੱਚ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਧੂੰਆਂ ਅੱਗ ਦਾ ਤੱਤਵ ਲੱਛਣ ਹੈ। ਚੰਗਿਆੜੇ ਅੱਗ ਦਾ ਸਰੂਪਾ ਲੱਛਣ ਹਨ। ਚੰਗਿਆੜਿਆਂ ਦੀ ਜਦ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅੱਗ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਜੀਵਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਜੋ ਪਵਿੱਤਰ ਚੇਤਨਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਰਮ+ਆਤਮਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਪਿਤਾ ਪੁਰਖੀ ਹੈ। ਚੰਗਿਆੜਾ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਅੱਗ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਜੀਵਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪਰਮ ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਨਾ ਵੱਖ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਇਹ ਵੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲਹਿਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਤਮਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਇਸ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਅਸਥਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

7.06 ਸ਼ਲੋਕ :

एतद्-योनीनि भू-तानि, सर्वाणि इति उप-धारय। अहम् कृत्स्नय जगत:, प्र-भव: प्र-लय: तथा॥

ਇਤਦ੍ ਯੋਨੀਨਿ, ਭੂਤਾਨਿ, ਸਰ੍ਵਾਣਿ ਇਤਿ ਉਪਧਾਰਯ।

ਅਹਮ੍ ਕ੍ਰਤਸ੍ਨ੍ਸ੍ਯ ਜਗਤਹ, ਪ੍ਰਭਵਹ ਪ੍ਰਲਯਹ ਤਥਾ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਇਤਦ੍ ਯੋਨੀਨਿ : ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਦੋ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਬੱਚੇਦਾਨੀਆਂ ਹਨ। ਭੂਤਾਨਿ : ਜੀਵ। ਸਰ੍ਵਾਣਿ : ਸਾਰੇ। ਇਤਿ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਉਪਧਾਰਯ : ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਅਹਮ੍ : ਮੈਂ। ਕ੍ਰਤਸ੍ਨ੍ਸ੍ਯ : ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ, ਸਮੁੱਚ ਦੀ। ਜਗਤਹ : ਜਗਤ ਦੀ। ਪ੍ਰਭਵਹ : ਸਰੋਤ। ਪ੍ਰਲਹਯਹ : ਪਰਲੋ, ਤਬਾਹੀ, ਵਿਨਾਸ਼। ਤਥਾ : ਭੀ

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਤੂੰ ਇੰਜ ਜਾਣ ਲੈ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ, ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁੱਖਾਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਹੀ ਮੂਲ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਜਗਤ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਵੀ ਹਾਂ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਏਤਦ੍ ਯੋਨੀਨਿ ਭੂਤਾਨਿ - ਅਪਰਾ ਤੇ ਪਰਾ - ਇਹ ਦੋ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਾਣੀ - ਦੇਵਤਾ ਮਨੁੱਖ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਆਦਿ ਜੰਗਮ ਤੇ ਬਿਰਖ ਬੇਲਾਂ ਘਾਹ ਆਦਿ ਸ੍ਥਾਵਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹਨ - ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੇਰੀ ਅਪਰਾ ਤੇ ਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਤੋਂ ਹੀ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। (ਹੋਰ ਵੇਖੋ 13.26, 14.04, 7.05 ਤੇ 15.07 ਸ਼ਲੋਕ) : ਸਰ੍ਵਾਣਿ ਇਤਿ ਉਪ ਧਾਰਯ - ਸਵੱਰਗ ਲੋਕ, ਮ੍ਰਿਤੂ ਲੋਕ ਪਾਤਾਲ ਲੋਕ ਆਦਿ ਸੰਪੂਰਣ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸ੍ਥਾਵਰ ਜੰਗਮ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹਨ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਅਪਰਾ ਤੇ ਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਸੰਗਮ ਤੋਂ ਹੀ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਪਰਾ - ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੇ ਅਪਰਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ, ਉਸ ਦਾ ਸੰਗ ਕਰ ਲਿਆ - ਉਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ - ਉਸ ਨੂੰ ਤੂੰ ਧਾਰਣ ਕਰ। ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਕੇ ਮੰਨ ਲੈ। ੦ ਅਹਮ੍ ਕ੍ਰਤਸ੍ਨ੍ਸ੍ਯ ਜਗਤਹ - ਪ੍ਰਭਵਹ ਪ੍ਰਲਯਹ ਤਥਾ - ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੱਤਾ ਦਾ ਫੁਰਨਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, 'ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਉਤਪਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ (ਪ੍ਰਭਵਹ) ਤਲੀਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ (ਪ੍ਰਲਯ) ਹਾਂ। ੦ ਪ੍ਰਭਵਹ - ਇਸ ਜਗਤ ਦਾ ਨਮਿੱਤ ਕਾਰਣ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੂਰਣ ਸ਼੍ਰਸ਼ਟਿ ਮੇਰੇ ਸੰਕਲਪ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ (ਵੇਖੋ 6.02, 6.03) ਜਿਵੇਂ ਘੜ੍ਹਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕੁਮਹਾਰ (ਘੁਮ੍ਹਾਰ) ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਜ਼ੇਵਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸੁਨਿਆਰ ਹੀ ਨਮਿੱਤ ਕਾਰਣ ਹਨ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰ ਮਾਤਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਨਮਿੱਤ ਕਾਰਣ ਹੈ। ੦ ਪ੍ਰਲਯ - ਇਸ ਜਗਤ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ, ਕਾਰਨ ਵੀ ਮੈਂ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਰਜ ਮਾਤਰ ਉਤਪਾਦਨ ਕਾਰਨ ਤੋਂ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਪਾਦਾਨ ਕਾਰਨ ਰੂਪ ਤੋਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਪਾਦਾਨ ਕਾਰਨ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਘੜਾ ਮਿੱਟੀ ਉਪਾਦਾਨ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਉਪਾਦਾਨ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਘੜਾ ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮਿੱਟੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਟੁੱਟ ਕੇ ਮਿੱਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਨੇ ਦੇ ਜ਼ੇਵਰ, ਸੋਨੇ ਤੋਂ ਬਣਕੇ, ਸੋਨੇ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਅੰਤ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ

ਸੋਨਾ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਭਗਵਾਨ ਤੋਂ ਉਤਪਨ ਹੋ ਕੇ, ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਰੂਪ ਬਣ ਕੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ (ਪਰਲਯ ਸਮੇਂ) ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੦ ਅਜਿਹਾ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਹੀ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ। ੦ ਕ੍ਰਤ੍ਸੂਨ੍ਸ੍ਯ ਜਗਤਹ - ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹ ਚੇਤਨਾਤਮਕ ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਦਾ ਸਰੋਤ ਤੇ ਪ੍ਰਲਯ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਜੜ੍ਹ (ਅਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ) ਦਾ ਸਰੋਤ ਤੇ ਪ੍ਰਲਯ ਉਪਜਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਚੇਤਨ (ਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਜੀਵਾਤਮਾ) ਦਾ ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ ? ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਨਿਤ੍ਯਤੱਤਵ ਹਨ (2.24) ੦ ਜੋ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਜਗਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। (ਗੱਛਤਿ ਜਗਤ੍) ਪਰ ਏਥੇ ਜਗਤ ਸ਼ਬਦ ਜੜ੍ਹ ਚੇਤਨਾਤਮਕ ਸੰਪੂਰਣ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਜੜ੍ਹ ਅੰਸ਼ ਤਾਂ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ ਤੇ ਚੇਤਨ ਅੰਸ਼ ਪਰਿਵਰਤਨ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਤੱਤਵ ਜਦ ਜੜ੍ਹ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਮੰਨ ਕੇ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੜ੍ਹ (ਸਰੀਰ) ਦੇ ਉਤਪਤੀ ਵਿਨਾਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉਤਪਤੀ ਵਿਨਾਸ਼ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦਾ ਚੱਕਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਤੇ ਅਪਰਾ ਤੇ ਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਸਰੋਤ ਤੇ ਪ੍ਰਲਯ ਕਿਹਾ ਹੈ। ੦ ਗਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੇਤਨ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੜ੍ਹ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਚੇਤਨ ਨੂੰ ਜਗਤ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਇਸ ਲਈ ਜੜ੍ਹ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕਾਤਮਾ ਕਰਨ ਕਾਰਨ, ਜੀਵ ਜਗਤ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਇਹ ਜੜ੍ਹ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਕੇ ਚਿੰਨ੍ਮਈ ਤੱਤਵ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਯੋਗੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਥਾਂ ਥਾਂ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਨਾਸ਼ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੀਵਨ, ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ (ਜੜ੍ਹ) ਦੀ ਸੁਚੇਤ ਤੇ ਅਚੇਤ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਮੂਲ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਣ ਰਹਿਤ ਸਰੀਰ ਲਾਸ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਭਾਵਹੀਣ ਕਿਰਿਆਹੀਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਚੇਤਨਾ ਤੇ ਅਚੇਤਨਾ ਦੇ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਜੀਵ ਕਿਰਿਆਹੀਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਚੇਤਨਾ ਤੇ ਅਚੇਤਨਾ ਦੇ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਜੀਵ ਵਿਚ ਕਿਰਿਆ ਘਟਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੋ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਹਨ = ਸਚੇਤ ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਅਚੇਤ ਮਾਦਾ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ। ਬੱਦਲ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਮੂਲ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਆਕਾਸ਼ ਹੈ, ਅੰਤ ਨੂੰ ਇਹ ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਉੱਚੀ ਨੀਵੀਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਉਸ ਦਾ ਮੂਲ ਸਹਾਰਾ ਅਤੇ ਹੋਣੀਆਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹੋ ਉਸ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹਨ। ਸਾਰੀ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

7.07 ਸ਼ਲੋਕ :

मद्-तः पर-तरम् न अन्यत्, किम्-चित् अस्-ति धनम्-जय। मयि सर्वम् इदम् प्रोतम्, सूत्रे मणि-गणाः इव॥

ਮਦੁਤਹ ਪਰਤਰਮ੍ ਨ ਅਨ੍ਯਤ੍, ਕਿਮਚਿਤ੍ ਅਸ੍ਤਿ ਧਨਮ੍ ਜਯ।
ਮਯਿ ਸਰ੍ਵਮ੍ ਇਦਮ੍ ਪ੍ਰੋਤਮ, ਸੂਤ੍ਰੇ ਮਣਿ ਗਣਹ ਇਵ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਮਦੁਤਹ : ਮੇਰੇ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ। ਪਰਤਰਮ੍ : ਉਚੇਰਾ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਅਨ੍ਯਤ੍ਮ : ਦੂਜੇ। ਕਿਮਚਿਤ੍ : ਕੋਈ ਇੱਕ। ਅਸ੍ਤਿ : ਹੈ। ਧਨਮ੍ਜਯ : ਹੇ ਧਨਨਜਯ। ਮਯਿ : ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ। ਸਰ੍ਵਮ੍ : ਸਾਰੇ। ਇਦਮ੍ : ਇਹ। ਪ੍ਰੋਤਮ : ਸੂਤਲੀ, ਡੋਰੀ, ਕਸਿਆ ਹੋਇਆ। ਸੂਤ੍ਰੇ : ਡੋਰੀ ਸੂਤਲੀ ਉੱਪਰ। ਮਣਿਗਣਹ : ਮੋਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀਰਿਆਂ ਨਾਲ। ਇਵ : ਵਾਂਗ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਧਨੰਜਯ! ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਵਧ ਕੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੂਤਲੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਈ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਵਾਂਗ ਇਹ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਮਦ੍ਤਹ ਪਰ ਤਰਮ੍ ਨ ਅਨ੍ਯਤ੍ ਕਿਮ੍ ਚਿਤ੍ ਅਸ੍ਤਿ ਧਨਮ੍ ਜਯ - 'ਹੇ ਅਰਜਨ! ਮੈਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਮਹਾਂਕਾਰਨ ਹਾਂ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹਵਾ ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ, ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ, ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਉਸ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸੱਤਾ ਨਹੀਂ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰ, ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸੱਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੦ ਪਰਤਰਮ੍ - ਮੂਲਕਾਰਣ - ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ। ਭਗਵਾਨ ਸਭ ਦੇ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਹਨ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਨੇ 7.02 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਗਿਆਨ ਕਹਿਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹੋਰ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ। ੦ ਜਦ ਮੇਰੇ ਸਿਵਾਏ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਜਾਨਣ ਪਿੱਛੋਂ ਬਾਕੀ ਜਾਨਣ ਯੋਗ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਬਚਦਾ। (ਵੇਖੋ 7.19, 9.19) ੦ ਜੋ ਕਾਰਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਾਰਨ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਹੀ ਕਾਰਜ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਜਦ ਕਾਰਨ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਕਾਰਜ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਸੱਤਾ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ - ਇੱਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਅਨੁਭਵ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ੦ ਮਯਿ ਸਰ੍ਵਮ੍ ਇਦਮ੍ ਪ੍ਰੋਤਮ੍ - ਸੂਤ੍ਰੇ ਮਣਿ ਗਣਾਹ ਇਵ - ਇਹ ਧਾਗਾ ਸੂਤ ਵਿੱਚ ਸੂਤ ਦੀਆਂ ਹੀ ਮਣੀਆਂ ਵਾਂਗ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਪਰੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਤ ਹਾਂ। ਜਿਵੇਂ ਸੂਤ ਤੋਂ ਬਣੀਆਂ ਮਣੀਆਂ ਤੇ ਸੂਤ ਵਿੱਚ ਸੂਤ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਸਿਵਾਏ ਹੋਰ ਕੋਈ ਤੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 13.02 ਸ਼ਲੋਕ ਅਨੁਸਾਰ ਮਣੀ ਰੂਪ ਅਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵੀ ਮੇਰਾ ਸਰੂਪ ਹੈ ਤੇ ਧਾਗਾ ਰੂਪ ਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵੀ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ। ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਹੀ ਵਿਆਪਤ ਹਾਂ। ਸਾਧਕ ਜਦ ਸੰਸਾਰ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਬੋਧ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ-ਮੋਹ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਏਸ ਜਗਤ ਨੂੰ ਉਪਜਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਸਹਾਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, ਅਤੇ ਮੁੜ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਕੇਵਲ ਈਸ਼ਵਰ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਤੇ ਓਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਓਸ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਦਖ਼ਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰ ਸਕੇ। ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਦੇ ਮਣਕੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋਣ ਵਾਲੀ ਡੋਰੀ ਕੇਵਲ ਇੱਕੋ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਜਗਤ ਦਾ ਪਾਸਾਰਾ ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁ-ਭਾਂਤੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਇੱਕੋ ਹੈ ਤੇ ਕੇਵਲ ਉਹੋ ਹੈ। ਸੂਤਰ ਦੇ ਅਰਥ ਡੋਰੀ ਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸੂਤਰਧਾਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪਵਿੱਤਰ ਚੇਤਨਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਸੁਚੇਤ ਤੇ ਅਚੇਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਪੁਰਸ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਇੱਕੋ ਜਿੰਨੇ ਦੋ ਰੂਪ ਹਨ, ਅਰਧ ਨਾਰੀ ਈਸ਼ਵਰਾ ਦੇ ਅਰਥ ਏਸ ਸੱਚ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅੱਧੀ ਔਰਤ ਤੇ ਅੱਧਾ ਆਦਮੀ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

7.08 ਸ਼ਲੋਕ :

रस: अहम् अप्-सु कौन्तेय, प्रभा अस्-मि शशि-सूर्ययो:। प्रणव: सर्व-वेदेषु, शब्द: खे पौरूषम् नृषु॥

ਰਸਹ ਅਹਮ੍ ਅਪੁਸ੍ ਕੌਂਤੇਯ, ਪ੍ਰਭਾ ਅਸ੍ਮਿ ਸ਼ਸ਼ਿ ਸੂਰ੍ਯਯੋਹ।
ਪ੍ਰਣਵਹ ਸਰ੍ਵ ਵੇਦੇ਼ਸ਼ੁ, ਸ਼ਬਦ੍ਹ ਖੇ ਪੌਰੁਸ਼ਮ੍ ਨ੍ਰ.ਸ਼ੁ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਰਸਹ : ਸੁਆਦ, ਆਨੰਦਦਾਇਕ। ਅਹਮ੍ : ਮੈਂ। ਅਪ੍ਸੁ : ਪਾਣੀ ਅੰਦਰ। ਕੌਂਤੇਯ : ਹੇ ਕੁੰਤੀ ਪੁੱਤਰ। ਪ੍ਰਭਾ : ਰੌਸ਼ਨੀ। ਅਸ੍ਮਿ : ਮੈਂ ਹਾਂ। ਸ਼ਸ਼ਿ : ਚੰਦ੍ਰਮਾ। ਸੂਰ੍ਯਯੋਹ : ਸੂਰਜ। ਪ੍ਰਣਵਹ : ਅੱਖਰ ਓਮ। ਸਰ੍ਵਵੇ ਦੇਸ਼੍ : ਸਾਰੇ ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ। ਸ਼ਬਦ੍ਹ : ਆਵਾਜ਼ਾਂ। ਖੇ : ਆਕਾਸ਼ ਤੱਤ ਵਿੱਚ। ਪੌਰੁਸ਼ਮ੍ : ਯੋਗਤਾ ਗੁਣ। ਨ੍ਰਸ਼੍ : ਵਿਅਕਤੀ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਕੁੰਤੀ ਪੁੱਤਰ! ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਸ (ਸੁਆਦ) ਹਾਂ, ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਤੇ ਸੂਰਜ ਵਿੱਚ ਰੌਸ਼ਨੀ ਹਾਂ। ਸਾਰੇ ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਓਮ ਸ਼ਬਦ ਹਾਂ। ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਵਾਜ਼ ਹਾਂ। ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁਰਸ਼ਤੱਤ ਹਾਂ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਰਸਹ ਅਹਮ੍ ਅਪ੍ ਸੁ ਕੌਂਤਯੇ – 'ਹੇ ਕੁੰਤੀ ਨੰਦਨ। ਮੈਂ ਜਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਸ ਹਾਂ। ਜਲ ਰਸ ਤੰਮਾਤ੍ਰਾ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ (ਗੰਧ) ਜਲ (ਰਸ) ਤੇਜ਼ (ਰੂਪ) ਵਾਯੂ (ਸਪੱਰਸ਼) ਤੇ ਆਕਾਸ਼ (ਸ਼ਬਦ) ਪੰਜ ਤੰਮਾਤ੍ਰਾ ਅਖਵਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜ ਤੰਮਾਤ੍ਰਾਵਾਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਜੋ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ। ਰਸ, ਤੰਮਾਤ੍ਰਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਲ ਵਿੱਚੋਂ ਜੇਕਰ ਰਸ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜਲ ਤੱਤਵ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਜਲ ਵਿੱਚ ਰਸ ਹੀ ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੈ। ਉਹ ਰਸ ਮੈਂ ਹਾਂ।" ੦ ਪ੍ਰਭਾ ਅਸ੍ਮਿ ਸ਼ਸ਼ਿ ਸੂਰ੍ਯ ਯੋਹ – ਚੰਨ ਤੇ ਸੂਰਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਜੋ ਵਿਲੱਖਣ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭਾ ਮੈਂ ਹਾਂ, ਪ੍ਰਭਾ ਹੀ ਮੇਰਾ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਤੰਮਾਤ੍ਰਾ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤੇ ਉਸੇ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਸੂਰਜ ਤੇ ਚੰਨ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਭਾ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਨਿਸਤੱਤਵ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਪ੍ਰਭਾ ਚੰਨ ਸੂਰਜ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰਭਾ ਮੈਂ ਹਾਂ। ੦ ਪ੍ਰਣਭਹ ਸਰ੍ਵ ਵੇਦੇਸ਼ੁ – ਸੰਪੂਰਣ ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਣਵ (ਓਂਕਾਰ) ਮੇਰਾ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਣਭਵ (ਪ੍ਰਣਵ) ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪ੍ਰਣਵ ਤੋਂ ਤ੍ਰਿਪਦਾਗਾਇਤ੍ਰੀ, ਤ੍ਰਿਪਦਾ ਗਾਇਤ੍ਰੀ ਤੋਂ ਵੇਦ ਮੰਤਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਸਾਰ, ਪ੍ਰਣਵ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਣਵ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੇਦ ਵੇਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਗੇ। ਪ੍ਰਣਵ ਹੀ ਵੇਦ ਤੇ ਗਾਇਤ੍ਰੀ ਰੂਪ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਪ੍ਰਣਵ ਮੈਂ ਹਾਂ।" ੦ ਸ਼ਬਦਹ ਖੇ – ਸਾਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਜੋ ਖੋਖਲਾਪਣ ਹੈ। ਉਹ ਆਕਾਸ਼ ਹੈ। ਆਕਾਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਤੰਮਾਤ੍ਰਾ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਤੰਮਾਤ੍ਰਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਤੰਮਾਤ੍ਰਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਤੰਮਾਤ੍ਰਾ ਹੀ ਆਕਾਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਆਕਾਸ਼ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ – ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ। ੦ ਪੌਰੁਸ਼ਮ੍ ਨ੍ਰ.ਸ਼ੁ – ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਵਸਤੂ ਜੋ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਹੈ – ਉਹ ਮੇਰਾ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਿਤ੍ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਅਸਲੀ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਹੈ। ਪਰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਅਪ੍ਰਾਪਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਮੰਨ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਗ਼ਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀ ਕੇਵਲ ਧਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਅਨਪੜ੍ਹ ਆਦਮੀ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ, ਅਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਨੂੰ, ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੋ ਵਸਤੂ ਅਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ। ਅਜਿਹੀ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ, ਹੁਣ ਵੀ ਫੇਰ ਵੀ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹੇਗੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਹੈ। ਉਹ ਵਸਤੂ ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਅਸਲ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜੋ ਵਸਤਾਂ ਖਾਣ ਯੋਗ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਮਿਠਾਸ ਦਾ ਰਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਅੰਤਰਮਈ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਬਦਲੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਛਾ-ਧਾਰੀ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਇਹ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਨੇਕਾਂ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰ ਲਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਵਿਗਿਆਨ ਲਈ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੁੱਧ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ ਦਾ ਕੋਈ ਸੁਆਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਇਸ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਪਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਸ ਆਨੰਦ ਬਾਰੇ ਬੇਭਰੋਸਗੀ, ਪੱਥਰ ਤੇ ਮਿਸ਼ਰੀ ਦੇ ਸੁਆਦ ਸੰਬੰਧੀ ਭਰੋਸਗੀ ਕਈ ਵਾਰ ਜ਼ਬਾਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਗ ਇੱਕ ਹੋਰ ਤੱਤ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਤੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀ ਰਿਸ਼ਮ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਅੱਖਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਰੰਗ ਦਾ ਪਤਾ ਵੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਰੂਪ ਤੇ ਆਕਾਰ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਸਮਾਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੰਚਾਰਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪਰੀਵਰਤੱਤ ਰੂਪ ਅਨੇਕਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਜੋਗੀ ਰੂਪ ਓਮ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚੋਂ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਵੀ ਸਤਿ-ਸੰਕਲਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੇ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਭਿਵਿਕਅਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇੰਜ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਪੰਜ ਤੱਤ ਹਨ, ਜੋ ਗਿਆਨ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਰੂਪ ਹਨ। ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਮਾਨਵੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰੀ ਰੱਖਣਾ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਵਧੀਆ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਰਾਹੀਂ ਮਾਨਵ ਹੋਣ ਦਾ ਚੰਗੇਰਾ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰੇ। ਜੇਕਰ ਮਾਨਵ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਉਹੋ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਪੂਰਣ ਰੂਪ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

7.09 ਸ਼ਲੋਕ :

पुण्य: गन्ध: पृथिव्याम् च, तेज: च अस्-मि विभावसौ। जीवनम् सर्व-भूतेषु, तप: च अस्-मि तपस्-विषु॥

ਪੁਣਯਹ ਗੰਧਹ ਪ੍ਰਿਥਿ ਵ੍ਯਾਮ੍ ਚ, ਤੇਜਹ ਚ ਅਸ੍ਮਿ ਵਿਭਾਵਸੌ।
ਜੀਵਨਮ੍ ਸਰ੍ਵ ਭੂਤੇਸ਼ੁ ਤਪਹ, ਚ ਅਸ੍ਮਿ ਤਪਸ੍ ਵਿਸ਼ੁ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਪੁਣਯਹ : ਮਿੱਠਾ। ਗੰਧਹ : ਗੰਧ। ਪ੍ਰਿਥਿ ਵ੍ਯਾਮ੍ : ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ। ਚ : ਅਤੇ। ਤੇਜਹ : ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਚਤੁਰ। ਚ : ਅਤੇ। ਅਸ੍ਮਿ : ਮੈਂ ਹਾਂ। ਵਿਭਾਵਸੌ : ਅੱਗ ਵਿੱਚ। ਜੀਵਨਮ੍ : ਜੀਵਨ। ਸਰ੍ਵ : ਭੂਤੇਸ਼ : ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਅੰਦਰ। ਤਪਹ : ਸਾਧਗੀ, ਦ੍ਰਿੜ

ਸਦਾਚਾਰ। ਚ : ਅਤੇ। ਅਸ੍ਮਿ : ਮੈਂ ਹਾਂ। ਤਪਸ੍ ਵਿਸ਼ੁ : ਤਿਆਗੀ, ਬੈਠਕੀ, ਇਕਾਂਤਵਾਸੀ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- "ਮੈਂ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਪਵਿੱਤਰ ਮਹਿਕ ਹਾਂ। ਅੱਗ ਦਾ ਤੇਜ਼ ਹਾਂ। ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹਾਂ ਅਤੇ ਵੈਰਾਗੀਆਂ ਤਪੱਸਵੀਆਂ ਦਾ ਤਪ ਹਾਂ।"

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ਪੁਣਯਹ ਗੰਧ ਪ੍ਰਥਿਵ੍ਯਾਮ੍ ਚ – ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੀ ਗੰਧ ਤਨ੍ਮਾਤ੍ਰਾ ਵਿੱਚੋਂ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੰਧ ਤੰਮਾਤ੍ਰਾ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਏਸੇ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੰਧ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ। ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿਚਲੀ ਪਵਿੱਤਰ ਗੰਧ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ। ੦ ਏਥੇ ਗੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਪੁਣਯਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੇਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਗੰਧ ਮਾਤਰ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਪੁਣਯ ਅਰਥਾਤ ਪਵਿੱਤਰ ਗੰਧ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿੱਚ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਤੇਜਹ ਚ ਅਸ੍ਮਿ ਵਿਭਾਵ ਸੌ – ਤੇਜ਼ ਰੂਪ ਤੰਮਾਤ੍ਰਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਓਸੇ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ ਤੱਤਵ ਹੈ। ਤੇਜ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅੱਗ ਨਿਸਤੱਤਵ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਤੇਜ਼ ਮੈਂ ਹਾਂ।" ੦ ਜੀਵਨਮ੍ ਸਰ੍ਵ ਭੂਤੇਸ਼੍ – ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜੀਵਨੀ-ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਣ-ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਜੀ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਉਸ ਪ੍ਰਾਣ-ਸ਼ਕਤੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਹ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਣ-ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਾਣ ਪਣਾ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਣ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਗੂਹੜੀ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਸੌਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਦਮੀ ਭੀ ਮੁਰਦੇ ਤੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰਾਣ-ਸ਼ਕਤੀ ਮੈਂ ਹਾਂ।" ੦ ਤਪਹ ਚ ਅਸ੍ਮਿ ਤਪਸ੍ ਵਿਸ਼ੁ – ਦਵੰਦ ਸਹਿਸ਼ਣੁਤਾ ਨੂੰ ਤਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੱਤਵ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਾਸਤੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਕਸ਼ਟ ਆਉਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਅਸਲੀ ਤਪ ਹੈ। ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ ਤਪੱਸਵੀ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜਿਹਾ ਤਪ ਕੱਢ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਤਪੱਸਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਗੇ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਪੁੰਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮੌਲਿਕਤਾ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੁੰਨ ਕੇਵਲ ਪੁੰਨ ਹੈ, ਅਸਲ ਹੈ। ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵਸਤੂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਰੰਗ, ਆਪਣੀ ਬੂ, ਆਪਣੀ ਤਾਜ਼ਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਅੱਗ, ਮਿੱਟੀ ਫੁੱਲ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ। ਮੂਲ, ਅਸਲ ਵਸਤੂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਹਿਕ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਧਰਤੀ ਦੇ ਤੱਤ ਦਾ ਚਰਿੱਤਰ ਹੈ। ਮਿੱਠੀ ਮਹਿਕ ਏਥੇ ਇਸ ਲਈ ਉਲੇਖ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਪੂਜਾ ਦੀ ਰੀਤੀ ਵਿੱਚ ਮਹਿਕ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਤੇ ਅੱਗ ਵਿਚਲੀ ਤਪਸ਼ ਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਇੱਕੋ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਅੱਗ ਤਾਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈ ਜੋ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਜਦ ਕਿ ਦੂਜੀ ਸੂਰਜ ਦੀ ਤਪਸ਼ (ਅੱਗ) ਸਾਡੇ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾਮਈ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਕਿਸਮ ਦੀ ਅੱਗ ਪ੍ਰਭੂ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਲਵਾ ਹੈ। ਜੋ ਸੂਰਜ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੈਵੀ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪ੍ਰਜੱਵਲਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਵੈ-ਚੇਤਨਾ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਨੇਕਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਜੀਵ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਦੀ ਤਪੱਸਿਆ, ਚੇਤਨਾ ਗਿਆਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਤਪੱਸਿਆ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਲਈ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਧੀ ਹੋਵੇ, ਕੋਈ ਵੀ ਔਖ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਕੇਵਲ ਜਿਉਣਾ ਇੱਕ ਗੱਲ ਹੈ, ਪਰ ਸੁਚੇਤ ਯਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਚੇਤਨ ਹੋ ਕੇ ਜਿਉਣਾ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ। ਤਪੱਸਵੀ ਤਿਆਗੀ ਉਹੋ ਹੈ ਵਿਸ਼ੇਗਤ ਸਾਧਨਾਂ ਲਈ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਅਵੱਸਥਾ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਅਸਲ ਤਪੱਸਵੀ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

7.10 ਸ਼ਲੋਕ :

बीजम् माम् सर्व-भूतानाम्, विद्-हि पार्थ सनातनम्। बुध्-तिः बुद्धिमताम् अस्-मि, तेजः तेजस्-विनाम् अहम्॥

ਬੀਜਮ੍ ਮਾਮ੍ ਸਰ੍ਵ ਭੁਤਾਨਾਮ੍, ਵਿਦ੍ਹਿ ਪਾਰ੍ਥ ਸਨਾਤਨਮ੍।
ਬੁੱਧ੍ਤਿਹ ਬੁਧਿਮਤਾਮ੍ ਅਸ੍-ਮਿ, ਤੇਜਹ ਤੇਜਸ੍ ਵਿਨਾਮ੍ ਅਹਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਬੀਜਮ੍ : ਬੀਜ। ਮਾਮ੍ : ਮੇਰਾ। ਸਰ੍ਵ ਭੂਤਾਨਾਮ੍ : ਸਾਰੇ ਜੀਵ। ਵਿਦ੍ਹਿ : ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਪਾਰ੍ਥ : ਹੇ ਪਾਰਥ। ਸਨਾਤਨਮ੍ : ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ। ਬੁਧਿਤਿਹ : ਬੁਧੀਮਤਾ। ਬੁਧਿਮਤਾਮ੍ : ਬੁੱਧੀਦੀ। ਅਸ੍ਮਿ : ਮੈਂ ਹਾਂ। ਤੇਜਸ੍ : ਸ਼ਾਨਦਾਰ। ਤੇਜਸ੍ਵਿਨਾਮ੍ : ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦੀ। ਅਹਮ੍ : ਮੈਂ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- "ਹੇ ਪਾਰਥ! ਕੇਵਲ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਯਤਨ ਕਰ। ਮੈਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਬੀਜ ਹਾਂ, ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜਿਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਬੁੱਧੀਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੈਂ ਹੀ ਗੌਰਵਮਈ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ-ਯੋਗ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਠਾਠ ਬਾਠ ਹਾਂ।" ਅਰਥਾਤ ਮੈਂ ਤੇਜੱਸਵੀਆਂ ਦਾ ਤਪ ਹਾਂ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਬੀਜਮ੍ ਮਾਮ੍ ਸਰ੍ਵ ਭੂਤਾਨਾਮ੍ – ਵਿਦ੍ਹਿ – ਪਾਰ੍ਥ ਸਨਾਤਨਮ੍ = ਹੇ ਪਾਰਥ! ਪੂਰਣ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸਨਾਤਨ (ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ) ਬੀਜ ਮੈਂ ਹਾਂ। ਸਭ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਹਾਂ। ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ, ਬੀਜ ਰੂਪ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸੱਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੦ ਜਿੰਨੇ ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਬਿਰਖਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਏਥੇ ਜਿਸ ਬੀਜ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ, ਉਹ ਬੀਜ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਤੇ ਸਨਾਤਨ ਹੈ। ਆਦਿ ਅੰਤ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ। 9.18 ਸ਼ਲੋਕ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਅਵ੍ਯਯ ਬੀਜ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਪੂਰਨ ਜਗਤ ਦਾ ਉਤਪਾਦਕ ਆਸਰਾ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਤੇ ਕਾਰਣ ਹੈ। ੦ ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਬੀਜ ਸ਼ਬਦ ਕਿਤੇ ਭਗਵਾਨ ਲਈ, ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਜੀਵਾਤਮਾ ਲਈ, ਆਇਆ ਹੈ। ਏਥੇ ਬੀਜ ਪਦ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਸੂਚਿਕ ਹੈ। ਕਾਰਜ ਕਾਰਨ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਬੀਜ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਿਤਾ ਹਾਂ (ਏਥੇ ਬੀਜ ਸ਼ਬਦ ਜੀਵਾਤਮਾ ਲਈ ਹੈ) ਬੀਜ ਸ਼ਬਦ ਜੀਵਾਤਮਾ ਦਾ ਵਾਚਕ ਤਦ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਜੜ੍ਹ ਦੇ ਨਾਲ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ। ੦ ਬੁਧ੍ ਤਿਹ ਬੁਧਿਮਤਾਮ੍ ਅਸ੍ਮਿ – ਬੁੱਧੀਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਬੁੱਧੀ ਹਾਂ। ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਤਾਂ ਹੀ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਬੁੱਧੀ ਹੈ। ੦ ਤੇਜਹ ਤੇਜਸ੍ ਵਿਨਾਮ੍ ਅਹਮ੍ – ਤੇਜੱਸਵੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤੇਜ ਮੈਂ ਹਾਂ। ਇਹ ਤੇਜ਼ ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਗੁਣ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਦੁਰਗੁਣ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਸਦਗੁਣ ਸਦਾਚਾਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤੇਜ਼ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ।"

ਵਿਆਖਿਆ :- ਸਥਿਰ-ਸਰੋਤ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਬੀਜ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸਮੁੰਦਰ ਬੱਦਲਾਂ ਦਾ ਸਦੀਵੀ ਬੀਜ ਹੈ, ਬੱਦਲ ਤਾਂ ਕਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਦੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੀਜ ਰੂਪ ਸਮੁੰਦਰ ਸਥਾਈ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਸਰੋਤ ਰੂਪੀ ਬੀਜ ਹੈ। ਜੀਵ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਸਥਾਈ ਹੈ। ਜੀਵਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ ਜੋ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਅਮਿਟ ਤੇ ਨਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਅਪਾਰ ਸ਼ਰਧਾ

ਪਿਆਰ ਵਿਖਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸੁਭਾਵਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਸਰੋਤ, ਬੀਜ-ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਬੁੱਧੀਮਤਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਨੀਵਾਂ ਵਰਗ-ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਦੇ ਹਾਂ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਵਧੀਆ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ-ਬੱਧ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਲੈਣ ਪਿੱਛੋਂ ਆਤਮਾ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨੀ ਆਸਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਅਸੀਂ ਬੁੱਧੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪੂਜਦੇ ਹਾਂ। ਤੇਜ਼ ਤੇ ਓਜਾ ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕਾ ਉਤਮਤਾ ਦੀ ਕੁੱਖ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ। ਊਰਜਾ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਹੈ ਤੇ ਵਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਜਦ ਕਿ ਤੇਜ਼ ਸਰੀਰ ਤੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਜੀਵ ਦੀ ਇਹ ਠਾਠ ਬਾਠ ਕੋਈ ਦੁਰਘਟਨਾ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੋਇਆ ਲਾਭਦਾਇਕ ਕਾਰਜ ਹੈ, ਨਾ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਦੈਵੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ, ਜੋ ਕੋਈ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਧਿਆਤਮਕ ਠਾਠ ਬਾਠ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮਾਨਵੀ ਕਿਰਿਆ, ਕਿਰਿਆ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਰ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਕਿਰਿਆ (ਫਲ) ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਮਾਨਵੀ-ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਜੀਵਨ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਏਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਊਹ ਕਦੇ ਆਪਣਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਆਪ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕੀਤੇ ਕੰਮ ਦੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਤੇ ਫਲਾਂ ਤੋਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਜਾਣੂ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਚੰਗੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਬੀਜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਫਲ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁੱਗਣਾ ਚੌਗਣਾ ਕਰਕੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਨਿਯਮ ਹੈ, ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਬੀਜਦਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਉਹ ਕੱਟ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਗ਼ਲਤੀਆਂ ਤੋਂ ਨਵਾਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਲ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤਿਕਿਰਿਆਵਾਂ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਨਿਯੰਤਰਣ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭੈੜਾ ਬੀਜ ਕੇ ਚੰਗਾ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖਣਾ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

7.11 ਸ਼ਲੋਕ :

बलम् बल-वताम् अस्-मि, काम-राग-वि-वर्जितम्। धर्म-अ-वि-रूध-तः भूतेषु, कामः अस्-मि भरत-ऋषभ॥

ਬਲਮ੍ ਬਲਵਤਾਮ੍ ਅਸ੍ਮਿ, ਕਾਮ ਰਾਗ ਵਿਵ੍ਰਜਿਤਮ੍।

ਧਰ੍ਮ ਅਵਿਰੁਧ੍ਤਹ ਭੂਤੇਸ਼ੁ, ਕਾਮਹ ਅਸ੍ਮਿ ਭਰਤਰਿਸ਼ਭ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਬਲਮ੍ : ਸ਼ਕਤੀ। ਬਲਵਾਤਮ੍ : ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਦੀ। ਅਸ੍ਮਿ : ਹਾਂ ਮੈਂ। ਕਾਮਰਾਗਵਿਵ੍ਰਜਿਤਮ੍ : ਮੋਹ ਤੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵਿਵੱਰਜਤ। ਧਰ੍ਮ : ਧਰਮ। ਅਵਿਰੁਧ੍ਤਹ : ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਣਾ। ਭੂਤੇਸ਼ੁ : ਜੀਵਾਂ ਅੰਦਰ। ਕਾਮਹ : ਇੱਛਾ। ਅਸੁਮਿ : ਮੈਂ ਹਾਂ। ਭਰਤਰਿਸ਼ਭ : ਹੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਾਲਕ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਭਾਰਤ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ! ਮੈਂ ਬਲਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਇੱਛਾਵਾਂ-ਰਹਿਤ ਸਮੱਰਥਾ ਹਾਂ। ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਇੱਛਾ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ, ਜਿਹੜੀ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਕੇਵਲ ਸ਼ਾਸਤਰਾਨੁਕੂਲ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਬਲਮ੍ ਬਲਵਤਾਮ੍ ਅਸ੍ਮਿ – ਔਖੇ ਤੋਂ ਔਖਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਕਾਮਨਾ ਇੱਛਾ ਰਹਿਤ, ਸ਼ੁੱਧ ਨਿਰਮਲ ਉਤਸ਼ਾਹ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ’ਤੇ ਵੀ ‘ਮੇਰਾ ਕਾਰਜ’ ਸ਼ਾਸਤਰ ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ ਤੇ ਲੋਕ-ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ ਤੇ ਸੰਤ ਜਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ।’ ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਉਤਸ਼ਾਹ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਬਲ’ ਹੈ। ਇਹ ‘ਬਲ’ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਹੀ ਸਰੂਪ ਹੈ। (ਵੇਖੋ 17.05 ਸ਼ਲੋਕ 16.14 ਸ਼ਲੋਕ 17.18 ਸ਼ਲੋਕ ਅਤੇ 7.11ਵਾਂ ਸ਼ਲੋਕ ਅਤੇ 17.08 ਸ਼ਲੋਕ) ੦ ਧਰ੍ਮ ਅਵਿਰੁਧ੍ਤਹ ਭੂਤੇਸ਼੍, ਕਾਮਹ ਅਸ੍ਮਿ ਭਰਤ ਰਸ਼ੁਸ਼ਭ = ਹੇ ਭਾਰਤ-ਵੰਸੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਅਰਜਨ! ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਤੋਂ ਅਵਿਰੁਧ (ਧਰਮ ਯੁਕਤ ਕੰਮ) ਮੇਰਾ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਸ਼ਾਸਤਰ ਤੇ ਲੋਕ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ੁਭ-ਭਾਵ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਸੰਤਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਮ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇੱਛਾ ਭੁੱਖ ਸੁੱਖ ਭੋਗ ਕਾਰਨ ਇਹ ਕਾਮ ਮਨੁੱਖ ਉੱਪਰ ਛਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਕਾਮ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਪਾਪਾਂ ਦੁੱਖਾਂ ’ਤੇ ਪਤਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਨਰਕਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਾਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਰੱਖੇ। ਕਾਮ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਕਾਮ ਦੀ ਸੁਵਰਤੋਂ ਕੇਵਲ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪਤੀ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ੦ ਪੁਰਸ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਕਰ ਸਕੇ। ੦ ਜੋ ਗਰਭ ਧਾਰਨ ਕਰ ਸਕੇ, ਉਹ ਇਸਤਰੀ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਕਾਮ ਸ਼ਬਦ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਧਰਮ ਦੇ ਪਾਲਣ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ੦ ਜੇ ਪੁਰਸ਼ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਆਪਰੇਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ (ਪੁਰਸ਼ਤੱਤਵ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਤੱਤਵ) ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਹੀਜੜੇ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਿਪੁੰਸਕ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਉਹ ਦੇਵ ਕਾਰਜ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਨਾ ਉਹ ਪਰਮ ਆਦਰ ਯੋਗ ਸ਼ਬਦ ਪਿਤਾ ਤੇ ਮਾਂ ਅਖਵਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਕਾਮ ਦੇ ਅਰਥ ਅਜਿਹੀ ਇੱਛਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ ਅਪ੍ਰਾਪਤ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਏਧਰ ਓਧਰ ਦੌੜਦੀ ਹੈ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ। ਰਾਗ ਦੇ ਮਾਅਨੇ ਹੈ, ਅਜਿਹਾ ਜੋਸ਼ ਜੋ ਦਿਸਦੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਯੋਗ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕੀਤੀ ਦੌੜ ਭੱਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਕਤੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜਿਹੜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉੱਤਮ ਯੋਗ, ਭਲੇ ਵਾਲੇ ਕਾਰਜ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਖਰਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਅਥਵਾ ਸ਼ੁੱਧ ਤੇ ਉਪਯੋਗੀ ਹੈ। ਰਾਮ ਤੇ ਰਾਵਣ ਦੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਕੇ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਂਜ ਇੱਛਾ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਖਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ, ਭੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ੁੱਧ ਹੈ, ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨੀ ਠੀਕ ਹੈ, ‘ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਨੇਕ ਨੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਯੋਗ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਵਰ ਹੈ – ਇਸ ਨਾਲ ਦੈਵੀ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

7.12 ਸ਼ਲੋਕ :

ये च एव सात्त्विकाः भावाः, राजसाः तामसाः च ये। मद्-तः एव इति तान् विद्-हि, न तु अह्म तेषु ते मयि॥

ਯੇ ਚ ਏਵ ਸਾਤਿੱਵਕ੍ਾਹ ਭਾਵਾਹ, ਰਾਜਸਾਹ ਤਾਮਸਾਹ ਚ ਯੇ।

ਮਦ੍ਤਹ ਏਵ ਇਤਿ ਤਾਨ੍ ਵਿਦ੍ਹਿ, ਨ ਤੁ ਅਹਮ੍ ਤੇਸ਼੍ ਤੇ ਮਯਿ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯੇ : ਜੋ ਕੁੱਝ ਵੀ ਹੈ। ਚ : ਅਤੇ। ਏਵ : ਭੀ। ਸਾਤਿਵਕ੍ਾਹ : ਪਵਿੱਤਰ। ਭਾਵਾਹ : ਅਸਲੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ। ਰਾਜਸਾਹ : ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ। ਤਾਮਸਾਹ : ਗਤੀਹੀਣ ਨਿਸ਼ਕ੍ਰਿਆ। ਚ : ਅਤੇ। ਯੇ : ਜੋ ਵੀ ਹੈ। ਮਦ੍ਤਹ : ਮੇਰੇ ਪਾਸੋਂ। ਏਵ : ਸੱਚਮੁੱਚ। ਇਤਿ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਤਾਨ੍ : ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ। ਵਿਦ੍ਹਿ : ਜਾਣਨਾ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਤੁ : ਪਰੰਤੂ। ਅਹਮ੍ : ਮੈਂ। ਤੇਸ਼ੁ : ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ। ਤੇ : ਉਹ। ਮਯਿ : ਮੇਰਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- 'ਜੋ ਜੀਵ ਸਤੋਗੁਣ ਰਜੋਗੁਣ ਤੇ ਤਮੋਗੁਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਤੂ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਉਤਪਨ ਹੋਇਆ ਸਮਝ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਹਨ।'

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਯੇ ਚ ਏਵ ਸਾਤਿੱਵਕ੍ਾਹ ਭਾਵਾਹ, ਰਾਜਸਾਹ ਤਾਮਸਾਹ ਚ ਯੇ = ਇਹ ਜੋ ਸਾਤਵਿਕ ਰਾਜਸ ਤੇ ਤਾਮਸ ਭਾਵ (ਗੁਣ ਪਦਾਰਥ ਤੇ ਕਿਰਿਆ) ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁੱਝ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਭ ਦਾ ਆਧਾਰ ਭਗਵਾਨ ਹੈ। ਸਾਤਵਿਕ ਰਾਜਸ ਤੇ ਤਾਮਸ ਭਾਵ ਭਗਵਾਨ ਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਹੈ। ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਭਗਵਾਨ ਵੱਲ ਲਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਭਾਵ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਭਗਵਾਨ ਸਰੂਪ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਨੁਕੂਲਤਾ (ਸੁੱਖ) ਪ੍ਰਤਿਕੂਲਤਾ, ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ, ਸ਼ੁੱਭ ਅਸ਼ੁੱਭ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਕੋਲ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ੦ ਮਦ੍ਤਹ ਏਵ ਇਤਿ ਤਾਨ੍ ਵਿਦ੍ਹਿ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਉਤਪਨ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਮੰਨ। ਸਭ ਕੁੱਝ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ। ਕਾਰਜ ਵੀ ਮੈਂ ਹਾਂ, ਕਾਰਨ ਵੀ ਮੈਂ ਹਾਂ। ਕਾਰਜ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸੱਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਾਰਜ, ਕਾਰਨ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸੋਨੇ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸੋਨੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਸੋਨਾ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਅਨੰਤ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ੦ ਮੱਤ ਏਵ ਕਹਿਣ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ ਕਿ ਅਪਰਾ ਤੇ ਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਮੇਰਾ ਸੁਭਾਅ ਹੈ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਜੋ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਲੈ ਕੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਮੁੱਖਯਤਾ ਹੈ। (7.06, 7.07) ੦ ਨ ਤੁ ਅਹਮ੍ ਤੇਸ਼੍ ਤੇ ਮਯਿ = ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਮੇਰੇ ਸਿਵਾਏ ਕੋਈ ਸੁਤੰਤਰ ਸੱਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਸਾਤਵਿਕ ਰਾਜਸਤੇ ਤਾਮਸ ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਪਦਾਰਥ ਹਨ ਤੇ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹਨ, ਉਹ ਸਭ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਮੈਂ ਨਾ ਹੀ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਨਾ ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹਾਂ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਉਹ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹਨ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹਨ। (ਵੇਖੋ 7.13) ੦ ਅਸਤ੍ ਤੇ ਸਤ੍ ਦੋਵੇਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰ, ਸਰੀਰੀ, ਦੇਹ, ਦੇਹੀ, ਕੁਸ਼ੇਤਰ, ਕੁਸ਼ੇਤਰ੍ਗਯ੍ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਪੁਰਸ਼ - ਦੋਵੇਂ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਹਨ। ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਵਿਵੇਕ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਥੇ ਨਿਤ੍ਯ ਅਨਿਤ੍ਯ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ, ਵਿਨਾਸ਼ੀ ਆਦਿ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਵਿਵੇਕ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਤੋ, ਰਜੋ ਤੇ ਤਮੋ ਗੁਣ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਕੇਵਲ ਈਸ਼ਵਰ ਹੈ। ਇਹ ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਦੁੱਧ ਤੋਂ ਦਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਚੰਨ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰੱਸੀ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਦੂਰ ਪਿਆ ਸੱਪ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਅੰਦਰ ਆਪਣੀ ਅਪਾਰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਰੱਸੀ ਦਾ ਸੱਪ ਵਿਖਾਈ ਦੇਣਾ ਅਸਲੀਅਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਨਾ ਸੱਪ ਰੱਸੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਬਹੁਪੱਖੀ ਛਲ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਜੋ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਅੰਦਰ ਹੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ, ਏਸੇ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, 'ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹਨ' ਜੀਵ ਦਾ ਅੰਤਮ ਲਕਸ਼ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋਣ ਦਾ ਹੈ। ਜਗਦੇ ਦੀਵੇ ਦੀ ਲੋਅ ਵਾਂਗ, ਇਹ ਦਿਸਦਾ ਜਗਤ ਝੂਠਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

7.13 ਸ਼ਲੋਕ :

त्रिभिः गुण-मयैः भावैः, एभिः सर्वम् इदम् जगत्। मोहितम् न अभि-जा-ना-ति, माम् एभ्यः परम् अ-वि-अयम्॥

ਤ੍ਰਿਭਿਹ ਗੁਣ ਮਯੈਹ ਭਾਵੇਹ, ਏਭਿਹ ਸਰ੍ਵਮ੍ ਇਦਮ੍ ਜਗਤ੍।
ਮੋਹਿਤਮ੍ ਨ ਅਭਿ ਜਾ ਨਾਤਿ, ਮਾਮ੍ ਏਭ੍ਯਹ ਪਰਮ੍ ਅਵਿਅਯਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਤ੍ਰਿਭਿਹ : ਤਿੰਨਾਂ ਰਾਹੀਂ। ਗੁਣ ਮਯੈਹ : ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼੍ਰਣ। ਭਾਵੇਹ : ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਤੋਂ। ਏਭਿਹ : ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ। ਸਰ੍ਵਮ੍ : ਸਾਰਾ। ਇਦਮ੍ : ਇਹ। ਜਗਤ੍ : ਸੰਸਾਰ। ਮੋਹਿਤਮ੍ : ਛਲ ਕਰਨਾ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਅਭਿਜਾ ਨਾਤਿ : ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਮਾਮ੍ : ਮੇਰਾ। ਏਭ੍ਯਹ : ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ। ਪਰਮ੍ ਅਵਿਅਯਮ੍ : ਨਾ ਬਦਲਣ ਵਾਲਾ, ਨਿਸ਼ਚਲ, ਨਿਰਵਿਕਾਰ, ਸਥਿਰ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਉਤਪਨ ਹੋਏ ਭਾਵਾਂ ਤੋਂ, ਇਹ ਸੰਪੂਰਣ ਸੰਸਾਰ ਮੋਹਿਤ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ (ਅਤੀਤ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਨੂੰ) ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਤ੍ਰਿਭਿਹ ਗੁਣ ਮਯੈਹ ਭਾਵੈਹ - ਸੱਤਵ ਰਜ ਤੇ ਤਮ - ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਉਤਪਨ ਤੇ ਲੀਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੱਤਵ ਰਜ ਤੇ ਤਮ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਮੋਹਿਤ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਮੰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਕਿ ਮੈਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹਾਂ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਸ਼ੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਉਤਪਨ ਤੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਉਸ ਦਾ ਮੋਹਿਤ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਉਹ ਆਪਣਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਤ੍ਯ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ। ੦ ਜਗਤ - ਸ਼ਬਦ ਏਥੇ ਜੀਵਾਤਮਾ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਲਗਾਤਾਰ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਜੀਵਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਜੀਵ, 'ਜਗਤ' ਨਾਂ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਮੈਂ ਬੀਮਾਰ, ਆਪਣਾ ਜੰਮਣਾ, ਆਪਣਾ ਮਰਨਾ, ਆਪਣੀ ਸਿਹਤ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਹੀ ਜਗਤ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨ ਨਾਲ ਇਹ ਜਗਤ ਹੀ ਰਹੇਗਾ, ਭਾਵ ਜਨਮ ਮਰਨ ਚੱਲਦਾ ਰਹੇਗਾ। ੦ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਸੱਤਾ ਮੰਨ ਲੈਣੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਮੋਹਿਤ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਭਗਵਾਨ ਸਰੂਪ ਮਹੱਤਤਾ ਮੰਨ ਲਈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕਦੇ ਮੋਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ੦ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਜੋ ਸਰੀਰ ਹੈ, ਉਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਚਾਹੇ ਆਪਣਾ ਮੰਨ ਲਵੇ, ਚਾਹੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਮੰਨ ਲਵੇ। ਦੋਵੇਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਮੋਹ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ੦ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਮਮਤਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਮੰਨਣਾ 'ਅਹੰਤਾ' ਹੈ, ਹੰਕਾਰ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਅਹੰਤਾ ਮਮਤਾ ਰੱਖਣੀ ਹੀ ਮੋਹਿਤ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਤੀਤ ਜੋ ਭਗਵੱਤਤਵ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ,

ਜਦ ਤ੍ਰਿਗੁਣਾਤਮਕ ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਅਹੰਤਾ ਮਮਤਾ ਮਿਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਮਨੁੱਖ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਭਿੰਨ ਹੈ। ੦ ਅਸੁਭਾਵਿਕ ਵਿੱਚ ਸੁਭਾਵਿਕ ਭਾਵ ਹੋਣਾ ਹੀ ਮੋਹਿਤ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਹਰ ਛਿਣ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ, ਨਿੱਤ ਨਿਰੰਤਰ ਇਕ ਰੂਪ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ੦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਇਹ ਸੁਭਾਵਿਕਤਾ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਬਨਾਵਟੀ ਹੈ, ਨਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਕੇ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ਪਰ ਸਰੀਰ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਅਹੰਤਾ ਮਮਤਾ, 'ਮੈਂ, ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਉਤਪਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਅਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ੦ ਜੀਵ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਵਿਮੁੱਖ ਹੋਣਾ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨਾ - ਦੋਵੇਂ ਅਨਾਦਿ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਦਿ ਨਹੀਂ। ਜੀਵ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਮਿਲੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਦੁਰ ਉਪਯੋਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਦੁਰ ਉਪਯੋਗੀ ਨਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੁਕਤੀ ਏਸੇ ਵਿੱਚ ਹੈ। ੦ ਪਰਮ੍ ਅਵਿਅਯਮ੍ = ਪਦ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹਾਂ, ਅਸੰਬੰਧਤ ਹਾਂ, ਨਿਰਲੇਪ ਹਾਂ। ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਏਥੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ 'ਪਰਮ ਅਵਿਅਯਮ੍' ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ, ਮਹਾਨ, ਨਾ ਬਦਲਣ ਵਾਲਾ, ਸਥਿਰ ਨਿਸ਼ਚਲ ਅਤੇ ਨਿਰਵਿਕਾਰ। ਜਿਸ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਅਤੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਤੱਕ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੱਚਾਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੇਰ ਫੇਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਇਹ ਸਥਿਰ ਅਬਦਲ ਹੈ। ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ-ਜਗਤ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਪਸੰਦ, ਨਾ ਪਸੰਦ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਅੰਦਰ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਗੁਂਣ, ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਲੜੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਏਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ-ਜਗਤ ਦੇ ਤਜੱਰਬੇ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਆਧਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਵਧੇਰੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੇ, ਜਿਹੜੇ ਰੂਪ ਪਰਿਵਰਤਨ ਤੇ ਸੁੱਧਾਈ ਤੋਂ ਬੇਅਸਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਚਿੱਤਾਕਾਸ਼ਾ ਅਥਵਾ ਬ੍ਰਹਮ ਜੋ ਪਵਿੱਤਰ ਚੇਤਨਾ ਹੈ, ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੀ ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨੀਂਹ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀਹੈ। ਜੋ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।

✪ ✪ ✪

7.14 ਸ਼ਲੋਕ :

दैवी हि एषा गुण-मयी, मम माया दुर्-अति-अया। माम् एव ये प्र-पद्-य-अन्ते, मायाम् एताम् तरन्ति ते॥

ਦੈਵੀਹਿ ਏਸ਼ਾ ਗੁਣਮਈ, ਮਮਮਾਯਾ ਦੁਰ੍ਅਤਿਅਯਾ।
ਮਾਮ੍ ਏਵ ਯੇ ਪ੍ਰ ਪਦ੍ ਯਅੰਤੇ, ਮਾਯਾਮ੍ ਏਤਾਮੁਤਰੰਤਿ ਤੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਦੈਵੀ : ਦੈਵੀ ਪ੍ਰਭੁਤਵ ਵਾਲਾ। ਹਿ : ਸੱਚਮੁੱਚ। ਏਸ਼ਾ : ਇਹ। ਗੁਣਮਈ : ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ। ਮਮਮਾਯਾ : ਮੇਰੀ ਮਾਇਆ। ਦੁਰ੍ ਅਤਿਅਯਾ : ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਮਾਮ੍ : ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ। ਏਵ : ਸਿਰਫ਼। ਯੇ : ਕੌਣ। ਪ੍ਰਪਦ੍ : ਕੌਣ। ਯਅੰਤੇ : ਸ਼ਰਨ ਲੈਣੀ। ਮਾਯਾਮ੍ : ਮਾਇਆ। ਏਤਾਮ੍ : ਇਹ। ਤਰੰਤਿ : ਪਾਰ ਕਰਨਾ। ਤੇ : ਉਹ (ਬਹੁਤੇ)।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਇਹ ਮੇਰੀ ਦੈਵੀ-ਮਾਇਆ ਜੋ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਨ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਸ (ਅੜਾਉਣੀ) ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਦੈਵੀਹਿ ਏਸ਼ਾ ਗੁਣਮਯੀ, ਮਮਮਾਯਾ ਦੁਰ੍ਅਤਿਅਯਾ ੦ ਸਤੋ ਰਜੋ ਤਮੋ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੀ ਦੈਵੀ (ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ) ਮਾਇਆ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਜੀਬ ਹੈ। ਭੋਗੀ ਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਇਸ ਤੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਨਾ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ੦ ਦੁਰ੍ ਅਤਿਅਯਾ - ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਦੇ ਸੁਖੀ, ਕਦੇ ਦੁਖੀ, ਕਦੇ ਸਮਝਦਾਰ, ਕਦੇ ਨਾ-ਸਮਝ, ਕਦੇ ਨਿਰਬਲ, ਕਦੇ ਬਲਵਾਨ ਸਮਝ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਮਤਾ ਤੇ ਹੋਰ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਝ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ। ਇਹ ਮਾਇਆ ਤਾਂ ਹੀ ਵਿਲੱਖਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਭਗਵਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸੱਤਾ ਤੇ ਮਹਤਤਾ ਮੰਨੀ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇਗਾ ਤਾਂ ਗੁਣਮਈ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਤਰ ਜਾਵੇਗਾ। ੦ ਮਾਮ੍ ਏਵ ਯੇ ਪ੍ਰਪਦ੍ਯਅੰਤੇ = ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਕੇਵਲ ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਤਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੇਵਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਵੱਲ ਨਹੀਂ। 'ਮੈਂ ਨਾ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਹਾਂ, ਨਾ ਉਹ ਮੇਰੇ ਹਨ।' ਮੈਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿ ਕੇ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਮੇਰੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਫਸਦੇ, ਇਸ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਤਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।" ਸਾਰ ਇਹੋ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ੦ ਮਾਮਏਵ - ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਮੇਰੀ ਹੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਥੋਂ ਸਿਵਾਏ ਦੂਜੀ ਕੋਈ ਸੱਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। 'ਜੋ ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਤਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।' ਧਨ ਦੌਲਤ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ। ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਉਸ ਉੱਪਰ ਆਸ਼੍ਰਿਤ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਹੱਲ 'ਮਾਮਏਵ ਪ੍ਰਪਦ੍ਯਅੰਤੇ' ਹੈ। ੦ 'ਸਭ ਕੁਝ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਮੱਰਪਣ ਕਰੋ' ਇਹੋ ਮੁੱਖ ਮਾਰਗ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਦੈਵੀ ਮਾਇਆ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਚੋਗੇ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਪਹਿਣ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਚੋਗਾ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਮਹਾ ਮਾਇਆ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਲਈ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਉਤਪਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਅੰਦਰ ਛੁਪਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅਸਲੀਅਤ ਦੀ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਮਾਇਆ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇੰਜ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਅਚਾਨਕ ਸੱਪ ਦੀ ਛਾਇਆ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਸਾਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੂਰ ਪਿਆ ਰੱਸਾ ਸੱਪ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਾਇਨਾਤ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪ੍ਰਭੂ ਕੋਲ ਹਨ। ਮਾਇਆ ਭਾਵੇਂ ਅਸਥਾਈ ਹੈ। ਪਰ ਮਾਇਆ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਖਿਡੌਣਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੇ ਸ਼ਿਵ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਹੀ ਮਾਇਆ ਦਾ ਕਰਤਾ ਅਤੇ ਮਾਲਕ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

7.15 ਸ਼ਲੋਕ :

न माम् दुस्-कृतिनः मूढाः, प्र-पद्-य-अन्ते नर-अधमाः। मायया अप-हृ-त-ज्ञानाः, आसुरम् भाव्म् आ-श्रि-ताः॥

ਨ ਮਾਮ੍ ਦੁਸ੍ਕ੍ਰਿਤਨਹ ਮੂਡਾਹ, ਪ੍ਰਪਦ੍ਯਅੰਤੇ ਨਰ ਅਧਮਾਹ।

ਮਾਯਯਾ ਅਪ ਹ੍ਰਤ ਗ੍ਯ੍ਾਨਹ, ਆਸੁਰਮ੍ ਭਾਵਮ੍ ਆਸ਼੍ਰਿਤਾਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਨ : ਨਹੀਂ। ਮਾਮ੍ : ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ। ਦੁਸ੍ਕ੍ਰਿਤਨਹ : ਭੈੜੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ। ਮੂਡਾਹ : ਧੋਖਾ ਦੇਣਾ, ਤਿਆਗ ਦੇਣਾ, ਛਲਣਾ। ਪ੍ਰਪਦ੍ਯਅੰਤੇ : ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨਾ, ਲੱਭਣਾ। ਨਰ ਅਧਮਾਹ : ਆਦਮੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਨੀਵਾਂ। ਮਾਯਯਾ : ਮਾਇਆ ਰਾਹੀਂ। ਅਪਹ੍ਰਤ ਗ੍ਯ੍ਾਨਹ : ਗਿਆਨ ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਆਸੁਰਮ੍ : ਦੈਂਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ। ਭਾਵਮ੍ : ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ। ਆਸ਼੍ਰਿਤਾਹ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲੈਣ ਪਿੱਛੋਂ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- 'ਮਾਇਆ ਰਾਹੀਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਖੋਹ ਲਏ ਗਏ ਹਨ, ਅਜਿਹੇ ਆਸੁਰੀ ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਲੁਪਤ ਹੋਏ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਧਰਮੀ, ਦੁਸ਼ਟ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੂਰਖ ਵਿਅਕਤੀ ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ।'

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਨ ਮਾਮ੍ ਦੁਸ੍ ਕ੍ਰਤਿਨਹ ਮੂਡਾਹ, ਪ੍ਰਪਦ੍ਯਅੰਤੇ ਨਰ ਅਧਮਾਹ = ਜਿਹੜੇ ਦੁਸ਼ਟ ਅਲਪ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਮੂਡ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ੦ ਦੁਸ਼੍ਕ੍ਰਿਤਨਹ – ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਕਾਮਨਾ ਪੂਰੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਲੋਭ ਤੇ ਕਾਮਨਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਆਉਣ ਨਾਲ ਕ੍ਰੋਧ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਹੜਾ ਕਾਮਨਾ ਵਿੱਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਲੋਭ ਝੂਠ ਕਪਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਬੇਈਮਾਨੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਦਵੇਸ਼ ਵੈਰ ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਪਾਪ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੁਸ੍ ਕ੍ਰਤਿ ਬਣਦਾ ਹੈ। ੦ ਮੂਡ – ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਤਮੋ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ, ਜੋ ਸਤ੍ – ਅਸਤ੍ ਕਰਤੱਵ ਅਕਰਤੱਵ ਆਦਿ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਤਾਂ ਲੈਣੀ ਹੀ ਕੀ ? ੦ ਨਰਅਧਮਾਹ – ਦੁਸ਼੍ਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਮੂਡ ਵਿਅਕਤੀ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਨੀਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਨਾ ਮਰਯਾਦਾ-ਪਾਲਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪਾਪੀ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। (ਦੇਖੋ 16.19, 16.20) ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਮੂਡ ਕਰੂਰ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਸੇ ਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਵਾਰ ਵਾਰ ਆਸੁਰੀ ਯੂਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ੦ ਮਾਯਾ ਅਪਹ੍ਰਤ – ਗ੍ਯ੍ਾਨਾਹ, ਆਸੁਰਮ੍ ਭਾਵਮ੍ ਆਸ਼੍ਰਿਤਾਹ = ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੀ ਮਾਇਆ ਹੈ (ਗੀਤਾ 7.14) ਉਸ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਵਿਵੇਕ ਢਕ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਿਹੜੀ ਦੈਂਤ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਸ਼ੂ ਬਿਰਤੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਮੈਥੋਂ ਵਿਮੁੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਾ ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਇਆਵਾਦੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਉਤਪਤੀ ਵਿਨਾਸ਼ਸ਼ੀਲ ਵਸਤਾਂ ਨਾਲ ਮੋਹ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਮੀਰੀ ਵਡਿਆਈ ਅਤੇ ਮਾਨ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬੇਸਮਝ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤਾਂ ਨਾਲ ਜੋ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਉਹ ਅਸਥਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ੦ ਅਸ੍ ਨਾਂ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਤੇ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦਾ ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਰੁਪਏ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਭਿਮਾਨ ਪੂਰਣ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ – ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ੦ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਜੀਵ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪਵਿੱਤਰ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਦੁਰਭਾਵਾਂ ਤੇ ਦੁਰਾਚਾਰਾਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਪਵਿੱਤਰ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਆਸੁਰਮ੍ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜੋ ਦੈਂਤਾਂ ਦਾਨਵਾਂ ਵਰਗੇ, ਧੋਖਾ ਦੇਣ, ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਆਨੰਦ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ, ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਆਸੁਰਮ੍ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪੂਜਾ ਯੱਗ ਤੇ ਗਿਆਨ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਘਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦਾ ਮੁਖ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਮੰਦੇ ਕੰਮ ਚੰਗੇ ਨੇਕ ਉੱਤਮ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਢੱਕ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਵੀ ਬਦਮਾਸ਼ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਸੋਚ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦੈਵੀ ਤੇ ਅਪਵਿੱਤਰ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਕਰਨ ਦੀ ਸੂਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਨਾ ਉਹ ਚੰਗੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਨੇਕ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਹਨੇਰਾ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂਤੱਵ ਦੇ ਔਗੁਣ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਾ ਉਹ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਭੇਂਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਨਾ ਪੂਜਦੇ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। ਮਾਇਆ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

7.16 ਸ਼ਲੋਕ :

चतुर्-विधा: भजन्ते माम्, जना: सु-कृतिन: अर्जुन। आर्त: जि-ज्ञासु: अर्थ-अर्थी, ज्ञानी च भरत-ऋषभ॥

ਚਤੁਰ੍ ਵਿਧਾਹ ਭਜਨੰਤੇ ਮਾਮ੍, ਜਨਾਹ ਸੁਕ੍ਰਿਤਨਹ ਅਰ੍ਜੁਨ।
ਆਰ੍ਤਹ ਜਿਗ੍ਯ੍ਾਸੁਹ ਅਰ੍ਥ ਅਰ੍ਥਾ, ਗ੍ਯ੍ਾਨੀ ਚ ਭਰਤ ਰਸ਼ੀਭ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਚਤੁਰ ਵਿਧਾਹ :- ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ। ਭਜਨੰਤੇ : ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ। ਮਾਮ੍ : ਮੇਰਾ। ਜਨਾਹ : ਲੋਕ। ਸੁਕ੍ਰਿਤਨਹ : ਨੇਕੀ। ਅਰ੍ਜੁਨ : ਹੇ ਅਰਜਨ। ਆਰਤਹ : ਦੁਖੀ, ਪੀੜਤ, ਪਰੇਸ਼ਾਨ। ਜਿਗ੍ਯ੍ਾਸੁਹ : ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਭਿਲਾਸ਼ੀ। ਅਰ੍ਥ ਅਰ੍ਥ : ਦੌਲਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਗ੍ਯ੍ਾਨੀ : ਬੁੱਧੀਮਾਨ। ਚ : ਅਤੇ। ਭਰਤ ਰਸ਼ੀਭ : ਹੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਾਲਕ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਭਾਰਤ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ, ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਨੇਕ ਪੁਰਸ਼, ਮੇਰੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹੇ ਅਰਜਨ ਇਹ ਹਨ, ਪਹਿਲੇ ਦੁਖੀ ਪੀੜਤ, ਦੂਜੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਇੱਛੁਕ ਜਗਿਆਸੂ, ਤੀਜੇ ਦੌਲਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਚੌਥੇ ਗਿਆਨੀ ਬੁੱਧੀ-ਮਾਨਪੁਰਸ਼।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਚਤੁਰ੍ ਵਿਧਾਹ ਭਜੰਤੇ ਮਾਮ੍, ਜਨਾਹ ਸੁਕ੍ਰਤਿਨਹ ਅਰ੍ਜੁਨ = ਸੁਕ੍ਰਿਤਨਹ। ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ, ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਚਾਰੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਮੇਰਾ ਭਜਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਦੁਸ੍ ਕ੍ਰਿਤਨਹ ਪਦ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਧਿਆਨ ਨਾ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਦ ਕਿ ਸੁਕ੍ਰਿਤੀ ਪਦ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਭਗਵਾਨ ਵੱਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਧਿਆਨ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੁਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। 1. ਜਿਹੜੇ ਯਗ ਦਾਨ ਤਪ ਆਦਿ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਭਗਵਾਨ ਲਈ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। 2. ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਜਪ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ, ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਲੀਲਾ ਸੁਣਨਾ ਤੇ ਕਹਿਣਾ ਆਦਿ ਕੇਵਲ ਭਗਵਤ ਸੰਬੰਧੀ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਵੱਲ ਰੁਚੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭਾਗਸ਼ਾਲੀ ਹਨ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਅਖਵਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹਨ। ਅਸਲ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਪ੍ਰਭੂ ਸੰਗਤ ਹੈ। ਇਹੋ ਨਿਰਮਲਤਾ ਹੈ। ਕਾਲਾ ਦਿਨ ਉਹ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਰੁਚੀ ਉਤਪਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ੦ ਆਰ੍ਤਹ ਜਿਗ੍ਯ੍ਾਸੁਹ ਅਰ੍ਥ ਅਰਥਾ – ਗ੍ਯ੍ਾਨੀ ਚ ਭਰਤ ਰਸ਼ਭ = ਅਰਥਾਰਥੀ, ਆਰ੍ਤ, ਜਿਗਿਆਸੂ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰੇਮੀ – ਇਹ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਭਗਤ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਭਜਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਅਰਥਾਰਤੀ ਭਗਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਿਆਇ ਯੁਕਤ ਸੁੱਖ ਸੁਵਿਧਾ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣਾ

ਧਨ ਆਪਣੀ ਜਾਇਦਾਦ ਤੇ ਮਾਨ ਮਰਯਾਦਾ, ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਹੀ ਸਮੱਰਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਹੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਅਰਥਾਰਥੀ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਭਗਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਧਨ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਨ ਇੱਛਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕੇਵਲ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਧਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰਤੀ ਭਗਵਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਧਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕਦੇ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਤੇ ਕਦੇ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਅਰਥ ਦਾ ਭਗਤ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਅਰਥਾਰਥੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੀ ਧਨ ਇੱਛਾ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਂ ਲੰਘਣ ਨਾਲ ਮਿਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਧ੍ਰਵ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਅਰਥਾਰਥੀ ਭਗਤ ਵਜੋਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 2. ਆਰ੍ਤ ਭਗਤ – ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਕਟ ਆਉਣ ’ਤੇ ਆਫ਼ਤ ਆਉਣ ਸਮੇਂ, ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਘਟਨਾ ਘਟਿਤ ਹੋਣ ਨਾਲ, ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ, ਜਦ ਭਗਵਾਣ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਰ੍ਤ ਭਗਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਉੱਤਰਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਲੈਣਾ ਏਥੇ ਠੀਕ ਹੈ। ਜਾ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਤਿਕੂਲਤਾ ਮਿਟਾਉਣ ਵਾਲੇ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵੀ ਆਰ੍ਤ ਭਗਤ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। 3. ਜਿਗਿਆਸੂ = ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਮਿਲਣ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਭਗਤ ਨੂੰ ਜਿਗਿਆਸੂ ਭਗਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਗਿਆਸੂ ਭਗਤ ਦਾ ਜਗਿਆਸਾ ਕੇਵਲ ਭਗਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਗਿਆਸੂ ਭਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉਧਵ ਜੀਵ ਦਾ ਨਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਿਵ੍ਯ ਗਿਆਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। 4. ਗਿਆਨੀ = ਗਿਆਨੀ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਕੂਲ ਤੋਂ ਅਨੁਕੂਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਘਟਨਾ, ਵਿਅਕਤੀ ਵਸਤੂ ਆਦਿ ਸਭ ਘਟਨਾ ਸਰੂਪ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਭ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਅਨੁਕੂਲ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀ ਘਟਨਾ ਵਸਤੂ ਅੰਦਰ – ਕੇਵਲ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਕੇਵਲ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗਿਆਨੀ ਅਥਵਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਭਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗੋਪੀਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ੦ ਕਾਮਨਾ – ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 1. ਪਰਮਾਰਥ–ਕਾਮਨਾ = ਭਗਤੀ ਦੇ ਵੱਲ ਭਗਤੀ ਅਰਥਾਤ ਕਲਿਆਣ ਤੋਂ ਭਗਵਤ ਪ੍ਰੇਮ – ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਕਾਮਨਾ, ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ – ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਣ ਦੀ ਜਿਗਿਆਸਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦਾ ਅਭਿਲਾਸ਼ੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ – ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਕਾਮਨਾ – ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਹੀਂ। ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਰਥ ਕਾਮਨਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਾਮਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। 2. ਲੌਕਿਕ ਕਾਮਨਾ – 1. ਸਰੀਰ ਸੁੱਖ ਲਈ, ਆਦਰ ਮਾਨ ਲਈ, ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਸਵੱਰਗ ਆਦਿ ਲਈ ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਅਮਰ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ। ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਸਵੱਰਗ ਆਦਿ ਲਈ, ਅਜਿਹੀ ਕਾਮਨਾ ਨਾਲ ਵਾਸ਼ਨਾ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਪਤਨ ਤੇ ਬੰਧਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਇੱਕ ਕਾਮਨਾ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਦੁੱਖ ਦਾ ਆਉਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਲਈ ਦੁੱਖ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਬਿਮਾਰੀ ਲਈ ਦਵਾਈ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਯਾਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਦਰਪੋਤੀ ਨੇ ਕੌਰਵਾਂ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚ ਸੰਕਟ ਸਮੇਂ, ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਵਾਨ ਅੱਗੇ ਤਰਲੇ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਇਹ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਸੰਕਟ ਵਿਮੋਚਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਭਗਤ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਿਅਕਤੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ਼ੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਪਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਭੂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਧਿਆਤਮਕ ਗਿਆਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਦੌਲਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹਨ। ਗਿਆਨੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸਤਿ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੰਤਰ ਗਿਆਨ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਇਹ ਚਾਰੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਲੋਕ ਧੰਨ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾਇਆ। ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ‘ਸਿਫ਼ਰ ਦੀ ਕੋਈ ਮਹੱਤਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦਸੇ ਨਾਲ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਤਾਂ ਨੰਬਰ ਇੱਕ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਸਿਫ਼ਰਾਂ ਹਨ। ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਤਾਂ ਹੀ ਪਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਨੰਬਰ ਇੱਕ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਣਗੇ। ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਉਹ ਕੇਵਲ ਸਿਫ਼ਰ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ’ਤੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।’

✪ ✪ ✪

7.17 ਸ਼ਲੋਕ :

तेषाम् ज्ञानी नित्य–युज्–त:, एक–भज्–ति: वि–शिष्–य–ते। प्रिय: हि ज्ञानिन: अति–अर्थम्, अहम् स: च मम प्रिय:॥

ਤੇਸ਼ਾਮ੍ ਗ੍ਯਾਨੀ ਨਿਤ੍ਯ ਪੂਜ੍ਤਹ, ਏਕ ਭਜ੍ਤਿਹ ਵਿਸ਼ਿ੍ਸ਼੍ਯਤੇ।

ਪ੍ਰਿਯਹ ਹਿ ਗ੍ਯਾਨਿਨਹ ਅਤਿਅਰ੍ਥਮ੍, ਅਹਮ੍ ਸਹ ਚ ਮਮ ਪ੍ਰਿਯਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਤੇਸ਼ਾਮ੍ : ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ। ਗ੍ਯਾਨੀ : ਬੁੱਧੀਮਾਨ। ਨਿਤ੍ਯ ਯੁਕਤਾਹ : ਹਮੇਸ਼ਾ ਪ੍ਰਪੱਕ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ, ਮੁਜੱਸਮ। ਏਕ ਭਜ੍ਤਿਹ : ਜਿਸ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਯਤੇ : ਉੱਤਮ ਹੋਣਾ। ਪ੍ਰਿਯਹ : ਪਿਆਰਾ। ਹਿ : ਸੱਚਮੁੱਚ। ਗ੍ਯਾਨਿਨਹ : ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਦਾ। ਅਤਿਅਰ੍ਥਮ੍ : ਵਧੇਰੇ ਵਧ ਕੇ। ਅਹਮ੍ : ਮੈਂ। ਸਹ : ਉਹ। ਚ : ਅਤੇ। ਮਮ : ਮੈਨੂੰ। ਪ੍ਰਿਯਹ : ਪਿਆਰਾ ਹੈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ‘ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਮਨ ਲਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਸੱਚਾ ਭਗਤ ਹੈ – ਉਹ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿਆਰਾ ਹਾਂ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਹੈ।’

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਤੇਸ਼ਾਮ੍ ਗ੍ਯਾਨੀ ਨਿਤ੍ਯ ਯੁਜ੍ਤਹ = ਉੱਪਰ ਦਰਜ ਭਗਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਭਗਤ ਗਿਆਨੀ ਅਥਵਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਭਗਤ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕੇਵਲ ਭਗਵਾਨ ਪੁਜਾਰੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਭਾਵੇਂ ਸਮਾਜਿਕ ਲੌਕਿਕ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਭਗਵਾਨ ਵੱਲ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਏਕ ਭਜ੍ਤਿਹ ਵਿਸ਼ਿ੍ਸ਼੍ਯਤੇ = ਉਸ ਗਿਆਨੀ ਭਾਵ ਪ੍ਰੇਮੀ ਭਗਤ ਦਾ ਆਕਰਸ਼ਣ ਕੇਵਲ ਭਗਵਾਨ ਵੱਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਏਸੇ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਭਗਤ ਕਹਿ ਦੇਈਏ। ੦ ਉਂਜ ਤਾਂ ਚਾਰੇ ਭਗਤ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਨਿੱਤ ਨਿਰੰਤਰ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਕੁੱਝ ਨਾ ਕੁਝ ਇੱਛਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਰਥੀ ਭਗਤ ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਰ੍ਤ ਭਗਤ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲਤਾ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਜਿਗਿਆਸੂ ਭਗਤ, ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਇੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਅਥਵਾ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ੦ ਪ੍ਰਿਯਹ ਹਿ ਗ੍ਯਾਨਿਨਹ ਅਤਿ ਅਰਥਮ੍, ਅਹਮ੍ ਸਹ ਚ ਮਮ ਪ੍ਰਿਯਹ = ਉਸ ਗਿਆਨੀ (ਪ੍ਰੇਮੀ) ਭਗਤ ਨੂੰ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਦੀ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੇਵਲ ਮੇਰੇ ਲਈ

ਵੀ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਵੀ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਉਂਜ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਅੰਸ਼ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਹੀ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਉਹੋ ਹੀ ਸੱਚਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਸਤਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੂਰਣ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਅਵੱਸਥਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਬਾਹਰੀ ਗਿਆਨ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਗੋਚਰ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਦ੍ਰਿੜ ਸੰਕਲਪੀ ਸਹੀ ਧਾਰਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਲ ਅੰਤਰ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੰਤ ਹੈ, ਤਪੱਸਵੀ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਹੈ। ਅੰਤਰ ਗਿਆਨ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਬਾਲਣ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਅੱਗ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਸ਼, ਪ੍ਰਭੂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਪੈ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

7.18 ਸ਼ਲੋਕ :

उदारा: सर्वे एव एते, ज्ञानी तु आत्मा एव मे मन्-तम्। आ-स्था-त: स: हि युज्-त-आत्मा, माम् एव अन्-उत्तमाम् गतिम्॥

ਓਦਾਰਾਹ ਸਰ੍ਵੇ ਏਵਇਤੇ, ਗ੍ਯਾਨੀ ਤੁ ਆਤ੍ਮਾ ਏਵਮੇ ਮਨ੍ਤਮ੍।

ਆਸ੍ਥਾ ਤਹ ਸਹਿ ਯੁਜ੍ਤ ਆਤ੍ਮਾ, ਮਾਮ੍ ਏਵ ਅਨ੍ਉੱਤਮਾਮ੍ ਗਤਿਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਓਦਾਰਾਹ : ਨੇਕ। ਸਰ੍ਵੇ : ਸਾਰੇ। ਏਵ : ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ। ਇਤੇ : ਇਹ (ਬਹੁਤੇ)। ਗ੍ਯਾਨੀ : ਬੁੱਧੀਮਾਨ। ਤੁ : ਪਰੰਤੂ। ਆਤ੍ਮਾ : ਆਤਮਾ। ਏਵ : ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ। ਮੇ : ਮੈਨੂੰ। ਮਨ੍ਤਮ੍ : ਰਾਏ। ਆਸ੍ਥਾਤਹ : ਭਰੋਸਾ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਸਹਿ : ਉਹ। ਯੁਜਤ੍ ਆਤ੍ਮਾ : ਜੋ ਪਰਪੱਕ ਇਰਾਦੇ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ। ਮਾਮ੍ : ਮੈਨੂੰ। ਏਵ : ਸੱਚਮੁੱਚ। ਅਨ੍ਉੱਤਮਾਮ੍ : ਮਹਾਨ ਉੱਤਮ। ਗਤਿਮ੍ : ਮੰਤਵ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- 'ਉਹ ਸਾਰੇ ਭਗਤ ਉੱਤਮ ਹਨ। ਪਰ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਸ਼ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਹੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਮੇਰਾ ਮੱਤ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਰਾਦੇ ਦਾ ਪੱਕਾ ਹੋਵੇ, ਸਰਬੋਤਮ ਗਤੀ ਸਰੂਪ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਆ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਇਹੋ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।'

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਉਦਾਰਾਹ ਸਰ੍ਵੇ ਏਵ ਏਤੇ, ਗ੍ਯਾਨੀ ਤੁ ਆਤ੍ਮਾ ਏਵ ਮੇ ਮਨ੍ ਤਮ੍ = ਇਹ ਸਾਰੇ ਭਗਤ ਉਦਾਰ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਭਾਵ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਉਦਾਰ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਭਾਵ ਹਨ। ੦ 4.11 ਸ਼ਲੋਕ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਭਗਤ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਜਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।" ਭਗਤ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ, ਭਗਵਾਨ ਆਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਆਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਦੇ ਹਨ, ਭਗਤ ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨ, ਚਾਹੇ ਨਾ ਜੋੜਨ। ੦ ਜਿਹੜੇ ਭਗਤ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸੁਕਾਮ ਭਾਵ ਨਾਲ ਯਗ ਦਾਨ ਤਪ ਆਦਿ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭੇਟਾ ਸਮੱਰਪਿਤ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਆਪਣੇ ਭਗਤ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦਾ, ਬਲਕਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਹਨ, ਪਰਮ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਹਨ। ਜੋ ਭਗਤ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹੋ ਹੀ ਸੱਚੇ ਭਗਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਤਦ ਹੈ, ਜਦ ਸੰਸਾਰਕ ਸੁੱਖਾਂ ਧਨ ਦੌਲਤ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਭਜਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ੦ ਜੋ ਭਗਵਾਨ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਉਦਾਰ ਹਨ। ਧਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜਾਂ ਦੁੱਖ ਘਟਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੋਵੇ। ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਸਵੀਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਜੋ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰਤੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਹੈ। ੦ ਗ੍ਯਾਨੀ ਤੁ ਆਤ੍ਮਾ ਏਵ ਮੇ ਮਨ੍ਤੁਮ੍ - ਤੁ - ਪਦ ਰਾਹੀਂ ਏਥੇ ਗਿਆਨੀ ਅਥਵਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਭਗਤ ਤਾਂ ਉਦਾਰ ਹਨ ਹੀ, ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਭਗਤ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਏਸੇ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੇਮੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣਾ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਦਾ ਜੋ ਅਦਵੈਦਵਾਦ ਹੈ, ਉਹ ਨਿਤ੍ਯ ਨਿਰੰਤਰ ਅਖੰਡ ਰੂਪ ਤੋਂ ਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਸਮ ਹੈ। ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਜੋ ਅਦਵੈਤ ਭਾਵ ਹੈ, ਉਹ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਅਭਿੰਨਤਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਹਰ ਛਿਣ ਵਰਧਮਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਅਦਵੈਤ ਭਾਵ ਇੱਕ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਦੋ ਹੈ ਤੇ ਦੋ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਇੱਕ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਤੱਤ ਨੂੰ ਏਸੇ ਲਈ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਭਿੰਨਤਾ (ਏਕਤਾ) ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਨਿਰੰਤਰ ਭਿੰਨਤਾ (ਅਨੇਕਤਾ) ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਭਿੰਨਤਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਅਭਿੰਨਤਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਤੱਤ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨਤਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵੀ ਅਭਿੰਨਤਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਜਿਵੇਂ ਨਦੀ - ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਣ ਪਿੱਛੋਂ - ਵੀ ਕਦੇ ਨਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ - ਸਾਗਰ ਵੱਲ ਕਦੇ ਸਾਗਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵੱਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਵਾਨ ਵੱਲ ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤ ਵੱਲ ਨਿਰੰਤਰ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਆਸ੍ਥਾ ਤਹ ਸਹਿ ਯੁਜ-ਤ ਆਤ੍ਮਾ, ਮਾਮ੍ ਏਵ ਅਨ੍ ਉੱਤਮਾਮ੍ ਗਤਿਮ੍ = ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਗਤੀ ਕੋਈ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਭਰੋਸਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਵਿਰਤੀ ਹਰ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। 'ਕੇਵਲ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਮੇਰੇ ਹਨ।' ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾਪਨ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਨੇੜਤਾ ਵਧਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਕਿਸੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਭਗਤ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਿਆਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਉੱਪਰ ਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤ ਅੰਤਰ ਗਿਆਨੀ ਹੈ, ਚਿੰਤਕ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਹੈ। ਭਗਤ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅਪਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਉਸ ਨੇ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤ ਦੀ ਇਕਮਿਕਤਾ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਸਦੀਵੀ ਆਨੰਦ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹੈ। 'ਅਸਮਾਨਤਾ ਅਥਵਾ ਵਿਵਿਧੱਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਭਰਮ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਏਕਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਹੈ ਤਾਂ ਦੈਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਹੈ।' ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ।

✪ ✪ ✪

7.19 ਸ਼ਲੋਕ :

बहूनाम् जन्मनाम् अन्ते, ज्ञान-वान् माम् प्र-पद्-यते। वासु-देव: सर्वम् इति, स: महा-आत्मा सु-दुर्-लभ:॥

ਬਹੂਨਾਮ੍ ਜਨ੍ਮਨਾਮ੍ ਅੰਤੇ, ਗ੍ਯਾਨਵਾਨ੍ ਮਾਮ੍ ਪ੍ਰਪਦ੍ਯਤੇ।

ਵਾਸੁ ਦੇਵਹ ਸਰ੍ਵਮ੍ ਇਤਿ, ਸਹ ਮਹਾ ਆਤ੍ਮਾ ਸੁਦੂਰ੍ ਲਭਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਬਹੂਨਾਮ੍ : ਬਹੁਤਿਆਂ ਦਾ। ਜਨ੍ਮ ਨਾਮ੍ : ਜਨਮਾਂ ਦਾ। ਅੰਤੇ : ਅੰਤ ਵਿੱਚ। ਗ੍ਯ਼ਾਨਵਾਨ੍ : ਬੁੱਧੀਮਾਨ। ਮਾਮ੍ : ਮੇਰਾ। ਪ੍ਰਪਦ੍ਯਤੇ : ਪਹੁੰਚ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਾਸੁਦੇਵਹ : ਵਾਸਦੇਵਾ। ਸਰ੍ਵਮ੍ : ਸਾਰੇ। ਇਤਿ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਸਹ : ਉਹ। ਮਹਾ ਆਤ੍ਮਾ : ਮਹਾਤਮਾ, ਮਹਾਨ ਆਤ੍ਮਾ। ਸੁਦੂਰ੍ ਲਭਹ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ, ਲੱਭਣਾ ਅਤਿ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- 'ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਨਮ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ – ਕਿ ਵਾਸੁਦੇਵ – ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਆਤਮਾ ਹੀ ਮਹਾਨ ਹੈ।'

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਬਹੁਨਾਮ੍ ਜਨ੍ਮਮਾਨ੍ ਅੰਤੇ = ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਸੰਪੂਰਣ ਜਨਮਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਜਨਮ ਹੈ, ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਮੋਹ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਭਗਵਾਨ ਆਸੁਰੀ ਯੂਨੀਆਂ ਤੇ ਨਰਕ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਥੇ ਦੁਰਗੁਣ ਦੁਰਾਚਾਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਾ ਦੇਖ ਕੇ ਵੀ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਵੇਖੋ 16.20 ਸ਼ਲੋਕ = ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਇਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਮਨੁੱਖ ਯੂਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਮਨੁੱਖ ਤਾਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਪਰ ਇਹ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ, ਪੂਰਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਯੂਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ। ੦ ਸੰਤਾਂ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਕੇਵਲ ਆਪਣਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸੁੱਖ ਭੋਗਣ ਲਈ ਨਹੀਂ। ੦ ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਸਵਰੱਗ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੂਡ ਅਥਵਾ ਤੁੱਛ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਕਿਹਾ ਹੈ। (ਵੇਖੋ 2.42 ਅਤੇ 7.23) ੦ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਸੰਪੂਰਣ ਜਨਮਾਂ ਦਾ ਆਦਿ ਤੇ ਅੰਤਿਮ ਜਨਮ ਵੀ ਹੈ। ਸੰਪੂਰਨ ਜਨਮ ਦਾ ਆਰੰਭ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕੁੱਝ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਇਸ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਚਿਰਕਾਲੀਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਚੰਗੇ ਕਾਰਜ ਉਸ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਵੇਖੋ 18.06 ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਕਲਿਆਣ ਆਪ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ੦ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਦੇ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਤੋਂ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਵੀ ਚੰਗੇ ਪਰਮਾਰਥ ਕਾਰਜ ਕਰਕੇ ਪਰਮ ਗਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਕਲਿਆਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਤਾਂ ਉਹ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੇ। ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰੇ। ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਤੋਂ ਕਾਰਜ ਕਰੇ। ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ। ਕਰਮਯੋਗ ਭਗਤੀ ਯੋਗ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਪਾਲਣ ਕਰੇ। ਅੰਤਮ ਮਨੁੱਖੀ ਜਨਮ ਕੇਵਲ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ੦ ਵਾਸੁਦੇਵਹ ਸਰ੍ਵਮ ਇਤਿ = ਮਹਾਂਸਰਗ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਪਰਲੋ ਸਮੇਂ ਕੇਵਲ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਵੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਰਹੇਗਾ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਵਾਸੁਦੇਵ ਹੀ ਹੈ। ੦ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਆਦਿ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਚੀਜ਼ ਮੱਧ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਨਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਬਣੇ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸੋਨਾ, ਸੋਨਾ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਪਹਿਲਾ ਭਗਵਾਨ ਫੇਰ ਭਗਵਾਨ ਸਰੂਪ ਅਨੇਕਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਸਾਰ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਭਗਵਾਨ। ਮੂਲ ਦੀ ਪਰਖ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜਦ ਤੱਕ ਸੰਸਾਰ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ 'ਮਨ ਤੋਂ, ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਤੇ ਹੋਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੋਂ ਜੋ ਕੁੱਝ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ। ਮੈਥੋਂ ਭਿੰਨ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਭ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ। ਮੈਥੋਂ ਭਿੰਨ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਆਪ ਲੋਕ ਸਮਝ ਲਵੋ।' ੦ ਵਾਸੁਦੇਵਹ : ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। 1. ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਅਭਾਵ ਕਰਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਰੱਖਣਾ ਅਰਥਾਤ ਸੰਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ। 2. ਸਭ ਕੁੱਝ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਹੈ ਜੋ ਵੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਭਗਵਾਨ ਸਰੂਪ ਹੈ। ੦ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਅਭਾਵ ਕਰਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਭਗਵਤ ਸਰੂਪ ਮੰਨਣਾ ਹੀ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਤੱਤਵ ਇੱਕ ਹੀ ਹੈ। ਫਰਕ ਐਨਾ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਜਾਣਨ ਦੀ ਤੇ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਮੰਨਣ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਣਨ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਹੈ (3.28) ਦੇ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਜਾਣਨ ਨੂੰ ਵੀ ਮੰਨਣ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਹੈ (5.29, 1.13, 10.03, 7.24, 7.27, 7.81) ਅਦਿ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰੋ। ੦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਜਾਣਨਾ ਤੇ ਮੰਨਣਾ ਇੱਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਅੰਤ ਗ੍ਯ਼ਾਨ ਵਾਨ੍ ਮਾਮ੍ ਪ੍ਰਪਦ੍ਯਤੇ – ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਤਿ ਛਿਣ ਬਦਲਣ ਵਾਲੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਅਗਿਆਨੀ ਮੂੜ ਹਨ, ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਬਦਲਣ ਵਾਲੇ ਭਗਵਤ ਤੱਤਵ ਵੱਲ ਹੈ, ਉਹ ਗਿਆਨਵਾਨ ਹਨ। ੦ ਗਿਆਨਵਾਨ : ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਸਭ ਜਗ੍ਹਾਂ, ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਭਗਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੦ 15.19 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਏਸੇ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ 'ਸਰ੍ਵਿਤ੍' ਕਿਹਾ ਹੈ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਗਿਆਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। (7.18) ਤਾਂ ਫਿਰ ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਭਗਵਾਨ ਹੋਏ। ਭਗਵਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੂਜੀ ਕੋਈ ਸੱਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੦ ਸਹ ਮਹਾਤ੍ਮਾ ਸੁਦੁਰ੍ ਲਭਹ – ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀ 'ਅਸੀਂ" ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨੀ ਹੈ।' ਇਸ ਕਥਨ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕਲਿਆਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਪਰਮ ਲਕਸ਼ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਲਈਏ। ਮਹਾਤਮਾ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ, ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ੦ ਵਾਸੁਦੇਵ – ਜਿਹੜੇ ਸਭ ਭੂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਭੂਤ ਸਮੂਹ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਧਾਤਾ ਹੈ ਤੇ ਜਗਤ ਦਾ ਵਿਧਾਤਾ ਹੈ – ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਵਾਸੁਦੇਵ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਵਸ੍ – ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਭੂਤ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨ। ਦੇਵ ਸਾਰੇ ਭੂਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੱਤਾ ਦੇ ਫੁਰਨਿਆਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦੇਵ ਹੈ। ੦ ਕਾਮ – ਜਿਸ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਮ ਅਥਵਾ ਵਿਸ਼ਯ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਭਗਤ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਸ਼ਰਧਾ ਮੂਲਕ ਭਗਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸੱਚੇ ਮਿੱਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਅਟੁੱਟ ਭਗਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮਹਾਨ ਵਿਲੱਖਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗਿਆਨੀ – ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਣ ਲਈ ਅਮਲੀ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਈ ਗਿਆਨੀ ਅਜਿਹੇ ਸਾਧਕ ਪਰਪੱਕ ਇਰਾਦੇ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਨੇਕਾਂ ਜਨਮਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ, ਸਤਿ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਪੁਰਸ਼ ਨਿਰਾਲੇ ਵਿਲੱਖਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵੇਦਾਂਤ, ਗਿਆਨ ਚਿੰਤਨ ਲੋਕ ਹਿਤ ਲਈ ਸਾਰਥਕ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗ਼ਫ਼ਲਤ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਸਾਰਥਕ ਲੰਘਾਉਣ ਦੇ ਸਾਧਨ ਲੱਭਣੇ ਹੋਣ, ਗਿਆਨ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲੋੜ ਹੈ। ਅੰਤਰ ਗਿਆਨ ਜਗਤ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਸਹਾਈ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਚਿੰਤਕ ਦੀ ਆਤਮਾ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸੱਮਰਪਿਤ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

7.20 ਸ਼ਲੋਕ :

कामैः तैः तैः हृ-त-ज्ञानाः, प्र-पद्-यन्ते अन्य-देवताः। तम् तम् नियमम् आ-स्था-य, प्रकृत्या नि-यम्-ताः स्वया॥

ਕਾਮੈਹ ਤੈਹ ਤੈਹ ਹ੍ਰਤ ਗ੍ਯ੍ਾਨਾਹ, ਪ੍ਰਪਦ੍ਯੰਤੇ ਅਨ੍ਯ ਦੇਵਤਾਹ।

ਤਮ੍ ਤਮ੍ ਨਿਯਮਮ੍ ਆਸ੍ਥਾਯ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਤ੍ਯਾ ਨਿਯਮ੍ ਤਾਹ ਸ੍ਵਯਾ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਕਾਮੈਹ : ਇੱਛਾਵਾਂ। ਤੈਹ ਤੈਹ : ਇਸ ਤੋਂ, ਉਸ ਤੋਂ। ਹ੍ਰਤ ਗ੍ਯ੍ਾਨਹ : ਜਿਸ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਚੁਰਾ ਲਿਆ ਜਾਂ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਪਦ੍ਯੰਤੇ : ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਣਾ। ਅਨ੍ਯ : ਹੋਰ। ਦੇਵਤਾਹ : ਦੇਵਤੇ। ਤਮ੍ ਤਮ੍ : ਇਹ ਉਹ। ਨਿਯਮਮ੍ : ਰੀਤੀ, ਰਿਵਾਜ, ਨਿਯ੍ਮ। ਆਸ੍ਥਾਯ : ਭਰੋਸਾ, ਆਸਥਾ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਤ੍ਯਾ : ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ। ਨਿਯ੍ਮਤਾਹ : ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਵਯਾ : ਆਪਣੀ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ : ਭਿੰਨ ਭੋਗਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਚੁਰਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹੋਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਕਾਮੈਹ ਤੈਹ ਤੈਹ ਹ੍ – ਤ ਗ੍ਯ੍ਾਨਾਹ – ਇਸ ਲੋਕ ਅਤੇ ਪਰਲੋਕ ਦੇ ਭੋਗਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਢਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਰੂਪੀ ਸਰੀਰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾ ਕਰਨਾ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ। ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਵਿਵੇਕ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ – ਅਥਵਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। 1. ਸੰਯੋਗਜਨ ਸੁੱਖ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਧਨੀ ਹੋ ਜਾਵਾਂ – ਮੈਂ ਵੱਡਾ ਬਣ ਜਾਵਾਂ, ਭੋਗ ਭੋਗਾਂ। ੦ ਪ੍ਰਕ੍ਰਤ੍ਯਾ ਨਿਯਮ੍ ਤਾਹ ਸ੍ਵਯਾ – ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਿਵੇਕ ਢਕਿਆ ਜਾਣ ’ਤੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਨਿਅੰਤਰਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਏਥੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਵਾਚਕ ਨਹੀਂ। ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੁਭਾਅ ਸਭ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਛੱਡ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਇਸ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਜੋ ਦੋਸ਼ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਛੱਡ ਹੀ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਛੱਡ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਹੀ ਕੀ ਹੋਈ ? ਜਿਸਦਾ ਮੰਤਵ ਕਾਮਨਾ ਮਿਟਾਉਣਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ੦ ਤਮ੍ ਤਮ੍ ਨਿਯਮਮ੍ ਆਸ੍ਥਾਯ – ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵੱਸ ਹੋਣ ’ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਅਨੇਕ ਉਪਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਲੱਭਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਮੁੱਕ ਯੱਗ ਕਰਨ ਜਾਂ ਅਮੁਕ ਤਪ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ? ਆਦਿ ਆਦਿ ਉਪਾਅ ਲੱਭਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਵੱਖ-2 ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਅਮੁੱਕ ਕਾਮਨਾ ਲਈ ਅਮੁੱਕ ਉਪਾਅ। ੦ ਪ੍ਰਪਦ੍ਯੰਤੇ ਅਨ੍ਯ ਦੇਵਤਾਹ – ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਧੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਉਪਾਵਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ। ੦ ਅਨ੍ਯ ਦੇਵਤਾਹ ਦੇ ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੇਵਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭਗਵਤ ਸਰੂਪ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ – ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਵੱਖਰੀ ਸੱਤਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤ ਵਾਲਾ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਫਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ (7.23) ਜੇ ਉਹ ਦੇਵਤਾਵਾਂ ਦੀ ਅਲੱਗ ਸੱਤਾ ਨਾ ਮੰਨਕੇ, ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲਵੇ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਫਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਤਾਂ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਮਨਾ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਪਰਵੱਸਤਾ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਸੰਸਾਰਕ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਧਕ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਇੱਛਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਗਿਆਨ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਉਪਾਸਨਾ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚਿੰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਵਾਸੋਦੇਵ ਹੈ। ਫੇਰ ਹੋਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਕਿਉਂ ? ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਹੈ, ਉਹ ਚੌਕੀਦਾਰ ਜਾਂ ਨਿਗਰਾਨ ਅਫ਼ਸਰ ਦੀ ਚਾਪਲੋਸੀ ਕਿਉਂ ਕਰੇ ? ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਪਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਦੀ ਸਹੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਬੇਸਮਝੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ, ਉਹ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਕੇਵਲ ਸੰਸਾਰਕ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

7.21 ਸ਼ਲੋਕ :

यः यः याम् याम् तनुम् भक्तः, श्रद्धया अर्च्-इतुम् इच्छति। तस्य तस्य अ-चलाम् श्रद्धाम्, ताम् एव वि-दधामि अहम्॥

ਯਹ ਯਹ ਯਾਮ੍ ਯਾਮ੍ ਤਨਮ੍ ਭਕਤਹ ਸ਼ਰ੍ਧਯਾ ਅਰ੍ਚਇਤੁਮ ਇੱਛਤਿ।

ਤੱਸ੍ਯ ਤੱਸ੍ਯ ਅਚਲਾਮ੍ ਸ਼੍ਰਧਾਮ੍ ਤਾਮ੍ ਏਵ ਵਿ-ਦਧਾਮਿ ਅਹਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯਹ ਯਹ : ਕੌਣ ਜੋ ਜੋ। ਯਾਮ੍ ਯਾਮ੍ : ਕਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ। ਤਨਮ੍ : ਰੂਪ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ। ਭਗਤਹ : ਭਗਤ ਸ਼ਰਧਾਲੂ। ਸ਼ਰ੍ਧਯਾ : ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ। ਅਰ੍ਚਇਤੁਮ : ਪੂਜਾ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਨੀ। ਇੱਛਤਿ : ਇੱਛਾ। ਤਸ੍ਯ ਤਸ੍ਯ : ਉਸ ਦਾ। ਅਚਲਾਮ੍ : ਪਰਪਕਤਾ। ਸ਼੍ਰਧਾਮ੍ : ਸ਼ਰਧਾ। ਤਾਮ੍ : ਉਸ ਦਾ। ਏਵ : ਸੱਚਮੁੱਚ। ਵਿਦਯਾਮਿ : ਦੇਣਾ। ਅਹਮ੍ : ਮੈਂ।

੦ ਸ਼ਲੋਕ ਅਰਥ :- ਜੋ ਜੋ ਸੱਚਾ ਭਗਤ, ਜਿਸ ਜਿਸ ਦੇਵਤਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾ ਪੂਰਵਕ ਪੂਜਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਭਗਤ ਦੀ ਦੇਵਤਾ ਸੰਬੰਧੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸਥਿਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ਯਹ ਯਹ ਯਾਮ੍ ਯਾਮ੍ ਤਨੁਮ੍ ਭਕ੍ਤਹ – ... ਤਾਮ੍ ਏਵ ਵਿਦਧਾਮਿ ਅਹਮ੍ = ਜਿਹੜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਦੇਵਤੇ ਦਾ ਭਗਤ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਰਧਾ ਪੂਰਵਕ ਪੂਜਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਉਸ ਦੇਵਤੇ ਪ੍ਰਤਿ ਮੈਂ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਵੱਲ ਲੱਗਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਲੱਗ ਜਾਣ, ਅਜਿਹਾ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨਾਲ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਕਾਮਨਾ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਜਿਹੜੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰੇਮ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣਾ ਕਲਿਆਣ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤਿ ਦ੍ਰਿੜ ਕਿਵੇਂ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ ? ਅਰਥਾਤ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਦਾ ਸੁਹਿਰਦ ਹਾਂ। (5.21) ਜੇ ਮੈਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿ ਸੁਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾ ਲਵਾਂ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸਾਰਥਕਤਾ, ਹੀ ਕਿੱਥੇ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ ? ਨਾ ਇਹ ਕੋਈ ਗੱਲ ਹੈ ? ਮੈਂ ਇਸ ਸਵਾਰਥਪਰਤਾ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਕੇ ਅਜਿਹਾ ਸੁਭਾਅ ਸਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਪੱਖਪਾਤ ਕਰਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਪੂਜਾ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿੱਚ

ਹੀ ਨਾ ਲੱਗਿਆ ਰਹੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰਾਧੀਨ ਨਾ ਬਣਾਵੇ। ੦ ਜੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਤੋਂ ਹਟਾਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਭਾਵ ਰੱਖਾਂਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਅਸ਼ਰਧਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਜੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਲਾਉਣ ਦਾ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਰੱਖਾਂਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਹੋਣਗੇ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਇਸ ਵਰਤਾਓ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖਿੱਚੇ ਜਾਣਗੇ। ੦ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਯੋਗ ਤੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਪ੍ਰਭੂ ਹੋਣ ਦਾ ਇਹੋ ਵੱਡਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਕੋਈ ਬੰਦਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਭਗਤ ਹੀ ਬਣਕੇ ਰਹੇ। ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਆਪਣੀ ਮਨੋਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਵਤਾ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਇੱਕ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁੱਝ ਕਰਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀ, ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ, ਮਹਾਨ-ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਸਰਬੋਤਮ ਦੈਵੀ-ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੱਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਿਲਦਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਰਚੇਤਾ, ਪਾਲਣ ਹਾਰ ਤੇ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰੀ-ਜੀਵ, ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਰੱਸਵਤੀ-ਬੰਦਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੌਲਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਲਕਸ਼ਮੀ ਪੂਜਾ, ਖੂਬਸੂਰਤ ਪਤਨੀ ਲਈ ਓਮਾ (ਸੁਪਤਨੀ ਸ਼ਿਵਜੀ) ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਬੱਚੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੰਛੀਆਂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਦੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਖਾ ਕੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਹੋ ਹਾਲ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ-2 ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਹਰਬਾਨ ਦਿਆਲੂ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਨਾ ਸਾੜੇ ਦੀ ਅੱਗ ਹੈ, ਨਾ ਨਫ਼ਰਤ ਹੈ, ਏਸੇ ਲਈ ਉਹ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਅਕੀਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਅਰਾਧਨਾ, ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਲਈ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਮਾਰਗ ਵੀ ਬਣ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਇਹੋ ਸਾਧਨ ਤਾਂ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਕੇਵਲ ਪਿਆਰ ਸੰਵੇਦਨਾ, ਭਾਵਨਾ, ਸ਼ਾਂਤੀ, ਮਿਲਵਰਤਨ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਸੇਵਾ, ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਵਰਦਾਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਉਪਾਸਨਾ ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਇਹੋ ਹਨ ਕਿ ਇੰਜ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਕਦੇ ਵੀ ਦੁਸ਼ਟ, ਬੇਈਮਾਨ, ਪਾਪੀ ਤੇ ਨਿਰਦਈ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੱਕ ਸੱਚ ਨੇਕੀ ਦਿਆਲਤਾ, ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਸ਼ੁਭ-ਇੱਛਾ, ਮਾਨਵੀ-ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਪੁੰਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤ ਜੇ ਸੱਚੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਮਨ ਤੋਂ ਭਗਤ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਉਪਾਸਕ ਹੈ, ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਡਾਕੂ ਚੋਰ ਲੁਟੇਰਾ ਕਾਤਲ, ਆਤੰਕਵਾਦੀ ਜੰਗਜੂ ਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਬਣੇਗਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤ, ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਦ੍ਰਿੜ ਸੰਕਲਪ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਉਤਸ਼ਾਹੀ, ਪਰਪਕ ਜੀਵੰਤ, ਸੂਰਮਾ ਬਹਾਦਰ ਯੋਧਾ, ਹੱਕ ਸੱਚ ਲਈ ਲੜਨ ਵਾਲਾ, ਕੋਮਲ ਚਿੱਤ, ਵਿਅਕਤੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕੋਮਲਤਾ ਸੰਵੇਦਨਾ, ਨੇਕ ਭਾਵਨਾ, ਵਿਆਕੁਲਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਉਹ ਸੱਚ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਹੱਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜੂਝਦਾ ਹੈ। ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਡਟਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਾਲਮ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਿੱਡਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤ ਹੀ ਦੇਸ਼-ਸੇਵਕ, ਸਮਾਜ-ਸੁਧਾਰਕ ਸ਼ਹੀਦ ਯੋਧੇ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਕਾਮੇ ਕਲਾਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

7.22 ਸ਼ਲੋਕ :

सः तया श्रद्धया युज्-तः, तस्य आ-राधनम् ईह-अते। लभ्-अते च ततः कामान्, मया एव वि-हि-तान् हि तान्॥

ਸਹ ਤਯਾ ਸ਼ਰ੍ਧਾਯ ਯੁਜ੍ਤਹ, ਤਸ੍ਯਆ-ਰਾਧਨਮ੍ ਇਹ ਅਤੇ।
ਲਭ੍ ਅਤੇ ਚ ਤਤਹ ਕਾਮਾਨ੍, ਮਯਾ ਏਵ ਵਿਹਿਤਾਨ੍ਹਿ ਤਾਨ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸਹ : ਉਹ। ਤਯਾ : ਉਸ ਨਾਲ। ਸ਼ਰ੍ਧਾਯ : ਸ਼ਰਧਾ ਭਰੋਸਾ। ਯੁਜ੍ਤਹ : ਭੇਟਾ ਕਰਨਾ, ਦਾਨ ਦੇਣਾ। ਤਸ੍ਯਆ : ਉਸ ਦਾ। ਰਾਧਨਮ੍ : ਪੂਜਾ। ਈਹਅਤੇ : ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨਾ, ਲੱਭਣਾ। ਲਭੁਅਤੇ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ। ਚ : ਅਤੇ। ਤਤਹ : ਤੋਂ। ਕਾਮਾਨ੍ : ਇੱਛਾਵਾਂ। ਮਯਾ : ਰਾਹੀਂ ਤੋਂ। ਏਵ : ਇਕੱਲਾ। ਵਿਹਿਤਾਨ੍ : ਨਿਰਧਾਰਿਤ। ਹਿ : ਲਈ। ਤਾਨ੍ : ਉਹ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- 'ਭਗਤ (ਉਹ) ਉਸ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇਵਤਾ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇਵਤਾ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇੱਛਤ ਭੋਗਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।'

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ਸਹ ਤਯਾ ਸ਼ਰ੍ਧਯਾ ਯੁਜ੍ ਤਹ...... ਮਯਾ ਏਵ ਵਿਹਿ ਤਾਨ੍ ਹਿ ਤਾਨ੍ = ੦ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਦ੍ਰਿੜ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਸੰਪਨ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਦੇਵਤਾ ਦੀ ਆਰਾਧਨਾ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇਵਤਾ ਤੋਂ ਜਿਸ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਆਸ਼ਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਕਾਮਨਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਾਮਨਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਮੇਰੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੇਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਬਣਾਏ ਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੀਮਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਵਤੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਸੀਮਾ ਅਨੁਸਾਰ, ਕਾਰਜ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਐਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਉਪਾਸਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਆਪਣੀ ਉਪਾਸਨਾ ਦਾ ਫਲ ਭੋਗਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਕੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਆਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। (8.16) ੦ ਏਥੇ ਮਯਾ ਏਵ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁੱਝ ਸੰਚਾਲਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰਾ ਮੇਰਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਬਣਾਏ ਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਇਸ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਹੀ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਪ੍ਰਭੂ ਕਿਰਪਾ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਾ ਆਪਣੇ ਭਗਤ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੀਵ ਇਹ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਕਾਇਨਾਤ ਤੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹੈ। ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਲੀਲਾ, ਪ੍ਰਭੂ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਦੀ ਹਾਲਤ ਉਸ ਮੰਗਤੇ ਵਰਗੀ ਹੈ, ਜੋ ਭੀਖ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅਮੀਰ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਖੂਹ, ਤਲਾਬ, ਨਦੀ, ਨਾਲੇ, ਦਰਿਆ, ਪਾਣੀ ਦੇ ਸਰੋਤ ਹਨ। ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸਰੋਤ ਮੀਂਹ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪਹਿਲੇ ਪਾਣੀ ਸਰੋਤ ਬੇਅਰਥ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਭੂ ਹੈ। ਛੋਟੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਇਹ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸਾਡੇ ਲਈ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਤਪੱਸਵੀ ਸੰਤ ਗੁਣੀ ਸਾਧਕ ਤਿਆਗੀ ਪੁਰਸ਼

– ਸੰਸਾਰੀ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਅੱਗੇ ਕਦੇ ਵੀ ਬੇਨਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਇਹ ਲੋਕ (ਸੰਤ) ਸੰਤੁਸ਼ਟ, ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਤਾਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰੋਹਬ ਦਬਾਅ ਵਿਖਾਵਾ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਬੋਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

7.23 ਸ਼ਲੋਕ :

अन्त-वत् तु फलम् तेषाम्, तत् भ्रव-अति अल्प-मेधसाम्। देवान् देव-यज: या-अन्ति, मद्-भक्त: या-अन्ति माम् अपि॥

ਅੰਤਵਤ੍ ਤੁ ਫਲਮ੍ ਤੇਸ਼ਾਮ੍, ਤਤ ਭਵ੍ਅਤਿ ਅਲ੍ਪ ਮੇਘਾਸਾਮ੍।
ਦੇਵਾਨ੍ ਦੇਵਯਜਹ ਯਾਅਨ੍ਤਿ, ਮਦ੍ ਭਕ੍ਤਾਹ ਯਾਅਨ੍ਤਿ ਮਾਮ੍ ਅਪਿ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅੰਤਵਤ੍ਤੁ : ਸੀਮਤ, ਅਸਥਾਈ। ਫਲਮ੍ ਤੇਸ਼ਾਮ੍ : ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਲ। ਤਤ : ਉਹ। ਭਵ੍ਅਤਿ : ਹੈ। ਅਲ੍ਪਮੇਘਸਾਮ੍ : ਉਹ ਜਾਂ ਛੋਟੀ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਦੇਵਾਨ : ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ। ਦੇਵਯਜਹ : ਪੁਜਾਰੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ। ਯਾਅਨ੍ਤਿ : ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਦ੍ਭਕ੍ਤਾਹ : ਮੇਰੇ ਭਗਤ, ਸ਼ਰਧਾਲੂ। ਯਾਅਨ੍ਤਿ : ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਮ੍ : ਮੈਨੂੰ। ਆਪਿ : ਭੀ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਛੋਟੀ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਜਿਹੜੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਪੂਜਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜੋ ਮੇਰੇ ਭਗਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹੋ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਅੰਤ ਵਤ੍ ਤੁ ਫਲਮ੍ ਤੇਸ਼ਾਮ੍ – ਤਤ੍ ਭਵ੍ ਅਤਿ ਅਲ੍ਪ ਮੇਘਸਾਮ੍ = ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਲਪ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਤਵਾਲ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਫਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਪਾਸਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਹੀ ਕਾਮਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਉਪਾਸਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਉਪਾਸਕ ਭਗਵਾਨ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਾ ਸਮਝਣ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ੦ ਤਤ੍ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਫਲ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਵਿਧਾਨ ਕੀਤਾ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਾਮਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਅਲ੍ਪਮੇਘ ਸਾਮ੍ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮ ਤਾਂ ਵੱਖਰੇ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਧਾਰਨ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਵਿਧੀਆਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਕਰਨੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਫਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫਲ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੇ ਕੋਈ ਮੇਰੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਵਧੇਰੇ ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਫਲ ਅਸੀਮ ਅਨੰਤ ਤੇ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ੦ ਦੇਵਾਨ੍ ਦੇਵਯਜਹ ਯਾਅੰਤਿ – ਮਦ੍ ਭਕ੍ਤਾਹ ਯਾ ਅੰਤਿ ਮਾਮ੍ ਅਪਿ – ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਪੂਜਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਮੇਰਾ ਪੂਜਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਪਿ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਮੇਰੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰਤੀ ਭੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ' ਮੇਰੇ ਭਗਤ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣ – ਇਹ ਨਿਯਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਉੱਚਿਤ ਸਮਝੇ ਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਦੇਣ, ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਿੱਤ ਹੋਵੇ ਪੂਰੀ ਵੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਦੀਵੀ ਹੈ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਅਸਥਾਈ ਹੈ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਮੁੜ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਆਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਵੱਖ-2 ਵਿਚਾਰ ਹਨ। ਇੱਕ ਵਿਚਾਰ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਪੂਜਕ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਖ ਧਰਤੀਆਂ 'ਤੇ ਹੀ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਇੰਦਰ ਦੇਵਤਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇੰਦਰ ਲੋਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਉਹੋ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂਤੱਵ-ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਧੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਇਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਅੰਗ ਹੀ ਤਾਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਪਰ ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਪਾਸਕ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਪਰ ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਪਾਸਕ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਖਾਣ ਨੂੰ ਪੁੱਟਣ ਸਮੇਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਮਿਹਨਤ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਖਾਣ ਪੁੱਟਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਲੋੜ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਇਲਾ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੋਨਾ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹੀਰੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ-2 ਲੋੜ ਦੀ ਕੀਮਤੀ ਵਸਤੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਹਰ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬੁੱਧੀਹੀਣ ਵਿਅਕਤੀ ਉਹ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਸਦੀਵੀ ਆਂਤਰਿਕ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਸੰਸਾਰੀ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉੱਪਰ ਮਿਲੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸੰਸਾਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤਾਂ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਸਦੀਵੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਖੁਸ਼ੀ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ-ਬਖਸ਼ਸ਼ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

7.24 ਸ਼ਲੋਕ :

अ-वि-अक्तम् वि-अक्तिम् आ-पद्-तम्, मन्-य-अन्ते माम् अ-बुद्धय:।
परम् भावम् अ-जानन्त:, मम अ-वि-अयम् अन्-उत्तमम्॥

ਅਵਿਅਕ੍ਤਮ੍ ਵਿਅਕ੍ਤੁਮ੍ ਆਪਦ੍ਤਮ੍, ਮਨ੍ਯ ਅੰਤੇ ਮਾਮ੍ ਆ ਬੁਧਯਹ।
ਪਰਮ੍ ਭਾਵਮ੍ ਅ ਜਾਨੰਤਹ, ਮਮ ਅਵਿਅਯਮ੍ ਅਨ੍ ਉੱਤਮਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਵਿਕ੍ਤਮ੍ : ਅਪ੍ਰਤੱਖ। ਵਿਅਕ੍ਤਮ੍ : ਵਿਅਕਤੱਤਵ। ਆਪਦ੍ਤਮ੍ : ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇਹਨ। ਮਨ੍ਯਅੰਤੇ : ਸੋਚਦੇ ਹਨ। ਮਾਮ੍ : ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ। ਆ-ਬੁਧਯਹ : ਘੱਟ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਲੋਕ। ਪਰਮ੍ : ਪਰਮ, ਵੱਡੀ, ਮਹਾਨ। ਭਾਵਮ੍ : ਸਥਿਤੀ ਅਵੱਸਥਾ ਕਿਸੇ ਜੀਵ ਦੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ। ਅਜਾਨੰਤਹ : ਜੋ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ। ਮਮ ਅਵਿਅਯਮ੍ : ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧੀਆ, ਯੋਗ ਸਿਆਣੇ ਚਤੁਰ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਬੁੱਧੀਹੀਣ ਵਿਅਕਤੀ ਮੇਰੇ ਸਰਬਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਪਰਮ ਭਾਵ ਨੂੰ ਨਾ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ, ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਲ ਰੂਪ ਅਬਦਲ ਹੈ, ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਤੇ ਦੈਵੀ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਅਵਿਅਕ੍ਤਮ੍ ਵਿਅਕਤਮ੍ ਆਪਦ੍ਤਮ੍...... ਮਮ ਅਵਿਅਯਮ੍ ਅਨੁਉਤਮਮ੍ = ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਨਿਰਬੁੱਧ

ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾ ਭਗਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਸਮਝ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਵਾਂਗ ਜਨਮ ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਮੇਰਾ ਜੋ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਉਹ ਸਦਾ ਇਕ ਰੂਪ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਪਵਿੱਤਰ ਨਿਰਮਲ ਪਰਿਪੂਰਣ ਹੈ। ਹਰ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵਸਤੂ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਸੰਪੂਰਣ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਮੇਰਾ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ। ਮੇਰਾ ਜੋ ਅਵਤਾਰ ਲੈਣ ਦਾ ਤੱਤਵ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਸਾਧਾਰਣ ਮਨੁੱਖ ਮੰਨਕੇ ਮੇਰੀ ਉਪਾਸਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਕਾਮਨਾ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ ਨਾ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕੋਈ ਵੀ। ਨਾ ਕਾਮਨਾ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਰਹੇਗੀ। ਕਾਮਨਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸੱਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਬੁੱਧੀਹੀਣਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਉਤਪਤੀ ਵਿਨਾਸ਼ਸ਼ੀਲ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਬੁੱਧੀ ਰਹਿਤ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਮੂਡਤਾ ਹੈ। ੦ ਬੁੱਧੀ ਰਹਿਤਪਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਉਹ ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰਾ ਭਜਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਹੀ ਸਰਬ ਉੱਤਮ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ੦ ਅਲਪ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਮਰਤਾ ਸਰਲਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਘੱਟ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ, ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਦੇਵਤਾ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ, ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। (ਵੇਖੋ ਗੀਤਾ ਸ਼ਲੋਕ 16.14, 15) ੦ ਪਰਮ ਭਾਵ੍ਮ ਅਜਾਨੰਤਹ – ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਮੈਂ ਅਜੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ, ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ, ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਈਸ਼ਵਰ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ, ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਕਰਕੇ ਯੋਗ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੁੱਧੀ ਹੀਣ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ। ੦ ਅਨ੍ ਉੱਤਮਮ੍ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਪੰਦਰਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਨੂੰ ਖਰ ਤੋਂ ਅਤੀਤ ਤੇ ਅੱਖਰ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਅਜਿਹੇ ਮੇਰੇ ਅਨਉੱਤਮ ਭਾਵ ਨੂੰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ। 7.24 ਸ਼ਲੋਕ ਦਾ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ, 'ਜਿਹੜੇ ਸਦਾ ਨਿਰਾਕਾਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮੈਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨਿਰਬੁੱਧ ਹਨ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਅਵ੍ਯਕ੍ਤ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਤੇ ਨਿਰਾਕਾਰ ਰੂਪ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ।" ਕਈ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, 'ਮੈਂ ਅਵਤਾਰ ਲੈ ਕੇ ਤੇਰਾ ਸਾਰਥੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ। ਇੰਜ ਮੈਨੂੰ ਨਿਰਾਕਾਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਇਹ ਨਿਰਬੁੱਧੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਰਵ ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਭਾਵ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ।" ੦ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਜਲ ਤੇਜ ਆਦਿ ਜੋ ਮਹਾਭੂਤ ਹਨ ਜੋ ਵਿਨਾਸ਼ੀ ਵਿਕਾਰੀ ਹਨ। ਉਹ ਵੀ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। 1. ਸਥੂਲ ਤੇ 2. ਸੂਖ਼ਮ। ਸਥੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਸਾਕਾਰ ਹੈ ਤੇ ਪਰਮਾਣੂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੈ। ਜਲ ਬਰਫ਼ ਬੂੰਦਾਂ ਬੱਦਲ ਤੇ ਭਾਵ ਰੂਪ ਤੋਂ ਸਾਕਾਰ ਹੈ ਤੇ ਪਰਮਾਣੂ ਰੂਪ ਤੋਂ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੈ। ਤੇਜ਼ (ਅਗਨੀ ਤੱਤਵ) ਕਾਠ ਤੇ ਦੀਆ ਸਲਾਈ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੈ ਤੇ ਪਰ-ਜਵੱਲਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਾਕਾਰ ਹੈ। ਭੌਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ, ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਸਾਕਾਰ ਹੋਣ ਨਾਲ ਨਿਰਾਕਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ ਤੇ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸਾਕਾਰ ਵਿੱਚ ਨਾ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਾਕਾਰ ਤੇ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ? ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਾਕਾਰ ਵੀ ਹਨ ਤੇ ਨਿਰਾਕਾਰ ਭੀ ਹਨ। ਸੁਰਗੁਣ ਭੀ ਹਨ ਤੇ ਨਿਰਗੁਣ ਵੀ ਹਨ। ਗੀਤਾ ਸਾਕਾਰ ਨਿਰਾਕਾਰ, ਸੁਰਗੁਣ ਨਿਰਗੁਣ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜਿਵੇਂ ਲੱਖਾਂ ਪਤੀ ਕਦੇ ਮਜ਼ਾਕ ਵਿੱਚ ਪਾਟੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਲਵੇ, ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਭਿਖਾਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਣ ਗ਼ਰੀਬ ਆਦਮੀ ਸਮਝ ਲਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਭਿਖਾਰੀ ਦੀ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਾਡੀ ਗ਼ਲਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਪ੍ਰਭੂ ਸਰੂਪ ਕਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਬਣ ਕੇ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਬਿਰਾਟ ਪਰ ਚੰਚਲ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲਾ ਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਹਰ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਆਪ ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਵੀ ਦਿੱਖ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਪਰਮ ਪ੍ਰਭੂਤੱਵ ਵਿੱਚ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

7.25 ਸ਼ਲੋਕ :

न अहम् प्रकाश: सर्वस्य, योग-माया-सम्-आ-वृत:। मुह्-त: अयम् न अभि-जा-नीति, लोक: माम् अ-जम् अ-व्ययम्॥

ਨ ਅਹਮ੍ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਹ ਸਰ੍ਵਸ੍ਯ, ਯੋਗ ਮਾਇਆ ਸਮ੍ਆ ਵ੍ਰਤਹ।

ਮੁਹ੍ਤਹ ਅਯਮ੍ ਨ ਅਭਿਜਾ ਨੋਤਿ, ਲੋਕਹ ਮਾਮ੍ ਅਜਮ੍ ਅਵ੍ਯਯਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਨ : ਨਹੀਂ। ਅਹਮ੍ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਹ : ਮੈਂ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ। ਸਰ੍ਵਸ੍ਯ : ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ। ਯੋਗ ਮਾਇਆ ਸਮ੍ਆ ਵ੍ਰਤਹ : ਯੋਗ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪਰਦੇ ਰਾਹੀਂ। ਮੁਹਤਹ : ਛੱਲ ਦੇਣਾ, ਧੋਖਾ ਕਰਨਾ। ਅਯਮ੍ : ਇਹ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਅਭਿਜਾ ਨਾਤਿ : ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਹ : ਲੋਕ, ਸੰਸਾਰ। ਮਾਮ੍ : ਮੈਂ। ਆਜਮ੍ : ਜੋ ਨਾਸ਼ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਮੈਂ ਸਾਰਿਆਂ ਅੱਗੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਯੋਗ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪਰਦੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਢਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਛਲ ਕਪਟੀ ਸੰਸਾਰ ਨਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜਨਮ ਰਹਿਤ ਹਾਂ, ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਬਦਲਦਾ ਹਾਂ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਮੁਹਤਹ ਅਯਮ੍ਨ ਅਭਿ ਜਾ ਨੋਤਿ, ਲੋਕਹ ਮਾਮ੍ ਅਜਮ੍ ਅਵ੍ਯਯਮ੍ = ਮੈਂ ਅੱਜ ਤੇ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹਾਂ – ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਹਾਂ ਪਰ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਅਤੇ ਧਾਰਣ ਹੋਣ ਦੀ ਲੀਲ੍ਹਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਦਾ ਹਾਂ। ਤਦ ਅਜ (ਜੋ ਜਨਮ ਨਾ ਲਵੇ) ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਮੈਂ ਅਵਤਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਵ੍ਯ ਯਾਤ੍ਮਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਮੈਂ ਅੰਤ ਧਾਰਣ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਭਗਵਾਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਛਿਪ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਨੇਤਰਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਮੈਂ ਪਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਦੇ ਛਿਪ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਅਸਮ੍ ਮੂਡ ਹਨ ਗੀਤਾ (10.03, 15.19) ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਮੈਨੂੰ ਸਾਧਾਰਣ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਵਾਂਗ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਵੀ ਕਾਰਨ ਕਿ ਇਸ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਭਗਵਾਨ, ਦੇ ਨਾਲ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾਪਨ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਇਸ ਨੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ, ਕਿ 'ਇਹ ਸਰੀਰ ਹੀ ਮੈਂ ਹਾਂ। ਇਹ ਸਰੀਰ ਮੇਰਾ ਹੈ।' ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਰਦਾ ਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਜਨਮ ਮਰਨ

ਵਾਲੇ ਸਮਝਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ੦ ਨਾ ਹੀ ਮੂਰਖ ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਅਜਯ ਤੇ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। 1. ਯੋਗ ਮਾਇਆ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਛਿਪੇ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ 2. ਦੂਜੇ ਆਪਣੀ ਮੂਡਤਾ ਕਰਕੇ। ੦ ਭਗਵਾਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਜਾਣਨਾ ਦਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ੦ ਜਾਂ ਜੇ ਕੋਈ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ੦ ਨ ਅਹਮ੍ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਹ ਸਰ੍ਵਸ੍ਯ ਯੋਗ ਮਾਯਾ ਸਮ੍ ਆਵ੍ਰਤਹ – ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ – ਭਾਵ ਉਸ ਮੂਡ ਸਮੁਦਾਇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੈਂ ਭਗਵਾਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਨਾ ਅਜਯ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਨਮ ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਯੋਗ ਮਾਇਆ ਵਿੱਚ ਛਿਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਵਰਗਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਅੱਜ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਤੇ ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦਾ ਈਸ਼ਵਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਹਨ – ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਯੋਗ ਮਾਇਆ ਵਿਚਿੱਤਰ ਹੈ। ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ, ਅਲੌਕਿਕ ਹੈ, ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਜਿਹਾ ਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਉਹ ਯੋਗ ਮਾਇਆ ਸਮਾਵ੍ਰਤ (ਯੋਗ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪਰਦੇ ਰਾਹੀਂ) ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜਦੋਂ ਜਾਦੂਗਰ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਜਾਦੂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਉੱਪਰ ਐਨਾ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਛਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਜਾਦੂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਜਾਦੂਗਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਤੇ ਜਾਦੂ ਦੀ ਕਲਾ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ, ਇਹ ਸਭ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਜਾਦੂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਵੀ ਜਾਦੂਗਰ ਵਾਂਗ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜਾਦੂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਏਸ ਜਾਦੂ ਨੂੰ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜੀਵ ਮੂਕ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਾਂਗ ਏਸ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜਾਦੂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਵੇਖ ਅਚੰਭਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਬੱਦਲੀ ਦਾ ਟੋਟਾ ਢਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਇਹੋ ਬੱਦਲੀ ਦਾ ਟੋਟਾ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਬੱਦਲੀ ਦੇ ਟੋਟੇ ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਨੇ ਹੀ ਸਿਰਜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੱਦਲ ਜਿਵੇਂ ਯੋਗ ਮਾਇਆ ਹੋਵੇ, ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਢਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ, ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਯੋਗ ਮਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨਾ ਕੋਈ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਨਾ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਈਸ਼ਵਰ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਲ ਯੋਗਾ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪਰਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਅਖੰਡ ਚਿੱਤ ਆਨੰਦ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਛੁਪਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਹਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। (ਇਹ) ਈਸ਼ਵਰ ਸਰਬਜਣਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

7.26 ਸ਼ਲੋਕ :

वेद्–अ अहम् सम्–अति–इ–तानि, वर्त–मानानि च अर्जुन। भव्–इष्याणि च भू–तानि, माम् तु वेद न क:–चन॥

ਵੇਦ੍ ਆ ਅਹਮ੍ ਸਮ੍ਅਤਿਇ ਤਾਨਿ, ਵਰ੍ਤ ਮਾਨਾਨਿ ਚ ਅਰ੍ਜੁਨ।
ਭਵ੍ ਇਸ਼੍ਯਾਣਿ ਚ ਭੂਤਾਨਿ, ਮਾਮ੍ ਤੁ ਵੇਦ ਨ ਕਹਚਨ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਵੇਦ੍ਆ : ਵੇਦ। ਅਹਮ੍ : ਮੈਂ। ਸਮ੍ਅਤਿਇਤਾਨਿ : ਭੂਤਕਾਲ ਵਿੱਚ। ਵ੍ਰਤ੍ਮਾਨਾਨਿ : ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ। ਚ : ਅਤੇ। ਅਰ੍ਜੁਨ : ਹੇ ਅਰਜਨ। ਭਵ ਇਸ਼੍ ਬਾਨਿ : ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ। ਚ : ਅਤੇ। ਭੂਤਾਨਿ : ਜੀਵ। ਮਾਮ੍ : ਮੈਨੂੰ। ਤੁ : ਸੱਚਮੁੱਚ। ਵੇਦ : ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਕਹਚਨ : ਕੋਈ ਇੱਕ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਅਰਜਨ! ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਜੋ ਭੂਤਕਾਲ ਵਿੱਚ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਜੋ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਜੀ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਭਵਿੱਖ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਆਉਣਗੇ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਵੇਦ੍ਅ ਅਹਮ੍ ਸਮ੍ਅਤਿ ਇਤਾਨਿ...... ਮਾਮ੍ ਤੁ ਵੇਦ ਨ ਕਹਚਨ = ਏਥੇ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਭੂਤ ਵਰਤਮਾਨ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਪਰ ਆਪਣੇ ਲਈ 'ਅਹੰਵੇਦ' ਪਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੇਵਲ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਭੂਤ ਭਵਿੱਖ ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ – ਇਹ ਤਿੰਨ ਕਾਲ ਵਰਤਮਾਨ ਹੀ ਹੈ। ਅੰਤਹ ਭੂਤਕਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੋਣ ਜਾਂ ਭਵਿੱਖ ਕਾਲ ਦੇ ਜਾਂ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਦੇ – ਭਗਵਾਨ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਤਿੰਨ ਕਾਲ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਲਈ ਹਨ, ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ। ਜਿਵੇਂ ਸਿਨੇਮਾ ਦੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਕੇਵਲ ਵਰਤਮਾਨ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਕਾਲ ਹਨ ਪਰ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੁੱਝ ਵਰਤਮਾਨ ਹੀ ਹੈ। ੦ ਤਿੰਨਾਂ ਕਾਲਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਨਿਤ੍ਯ ਨਿਰੰਤਰ ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ੦ ਮਾਮ੍ ਤੁ ਵੇਦ ਨ ਕਹਚਨ – ਮੂੜ ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਮੈਂ ਸਭ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਜਿਵੇਂ ਬਾਂਸ ਦੀ ਚਿਕ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉੱਪਰ ਲਾ ਦੇਣ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਬੈਠੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਜੋ ਸਾਹਮਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸਾਫ਼ ਦੇਖ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹਾ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਅੰਦਰਲੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਗ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਚਿਕ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਵ੍ਰਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਮੂੜ ਲੋਕ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ, ਪਰ ਭਗਵਾਨ ਸਭ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਕਲਿਆਣ ਏਸ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕਰ ਲਵੇ ਜਾਂ ਆਪਣਾ ਪਤਨ ਕਰ ਲਵੇ। (ਗੀਤਾ 7.27 , 8.06) ਉਸ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਜਾਂ ਪਤਨ ਭਗਵਾਨ ਆਪ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਮਨੁੱਖ ਆਪ ਕਰਦਾ ਹੈ। (11.33) ਭਗਵਾਨ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ, 'ਮੇਰੇ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਾਰੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਨਿਮਿਤ ਮਾਤਰ ਬਣ ਜਾ। ਭਗਵਾਨ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰ (ਯਤਨ ਤਾਂ ਕਰ), ਨਿਮਿਤ ਮਾਤਰ ਉਪਰਾਲਾ ਤਾਂ ਕਰ, ਮੇਰੀ ਕਿਰਪਾ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹੈ। ਜੋ ਆਪਣਾ ਆਪ ਕਲਿਆਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ – ਉਹ ਤਾਂ ਇੰਜ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਹੱਤਿਆ ਆਪ ਕਰਦਾ ਹੈ।' (11.20) ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸਮਾਨ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਪਰਿਪੂਰਣ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਹੱਤਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਉਹ ਪਰਮ ਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। (13.28) ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ, ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਮਰੱਥ ਹੈ, ਸਮਝ ਆਦਿ ਪੂਰੀ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ ਹੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਈਸ਼ਵਰ ਹੀ ਮਾਇਆ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਮਾਇਆ ਉੱਪਰ ਪੂਰਣ ਨਿਯੰਤਰਣ ਹੈ। ਕੋਈ ਜੀਵ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਫਿਰ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਾਇਆ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਵੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਹੈ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਤੇ ਕਿਸਮਤ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਹੁਣ ਦੇ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਜੀਵ – ਉਸ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਹਨ।

ਪਰੰਤੂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਤਮਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧੀ ਵੀ ਜਾਣਨ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀਆਂ। ਫਿਰ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਕੀਕਰ ਜਾਣ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਪਾਸਕ ਲੋਕ ਇਸ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ, ਉਹ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਨਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਹੀ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਪਰਮ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਮਾਇਆ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

7.27 ਸ਼ਲੋਕ :

इच्छा-द्वेष-सम्-उद्-स्थेन, द्वन्द्व-मोहेन भारत। सर्व-भूतानि सम्-मेहम्, सर्गे या-अन्ति परम्-तप॥

ਇੱਛਾ ਦ੍ਵੇਸ਼ ਸਮੁ ਉਦੁ ਸ੍ਥੇਨ, ਦਵੰਦ ਮੋਹੇਨ ਭਾਰਤ।

ਸਰ੍ਵ ਭੂਤਾਨਿ ਸਮੁ ਮੋਹਮੁ, ਸਰਗੇ ਯਾਆਨ੍ਤਿ ਪਰਮੁ ਤਪੁ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਇੱਛਾ ਦ੍ਵੇਸ਼ ਸਮੁ ਉਦੁ ਸਥੇਨ : ਇੱਛਾਵਾਂ ਨਫ਼ਰਤ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਦ੍ਵੇਸ਼ : ਨਫ਼ਰਤ। ਸਮੁਉਦ੍ਸ੍ਥੇਨ : ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਦਵੰਦ : ਦੋਚਿਤੀ। ਮੋਹੇਨ : ਕਾਬੂ ਪਾਉਣਾ। ਭਾਰਤ : ਹੇ ਭਾਰਤ। ਸਰ੍ਵ ਭੂਤਾਨਿ : ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਜੋ ਸਰੀਰ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਮੁ ਮੋਹਮੁ : ਮਾਇਆ ਵਿੱਚ। ਸਰ੍ਗੇ : ਰਚਨਾ ਅੰਦਰ। ਯਾਆਨ੍ਤਿ : ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰਮੁਤਪ : ਹੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲੇ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਭਾਰਤ ਵੰਸ਼ੀ! ਹੇ ਪਰਮਤਪੀ! ਇੱਛਾ ਅਤੇ ਦਵੇਸ਼ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸੁੱਖ ਦੁੱਖ ਆਦਿ ਤੋਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਨਮ ਤੋਂ ਮਾਇਆ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਇੱਛਾ ਦਵੇਸ਼ ਸਮੁ ਓਦੁ ਸਥੇਨ - ਦਵੰਦ ਮੋਹੇਨ ਭਾਰਤ, ਸਰ੍ਵ ਭੂਤਾਨਿ ਸਮੁ ਮੋਹਮੁ ਸਰ੍ਗੇਯ ਆਨਿ੍ਤ ਪਰਮੁਤਪੁ - ਇੱਛਾ ਤੇ ਦਵੇਸ਼ ਤੋਂ ਦਵੰਦ ਮੋਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਾਣੀ ਭਗਵਾਨ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲੋੜ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋ ਕੇ ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨ ਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਸਰੀਰ ਵਿਵੇਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤੇ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਪਸ਼ੂਆਂ ਪੰਛੀਆਂ ਵਰਗੀ ਨਾ ਹੋਣਾ। ਮਨੁੱਖ ਵਿਵੇਕ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਪਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਦੋ ਮਨੋਵ੍ਰਿਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ - 1. ਇਸ ਪਾਸੇ ਲਾਉਣਾ 2. ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਟਾਉਣਾ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਵ੍ਰਿਤੀ ਲਾਉਣੀ ਹੈ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਹਟਾਉਣੀ ਹੈ। ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਦੋਵੇਂ ਵ੍ਰਿਤੀਆਂ ਕੇਵਲ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਉਥੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਵੈਰਾਗ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਰਾਗ ਤੇ ਦਵੇਸ਼ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਉਲਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਤੋਂ ਐਨਾ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤੁ ਸੰਗ ਪਰਮਾਰਥ ਲੋਕ-ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਰਥ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ੦ ਭਗਤ ਜਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁੱਖ ਦੁੱਖ ਆਦਿ ਦੇ ਦਵੰਦ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। (15.05) ਦਵੰਦ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਪੱਕਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹੈ (3.34) ਦਵੰਦਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਦ੍ਰਿੜ ਵਰਤੀ ਹੋ ਕੇ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਭਜਨ ਕਰਦੇ ਹਨ (7.28) ਪ੍ਰਾਪਤ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸਦ ਉਪਯੋਗ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੰਮੋਹ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਦਉਪਯੋਗ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਅਭਿਮਾਨ ਨੂੰ ਦੂਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ੦ ਪਰਮਾਰਥਕ ਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਦੋਵੇਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਸਾਧਕ ਦਾ ਭਾਵ ਇੱਕ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। 'ਮੈਂ ਸਾਧਕ ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਲਕਸ਼ ਭਗਵ੍ਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ।" ੦ ਪਰਮਤਪੁ = ਪਰਮਪਰਤਾਪੀ, ਪਰਮ ਤਪੱਸਵੀ। ੦ ਦਵੰਤਤੇ ਸਹ-ਦੋਵੇਂ ਗਿਆਨ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਵਿਧਾਨਕ ਅਵੱਸਥਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸਭ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਸੰਪੂਰਣ ਗਿਆਨ ਵੇਤਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਾਂਝਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਮਾਇਆ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਵਿਅਕਤਿੱਤਵ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਸ਼ਕਤੀ ਇੱਛਾ ਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਦੇ ਦਵੰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਫ਼ਰਤ ਤੇ ਇੱਛਾ ਦੀ ਉਤੇਜਿਤ ਭਾਵਨਾ ਅਧੀਨ ਜੀਵ, ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਗਿਆਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇੰਜ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਹਮੇਸ਼ਾ ਭਰਮ ਪਾਲਦਾ ਹੈ, 'ਇਹ ਮੇਰਾ ਘਰ ਹੈ, ਇਹ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਹਨ।' ਇਹੋ ਮਾਇਆ ਹੈ। ਇੰਜ ਮਾਇਆ ਗ੍ਰਸਿਆ ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਨਮ ਤੋਂ ਮੌਤ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਪਾਣੀ ਦੇ ਬੁਲਬੁਲੇ ਵਾਂਗ ਅਸਥਾਈ ਹੈ। ਮੌਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਆ ਜੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਅਸਥਾਈ ਸੁੱਖ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦੁੱਖ ਵੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਲੱਭਣ ਦਾ ਚੱਕਰ ਮਾਇਆ ਹੈ। ਸੁੱਖ ਦੁੱਖ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਗੁੱਟਾਂ ਵਿਚਕਾਰ, ਇੱਕ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨੀ, ਕਦੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨੀ, ਗਿਆਨ-ਵੇਤਾ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੈ। ਮਾਇਆ-ਯੁਕਤ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾ ਗਿਆਨੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਇੱਛਾਵਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਪੱਕੀਆਂ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

7.28 ਸ਼ਲੋਕ :

येषाम् तु अन्त-गतम् पापम्, जनानाम् पुण्य-कर्मणाम्। ते द्वन्द्व-मोह-निर्-मुक्ताः, भज्-अन्ते माम् दृढ-व्रताः॥

ਯੇ ਸ਼ਾਮੁ ਤੁ ਅਨੰਤ ਗਤਮੁ ਪਾਪਮੁ, ਜਨਾਨਮੁ ਪੁਣ੍ਯ ਕਰ੍ਮਣਮੁ।

ਤੇ ਦੂੰਦ ਮੋਹ ਨਿਰ੍ ਮੁਕ੍ਤਾਹ, ਭਜੁਅੰਤੇ ਮਾਮੁ ਦ੍ਰਿੜ ਵ੍ਰਤਾਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯੇਸ਼ਾਮੁ : ਕਿਸ ਦਾ। ਤੁ : ਪਰ। ਅਤਗਤਮੁ : ਇਹ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਪਾਪਮੁ : ਪਾਪ। ਜਨਾਨਾਮੁ : ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ। ਪੁਣ੍ਯ ਕਰ੍ਮਣਮੁ : ਨੇਕ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਚੰਗੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ। ਤੇ : ਉਹ। ਦੂੰਦ ਮੋਹ ਨਿਰ੍ਮੁਕਤਾਹ : ਸੰਸਾਰ ਵਿਚਲੀ ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੇ ਦੂੰਦ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਇਆ। ਭੰਜਯੰਤੇ : ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ। ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨੀ। ਮਾਮੁ : ਮੇਰਾ। ਦ੍ਰਿੜਵ੍ਰਤਾਹ : ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦੇ ਦਾ ਪੱਕਾ ਹੈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਪੁੰਨ ਨੇਕ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਪ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਦੂੰਦ ਰੂਪ ਮੋਹ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਏ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚੇ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹਨ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਮੇਰੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਯੇ ਸ਼ਾਮੁ ਤੁ ਅਨੰਤ ਗਤਮੁ ਪਾਪਮੁ ਜਨਾਨਮੁ ਪੁਣ੍ਯ ਕਰ੍ਮਣਮੁ = ਦਵੰਦ ਮੋਹ ਤੋਂ ਮੋਹਿਤ ਮਨੁੱਖ ਨਾ ਭਜਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਨਾ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ। ੦ ਤੁ ਪਦ ਭਜਨ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਥਾਂ ਭਜਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦਾ

ਹੈ। ੦ ਜਿਸ ਮਾਨਵ ਸਰੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਉਦੇਸ਼ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਦ੍ਰਿੜ ਹੈ, ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦੇ ਵਾਲੇ ਪੁਣ੍ਯ ਕਰ੍ਮੀ ਹਨ। ੦ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚੇ ਤੋਂ ਜੋ ਸ਼ੁੱਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਯਗ ਦਾਨ ਤਪ ਆਦਿ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ-ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਯਗ ਦਾਨ ਆਦਿ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹਨ। ੦ ਅਨੰਤਗਤਮ੍ ਪਾਪਮ੍ = 'ਭਗਵਾਨ ਵੱਲ ਹੀ ਚੱਲਣ ਦਾ ਜਦ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਬਣੀ ਬੇਮੁੱਖਤਾ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਾਪ ਜੜ੍ਹ ਕੱਟੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ੦ ਸੰਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਡੇਢ ਹੀ ਪਾਪ ਹੈ ਡੇਢ ਹੀ ਪੁੰਨ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਣਾ ਪਾਪ ਹੈ, ਤਦ੍ਗੁਣ ਦੁਰਾਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਨ ਲਾਉਣ ਅੱਧਾ ਪਾਪ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੋਣਾ ਪੂਰਾ ਪੁੰਨ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਸਦਗੁਣਾਂ ਵੱਲ ਲਾਉਣਾ ਅੱਧਾ ਪੁੰਨ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ-ਸੰਬੰਧ, ਪਾਪ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। (ਵੇਖੋ 11.05, 11.42) ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਹੋਣ 'ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਿਸੇ ਸੰਸਕਾਰ ਤੋਂ ਜੇ ਪਾਪ ਹੋ ਹੀ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਹੈ। ੦ ਪਾਪ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚਾ, ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਬਣਦਾ ਹੈ। ੦ ਤੇ ਦਵੰਦ ਮੋਹ ਨਿਰ੍ਮੁਕਤਾਹ, ਭਜ੍ਅੰਤੇ ਮਾਮ੍ ਦ੍ਰੜਵ੍ਤਾਹ - ਪੁੰਨ ਕਰ੍ਮੀ ਲੋਕ ਦਵੰਦ ਰੂਪ ਮੋਹ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਦ੍ਰਿੜ ਵਰਤੀ ਹੋ ਕੇ, ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਭਜਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦਵੰਦ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਰੂਪ ਹਨ। 1. ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਮਨ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵੱਲ 2. ਕਿਹੜੇ ਸੰਪਰਦਾਇ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ, ਵੈਸ਼ਨਵ, ਸ਼ੈਵ ਸ਼ਕਤੀ ਗਣਪਤੀ ਆਦਿ ਵਿੱਚੋਂ। 3. ਪ੍ਰਭੂ-ਸਰੂਪ ਦੇ ਦਵੈਤ ਅਦਵੈਤ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਦਵੈਤ, ਸ਼ੁੱਧ ਦਵੈਤ ਆਦਿ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ 4. ਕਿਹੜੇ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਯੋਗ, ਗਿਆਨ-ਯੋਗ, ਕਰਮ-ਯੋਗ, ਧਿਆਨ-ਯੋਗ ਹਠ-ਯੋਗ ਲਯ-ਯੋਗ, ਮੰਤਰ-ਯੋਗ ਆਦਿ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਮਾਰਗ ਚੁਣਿਆ ਜਾਵੇ ? 5. ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਅਨੁਕੂਲ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਠੀਕ ਬੇ ਠੀਕ, ਰਾਗ ਦੋਸ਼ ਆਦਿ ਵੀ ਸਾਰੇ ਦ੍ਵੰਦ ਹਨ। ੦ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਸਰੂਪ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ - ਨਿਰਗੁਣ, ਸੁਰਗੁਣ ?? ੦ ਦਵੰਦ ਮਿਟਾਉਣ ਦਾ ਇੱਕੋ ਮੰਤਰ ਹੈ ਕਿ ਆਦਰ ਤਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਭਗਵਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਉਹੋ ਵਿਧੀ ਹੀ ਅਪਨਾਈ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੀ ਨਿਸ਼ਠਾ ਬਣ ਜਾਵੇ। ੦ ਸਾਧਨ ਦੀ ਸਹੀ ਹੋਣ, ਆਪਣੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। 'ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਸੰਸਾਰਕ ਲਾਭ ਹਾਨੀ ਕੁੱਝ ਵੀ ਹੋਵੇ' ਇਹ ਨਿੱਸ਼ਠਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ੦ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਸਿੱਧੀ ਹੈ, ਉਹ ਅੱਖ ਦੀ ਮੀਟਣ ਨਾਲ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੦ ਦ੍ਰੜਵਰ੍ਤਾ = ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲ ਹੀ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਸਾਡਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਲਕਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਭਾਵੇਂ ਕੁੱਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਦਵੈਤ ਹੋਵੇ, ਅਦਵੈਤ ਹੋਵੇ, ਸਰਗੁਣ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਿਰਗੁਣ, ਅਸੀਂ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਲਕਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ੦ ਸਾਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਕਿੱਥੇ ਹੈ, ਕਿੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕੀ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ। ੦ ਸਾਧਾਰਨ ਨਿਯਮ ਹੈ, ਪਾਪੀ ਮਨੁੱਖ ਭਗਵਾਨ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕਦੇ। ਪਾਪ ਛੱਡ ਕੇ ਤਾਂ ਭਗਵਾਨ ਵੱਲ ਲੱਗਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਨਵੇਂ ਪਾਪ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ। ਪਾਪ ਤਿਆਗਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ-ਨਿਸ਼ਚਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜੀਵ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਲਈ ਜੋ ਵੀ ਕਿਰਿਆ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਸਿਆਣੇ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ, ਜੋ ਵੀ ਕਿਰਿਆ, ਆਤਮ ਤਿਆਗ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਧਰਮ, ਸਦਾਚਾਰ ਨੈਤਿਕਤਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਾ ਤਿਆਗ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਰੰਤਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮਨ ਆਲਸ, ਸੁਸਤੀ ਕੰਮ ਚੋਰੀ ਅਤੇ ਹਉਮੈਂਵਾਦ, ਨਿੱਜਵਾਦ, ਖ਼ੁਦਗ਼ਰਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਨਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਮਨ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਸਵੈ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਤਿਆਗ ਨਾਲ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਮਨ ਦੋਸ਼ੀ ਹੈ, ਕਲੰਕਿਤ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮੱਰਥਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦਾ। ਜਿਹੜੇ ਜਿੱਤ ਹਾਰ, ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ, ਲਾਭ ਹਾਨੀ ਤੇ ਉਸਤਿਤ ਨਿੰਦਾ ਦੇ ਦਵੰਦ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਵਿਅਕਤੀ ਹਨ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦੇ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਹੀ ਪਰਪੱਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜੇਕਰ ਏਸ ਦ੍ਵੰਦ ਦੇ ਚੱਕਰ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਲੈਣ।

✪ ✪ ✪

7.29 ਸ਼ਲੋਕ :

जरा-मरण-मोक्षाय, माम् आ-श्रि-त्य यत-अन्ति ये। ते ब्रह्म तत् विदुः कृत्स्नम्, अधि-आत्मम् कर्म च अ-खिलम्॥

ਜਰਾ ਮਰਣ ਮੋਕਸ਼ਾਯ, ਮਾਮ੍ ਆਸ਼ਿਰਤ੍ਯ ਯਤਅੰਤਿ ਯੇ।

ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਤਤ੍ ਵਿਦ੍ਹ ਕ੍ਰਤ੍ਸ੍ਨਮ੍ ਅਧਿਆਤ੍ਮਮ੍ ਕਰ੍ਮ ਚ ਅਖ਼ਿਲਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਜਰਾਮਰਣ ਮੋਕਸ਼ਾਯ : ਮੌਤ ਅਤੇ ਬੁਢਾਪੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ। ਮਾਮ੍ : ਮੈਂ। ਆਸ਼ਿਰਤ੍ਯ : ਸ਼ਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ। ਯਤਅੰਤਿਯੇ : ਯਤਨ ਕਰਨਾ। ਤੇ : ਕੌਣ। ਬ੍ਰਹਮ : ਬ੍ਰਹਮਾ। ਤਤ੍ : ਉਹ। ਵਿਦ੍ਹ : ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਕ੍ਰਤਸ੍ਨਮ੍ : ਸਾਰੇ। ਅਧਿਆਤ੍ਮਮ੍ : ਸਵੈ ਦਾ ਗਿਆਨ। ਕਰ੍ਮ : ਕਾਰਜ। ਚ : ਅਤੇ। ਅਖ਼ਿਲਮ੍ : ਸਾਰੇ, ਸਮੁੱਚੇ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਬੁਢਾਪੇ (ਨਾਸ਼ ਦੀ ਕਿਰਿਆ) ਅਤੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਮੇਰਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਉਸ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਣ ਅਧਿਆਤਮਕ ਨੂੰ ਅਥਵਾ ਸਮੁੱਚੇ ਕਰਮ ਨੂੰ ਭੀ ਜਾਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਜਰਾ ਮਰਣ ਮੋਕਸ਼ਾਯ, ਮਾਮ੍ ਆਸ਼੍ਰਿਤ੍ਯ ਯਤ ਅਤਿੰ ਯੇ - ਏਥੇ ਜਰਾ (ਬਿਰਧ ਅਵੱਸਥਾ) ਅਤੇ ਮਰਨ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਪਾਉਣ ਦਾ ਸਾਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਅਧਿਆਤਮ ਤੇ ਕਰਮ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਬਿਰਧ ਅਵੱਸਥਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਸਰੀਰ ਦੀ ਮੌਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬੋਧ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਬਿਰਧ-ਅਵੱਸਥਾ ਤੇ ਮੌਤ ਤਾਂ ਆਵੇਗੀ ਹੀ, ਪਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਅਵੱਸਥਾਵਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ। (13.34 ਸ਼ਲੋਕ ਵੇਖੋ) ੦ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹਨ - ਮਰਨ ਦਾ ਡਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਪਰ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਉਹ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਤੇ ਮਰਨ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹਨ। ੦ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਮੋਹ ਕਾਰਨ (ਸਰੀਰ ਮੇਰਾ ਹੈ) ਮੈਂ ਬਿਰਧ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਜਵਾਨ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਮਰਨਾ ਹੈ।" ਆਦਿ ਭਾਵ ਜੁੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ (13.08) ਜਦ ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਮੈਂ ਮੇਰਾ ਪਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਨਾ ਰਹੇ, ਤਦ ਤੱਕ ਮਰਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਨ ਦਾ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੰਬੰਧ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। (13.21) ੦ ਮਾਮ੍ ਆਸ਼੍ਰਿਤ੍ਯ ਯਤਤਿੰ ਯੇ = ਪਦ ਵਿੱਚ ਆਸਰਾ ਲੈਣਾ ਅਤੇ ਯਤਨ ਕਰਨਾ - ਦਾ ਸਾਰ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਭਿਮਾਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, 'ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ।' ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰੀਏ, ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਆਸਰੇ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬੁਢਾਪੇ ਮੌਤ ਆਦਿ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੰਬੰਧ ਹੀ ਅਸਲ

ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। (13.21) ਜੇ ਸਰੀਰ ਸੰਬੰਧ ਮਿਟ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦਵੰਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਮਿਟਦਾ ਉਹੋ ਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ੦ ਜਦ ਤੱਕ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਮੰਨ ਕੇ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਦ ਤੱਕ ਸਾਧਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ੦ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਤਤ੍ ਵਿਦ੍ਹ ਕ੍ਰਤ੍ਸ੍ਨਮ੍ - ਇੰਜ ਯਤਨ ਨਾਲ ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਜੋ ਨਿਰਗੁਣ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਆਦਿ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ, ਸ਼ਾਸਤਰ ਜਿਸ ਦਾ ਪਰੋਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਨਣ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਸਚਦਾਨੰਦ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਬ੍ਰਹਮ - ਦੇ ਨਾਲ ਤਤ੍ ਪਦ ਆਇਆ ਹੈ, ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪਰੋਖ ਰੂਪ ਤੋਂ ਹੀ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਵੀ ਸਾਕਸ਼ਾਤ ਅਪਰੋਕਸ਼ ਰੂਪ ਤੋਂ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਅਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ? ਨਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ? ਪਰ ਉਹ ਸਭ ਥਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹਰ ਪਲ ਹੈ। ੦ ਉਹ ਲੋਕ ਸੰਪੂਰਣ ਅਧਿਆਤਮ (ਸੰਪੂਰਣ ਜੀਵ ਤੱਤਵ) ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। 15.10 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੀਵ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਵਿਮੂੜ ਪੁਰਖ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਕੇਵਲ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਲੋਕ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ੦ ਕਰ੍ਮਚ ਅਖਿਲਮ੍ - ਉਹ ਸੰਪੂਰਣ ਤੱਤਵ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ? ਭਗਵਾਨ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੇ ਹਨ - ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਣ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਚਾਰ ਵਰਣ ਜਾਤ ਪਾਤ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਕਰਮਾਂ ਭਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕੌਣ ਕਿਸ ਵਰਣ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੦ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਭਗਵਾਨ, ਕਰਤੱਵ ਤੇ ਫਲ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦਾ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰਹਮ ਅਧਿਆਤਮ ਤੇ ਕਰਮ ਦੇ ਅਸਲ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਭਗਵਤ ਸਰੂਪ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜਨਮ ਮਰਨ ਬੁਢਾਪੇ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਉੱਪਰ ਜ਼ਰੂਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਧਿਆਤਮ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਭੂ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਜਨਮ ਕਾਰਨ ਬੁਢਾਪਾ ਬਿਮਾਰੀ ਦੀ ਕੋਈ ਮਹੱਤਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਹਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਅਜਿਹੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਉੱਚਤਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਕਿ ਜੀਵਆਤਮ ਬ੍ਰਹਮ-ਆਤਮਾ ਬਣ ਜਾਵੇ। ਦਵੰਦਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਦੀ ਕੈਦ 'ਚੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਬੁਢਾਪਾ ਅਤੇ ਮੌਤ ਹੋਰ ਦੋ ਅਜਿਹੇ ਮੁੱਖ-ਤੱਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਸਰੀਰ ਅਥਵਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹਨ। ਬੁਢਾਪਾ ਤੇ ਮੌਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਖਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਵਸਤੂ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੰਤਹਕਰਣ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਹੈ। ਅੰਤਰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਸੰਸਾਰਕ-ਹਨੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਦੇ ਅਰਥ ਹੀ ਅੰਤਰ-ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਪਰਮਾਤਮ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

7.30 ਸ਼ਲੋਕ :

स-अधि-भूत-अधि-दैवम् माम्, स-अधि-यज्ञम् च ये विदु:। प्रयाण-काले अपि च माम्, ते विदु-उस् युज्-त-चेतस:॥

ਸ ਅਧਿ ਭੂਤ ਅਧਿ ਦੈਵਮ੍ ਮਾਮ੍, ਸੁਅਧਿ ਯ੍ਗ੍ਯਮ੍ ਚ ਯੇ ਵਿਦੁਹ।
ਪ੍ਰਯਾਣ ਕਾਲੇ ਅਪਿ ਚ ਮਾਮ੍, ਤੇ ਵਿਦ੍ ਓਸ੍ ਯੁਜ੍ ਤ ਚੇਤਸਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸੁਅਧਿ ਭੂਤ ਅਧਿ ਦੈਵਮ੍ ਮਾਮ੍ : ਅਭਿ ਭੂਤਾ ਅਤੇ ਅਧਿ ਦੇਵਾ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕੱਠੇ। ਮਾਮ੍ : ਮੈਨੂੰ। ਸੁਅਧਿ ਯ੍ਗ੍ਯਮ੍ : ਅਧਿਯ ਗਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ। ਚ : ਅਤੇ। ਯੇ : ਕੌਣ। ਵਿਦ੍ਹ : ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਯਾਣ ਕਾਲੇ : ਮੌਤ ਦੇ ਸਮੇਂ 'ਤੇ। ਅਪਿ : ਭੀ। ਚ : ਅਤੇ। ਮਾਮ੍ : ਮੈਂ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਅਧਿਭੂਤ, ਅਧਿਦੇਵ ਅਥਵਾ ਅਧਿਯਗ ਦੇ ਸਮੇਤ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਪਰਪੱਕ ਮਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਵੀ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਸਅਧਿ ਭੂਤ ਅਧਿ ਦੈਵਮ੍, ਮਾਮ੍, ਸ ਅਧਿ ਯਗ੍ਯ੍ਮ੍ ਚ ਯੇ ਵਿਦੁਹ = ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਨਿਰਗੁਣ ਨਿਰਾਕਾਰ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲਈ ਵਰਨਣ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਸ੍ਗੁਣ ਸਾਕਾਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਅਧਿਭੂਤ - ਨਾਂ ਹੈ ਭੌਤਿਕ ਸਥੂਲ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ - ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤਮੋਗੁਣ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਭੌਤਿਕ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਤਯਤਾ, ਸਿਥੱਰਤਾ, ਸੁੱਖ ਰੂਪਤਾ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠਤਾ ਤੇ ਖਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਤ੍ਯੱਤਾ ਆਦਿ ਸਭ ਦੀ ਸਭ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਛਣ-ਭੰਗਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਜਿਵੇਂ ਬਰਫ਼ ਦੀ ਸੱਤਾ ਭਗਵਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਤੱਤਵ ਤੋਂ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਭਗਵੱਤ ਸਰੂਪ ਹੀ ਹੈ। ਭੌਤਿਕ ਸਥੂਲ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਹੈ। ੦ ਅਧਿਯਗ੍ਯ੍ = ਨਾਂ ਭਗਵਾਨ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਅੰਤਰ-ਯਾਮੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਭ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਤਵਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ। ਤਤਵ ਤੋਂ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਅੰਤਰਯਾਮੀ ਹਨ ਜੋ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਰਿਪੂਰਣ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਜਾਣਨਾ ਹੀ ਅਧਿਯਗ੍ਯ੍ ਦੇ ਸਹਿਤ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਹੈ। ੦ ਅਧਿਭੂਤ ਅਧਿਦੈਵ ਤੇ ਅਧਿਯਗ੍ਯ੍ ਸਹਿਤ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਅੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਰਾਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਧਿਭੂਤ (ਅਨੰਤ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ) ਅਧਿਦੈਵ (ਬ੍ਰਹਮ ਜੀ) ਅਤੇ ਅਧਿਯਗ੍ਯ (ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ) ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਅਰਜਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਹੇ ਦੇਵ! ਮੈਂ ਆਪਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਾਭੀ 'ਚੋਂ ਕਮਲ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੂੰ, ਕਮਲ ਉੱਪਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੂੰ, ਤੇ ਸ਼ੰਕਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। (ਗੀਤਾ 11.15) ਇਸ ਲਈ ਤੱਤਵ ਤੋਂ ਅਧਿਭੂਤ ਅਧਿ - ਤੇ ਅਧਿਯਗ੍ਯ੍ ਭਗਵਾਨ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਹੀ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਸਮੱਗਰ ਭਗਵਾਨ ਹਨ। ੦ ਪ੍ਰਯਾਣ = ਕਾਲੇ ਅਪਿ ਚ ਮਾਮ੍ ਤੇ ਵਿਦ੍ ਓਸ੍ ਯੁਜ੍ ਤ ਚੇਤਸਹ - ਜਿਹੜਾ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਭੋਗਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਸਾਮਾਨ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਪੁਰਸ਼ - ਯੁਜ੍ਤ ਚੇਤਸਹ ਹੈ। ਜਾਂ ਯੁਕਤ ਚੇਤਾ ਵਿਅਕਤੀ ਅੰਤ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦ੍ਰਿੜ ਅਟੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਥੂਲ ਤੇ ਸੂਖ਼ਮ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਵੱਡੀ ਹਲਚਲ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵੀ ਕਦੇ ਛਿਣ ਮਾਤਰ ਵਿਚਲਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ੦ ਉਪਾਸਨਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ, ਪਹਿਲਾ ਸਰਗੁਣ ਜਾਂ ਸਗੁਣ, ਦੂਜਾ ਨਿਰਗੁਣ। ਸਗੁਣ ਜਾਂ ਸਰਗੁਣ ਦੇ ਦੋ ਭੇਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਸਗੁਣ - ਸਾਕਾਰ, ਦੂਜਾ ਸਗੁਣ ਨਿਰਾਕਾਰ। ਪਰੰਤੂ ਨਿਰਗੁਣ ਦੇ ਦੋ ਭੇਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ - ਨਿਰਗੁਣ ਤਾਂ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਨਿਰਾਕਾਰ ਦੇ ਦੋ ਭੇਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਇੱਕ ਸੁਗੁਣ ਨਿਰਾਕਾਰ ਤੇ ਨਿਰਗੁਣ ਨਿਰਾਕਾਰ। ੦ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਵੀ ਦੋ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ

ਹਨ 1. ਸਗੁਣ ਵਿਸ਼ਯਕ ਰੁਚੀ ਵਾਲਾ ਦੂਜਾ ਨਿਰਗੁਣ ਵਿਸ਼ਯਕ ਰੁਚੀ ਵਾਲਾ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਸਗੁਣ ਨਿਰਾਕਾਰ ਰੂਪ ਤੋਂ ਹੀ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਧਕ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ "ਪਰਮਾਤਮਾ" ਦੀ ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਦਿਆਲੂ ਕਿਰਪਾਲੂ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਭਾਵ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਤਾਂ ਉਪਾਸਨਾ ਸੁਗੁਣ ਨਿਰਾਕਾਰ ਤੋਂ ਹੀ ਆਰੰਭ ਹੋਈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬੁੱਧੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਕਾਰਜ (ਸੁਗੁਣ) ਹੋਣ ਨਾਲ ਨਿਰਗੁਣ ਨੂੰ ਫੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਨਿਰਗੁਣ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਤਾਂ ਨਿਰਗੁਣ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਉਹ ਸੁਗੁਣ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੀ ਚਿੰਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ੦ ਸਗੁਣ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨਵਾਲੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਗੁਣ-ਸਾਕਾਰ ਮੰਨ ਕੇ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਮਨ ਵਿੱਚ ਜਦ ਸਾਕਾਰ ਰੂਪ ਦ੍ਰਿੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਦ ਤੱਕ ਪ੍ਰਭੂ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ, ਅਜਿਹੀ ਮਾਨਤਾ ਮੁੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਨਤਾ ਵਿੱਚ ਸਗੁਣ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਜਿੰਨੀ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਨੀ ਉਪਾਸਨਾ ਉੱਚੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਜਦ ਉਹ ਸਗੁਣ ਸਾਕਾਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ, ਭਾਸ਼ਨ ਸਪੱਰਸ਼ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਦੀ ਪੂਰਣਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਨਿਰਗੁਣ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਣ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਰਤੀ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਸੂਖ਼ਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉੱਨੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਉੱਚੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਸੰਸਾਰਕ ਮੌਤ, ਨਾ ਮੈਂ ਤੂੰ ਆਦਿ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਕੇਵਲ ਚਿੰਨਮਈ ਤੱਤਵ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਪੂਰੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਉਪਾਸਨਾ ਦੀ ਪੂਰਣਤਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਏਕਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਇਕੋ ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਗੁਣ ਨਿਰਗੁਣ ਸਾਕਾਰ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਸਗੁਣ ਤੇ ਨਿਰਗੁਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹਨ, ਨਾਂ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੋਵਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪਹਿਚਾਣਨ ਵਾਲੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ੦ ਸਗੁਣ ਨਿਰਾਕਾਰ = ਜਿਵੇਂ ਆਕਾਸ਼ ਦਾ ਗੁਣ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਪਰ ਆਕਾਸ਼ ਦਾ ਕੋਈ ਆਕਾਰ ਆਕ੍ਰਿਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਕਾਸ਼ ਸਗੁਣ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੋਇਆ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਕਾਰਜ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਪਰਿਪੂਰਣ ਰੂਪ ਤੋਂ ਵਿਆਪਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਂ ਸਗੁਣ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੈ। ੦ ਸਗੁਣ - ਸਾਕਾਰ = ਉਹ ਵੀ ਸਗੁਣ ਨਿਰਾਕਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜਦ ਆਪਣੀ ਦਿਵਯ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਅਧਿਸ਼ਿਠਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਯੋਗ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਗੁਣ ਸਾਕਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਗੁਣ ਤਾਂ ਉਹ ਹਨ ਹੀ, ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਉਹ ਸਾਕਾਰ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਚਾਹੇ ਸਗੁਣ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੋਣ, ਚਾਹੇ ਸਗੁਣ ਸਾਕਾਰ ਹੋਣ, ਉਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਸਤੋ ਰਜੋ ਤਮੋ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਗੁਣ ਨਿਰਗੁਣ ਸਾਕਾਰ ਨਿਰਾਕਾਰ ਆਦਿ ਸਭ ਕੁੱਝ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਅਧਿਭੂਤ, ਅਧਿਦੇਵ ਅਤੇ ਅਧਿਯ੍ਗਯ੍ ਸੰਬੰਧੀ - ਅੱਠਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਡਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਹਿਮ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬੇਬੱਸ ਲਾਚਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਯੋਗੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਪੂਰਵਕ ਮੌਤ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿੱਚ ਸਮਾਧੀ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਯੋਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਅੰਦਰ ਯੋਗ ਸਥਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਹੈ। ਯੋਗੀ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਗਿਆਨ-ਭਗਤੀ - ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਬਲਵਾਨ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਯੋਗੀ - ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਜੋ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ - ਉਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪